

V. AMBRASAS

**GALININKO SU DALYVIU (ACCUSATIVUS CUM PARTICIPIO)
STRUKTŪRA IR VARTOSENĀ SENOJOJE LIETUVIŲ KALBOJE**

Galininkas su dalyviu (toliau – GD) yra viena iš tų nedaugelio dalyvinių konstrukcijų, kurios ryškiai kito jau rašytinės tradicijos laikotarpiu. GD gramatinė forma senojoje lietuvių kalboje skyrėsi nuo dabartinės; daug platesnė kitados buvo ir jo vartojimo sfera. Kai kurios XVI – XVII a. raštuose randamų GD ypatybės padeda nušvesti senovinę vientisinio saknio sandarą ir jos raidą. Todėl, tiriant šią konstrukciją, reikia visų pirma atkreipti dėmesį ijos struktūrą seniausiuose lietuvių kalbos paminkluose.

Pirmą kartą lietuvių kalbos GD apibūdintas D. Kleino gramatikoje¹. Nemaža duomenų apie šią konstrukciją randame vėlesnėse gramatikose², ypač J. Jablonskio darbuose³. Istorinės gramatikos požiūriu GD aptarė A. Potebnia⁴ ir E. Fraenkelis⁵; atskirų pastabų ir duomenų šiuo klausimu yra A. Bezzengerio⁶, B. Delbrücko⁷ ir kitų tyrinėtojų darbuose. E. Tanglis GD nagrinėjo specialioje studijoje, kurios, deja, tebuvo paskelbta tik santrauka⁸. Joje randame ižvalgių pa-stebėjimų ir reikšmingų minčių apie šios konstrukcijos genezę ir vartoseną, tačiau išsamaus GD struktūros aprašo ji negali atstoti. Pastaruoju dešimtmečiu GD rysys su kitomis konstrukcijomis toliau svarstomas I. Marvano straipsniuose⁹, o J. Palion-

¹ Grammatica Litvanica... edita à M. Daniele Klein... Regiomonti... 1653, p. 163, 165; M. Danielis Kleinii Compendium Litvanico—Germanicum... Königsberg, 1654, p. 111.

² Plg. Universitas Lingvarum Litvaniæ... 1737, Vilnae, p. 27, 52; W. Haack, Vocabularium Litthvanico—Germanicvm et Germanico—Litthvanicvm... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic, Halle, 1730, p. 336; ; P. F. Ruhig, Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik, Königsberg, 1747, p. 150–151 (Ch. G. Mielcke savo gramatikoje p. 188–189 pakartoja tuos pačius duomenis); G. Ostermeyer, Neue Litauesche Grammatik ans Licht gestellt, Königsberg, 1791, p. 177; F. Kurschat, Grammatik der litauischen Sprache, Halle a. S., 1876, p. 366, 376, 423, 424; A. Schleicher, Lituische Grammatik, Prag, 1856, p. 263, 316, 321–322, 332.

³ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, red. J. Palionis, I, Vilnius, 1959, p. 303, 321–322, 472 tt., 614–615.

⁴ А. Потебня, Из записок по русской грамматике, 1–11, М., 1958, 314 тт.

⁵ E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928 (toliau – Kas.), p. 154–155.

⁶ A. Bezzenger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, Göttingen, 1877, p. 223, 227–228, 262.

⁷ B. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, (toliau – Vergl. Synt.) II, Strassburg, 1897, p. 490–491.

⁸ E. Tangl, Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen, Weimar, 1928 (toliau – Acc.).

⁹ И. Марван, О некоторых функциях литовского причастия „Kalbotyga (Языкоzнание)“ IV, Vilnius, 1962, p. 33–43; К вопросу о лингво–географическом положении балто–славянских языков, „Baltistica“ V(1), Vilnius, 1969, p. 17–19.

nio monografijoje pateikta naujų duomenų apie GD vartojimą XVI – XVII a. raštuose¹⁰.

Šio darbo tikslas – aprašyti GD struktūrą ir vartoseną senojoje lietuvių kalboje ir išaiškinti šios konstrukcijos raidos kryptį bei dėsningumus. Darbas paremtas duomenimis, ištisai išrinktais iš visų šiuo metu prieinamų XVI–XVII a. raštu (išskyrus žodynus); verstiniai tekstai sistemingai sugretinti su turimais originalais¹¹.

1. Dvejybinis galininkas su vardžiaodžiais ir dalyviais

1. 1. GD paprastai sudaro 3 pagrindiniai nariai – veiksmažodinis (V), vardžiaodinis (N) ir dalyvinis (P). N ir P priklauso nuo V (yra jam subordinuoti) ir turi galininko formą; be to, P yra derinamas su N gimine ir skaičiumi. Nuo kitų vardžiaodžio galininko junginių su dalyviais ši konstrukcija skiriasi tuo, kad né vienas iš priklausomų jos narių, atskirai paimtas, negali atstoti viso NP junginio, išlaikydamas jo sintaksinę reikšmę. Pavyzdžiui, sakinyje (*welinas*) *regeia ana ischalkusi* (BrP I 271) galima išskirti junginius *regeia ana* ir *regeia ischalkusi*, tačiau né vienas jų nepaaiškina visai konstrukcijai būdingos reikšmės „regėjo, kad anas išalko“. Nors ir būdami priklausomo linksnio formos, N ir P šioje konstrukcijoje siejami pusiau predikatiniu santykliu, t. y. predikatiniu santykliu, nesudarančiu saknio struktūros pamato¹². Toks priklausomų konstrukcijos narių santykis galimas tik po tam tikros reikšmės veiksmažodžių (verba percipiendi, dicendi etc.).

Tokie pat pusiau predikatiniai santykiai susidaro ir galininko junginiuose su būdvardžiais ir daiktavardžiais, plg.: *regeiot ghi vschžengenti* Mž 299; *regeiau ta Moterischke girtą* BrB Apr 17, 6 ir *régéiome iż ... wíraq sopulū* DP 169₅₂. Nuo J. Jablonskio laikų šios konstrukcijos vadinamos dvejybiniu galininku. Dabartinėje kalboje jos retos¹³ ir sudaromos tik su nedaugeliu veiksmažodžių (*matyti, rasti* ir pan.), tačiau senuosiouose raštuose ir tradicinėje tautosakoje vartojamos plačiau. Kadangi dvejybinis galininkas su daiktavardžiais ir būdvardžiais padeda geriau suprasti GD susidarymą, ji pravartu aptarti atskirai.

Lietuvių kalbos GD istorijai labai svarbios A. Potebnios mintys apie dvejybino galininko santykį su platesne objektinio galininko vartosena senovėje. Kadangi artimesnis ir tolimesnis objekto kitados nebuvoformalai diferencijuotas, galininkas su percepcijos, sakymo ir pan. veiksmažodžiais buvęs siejamas taip pat, kaip ir

¹⁰ J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI – XVII a., Vilnius, 1967, p. 159 – 161.

¹¹ Duomenis apie GD paplitimą XVI – XVII a. ir santykį su originalų konstrukcijomis žr. aut., LKK XI, p. 41 – 58. J. Bretkūno ir B. Vilento raštu ištraukos lygintos su 1549 m. Liuterio Biblijos leidimu: *Biblia : Das ist : die gantze heilige Schrifft...* D. Mart. Luth. Wittemberg. Gedruckt durch Hans Lufft. 1549. Lyginimui su Vulgata panaudoti šie leidimai: *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti Qvinti Pont. Max. ivss recognita atqve edita Romae...* MDXCIII; *Novum testamentum graece et latine... curavit Eberhard Nestle*, Stuttgart, 1921. Citatos iš šių tekstu darbe santrumpomis nežymimos.

¹² Pusiau predikatinį santykį terminas čia maždaug atitinka A. Muchino vartojamą sociatyvinį santykį terminą, žr. A. M. Мухин, Структура предложений и их модели, Л., 1968, p. 92 tt.

¹³ Dėl reto šios konstrukcijos vartojimo ir ne visai tikslaus apibūdinimo A. Schleicherio gramatikoje (jis manė, kad pasakyme *sakē tave šiokią, sakē tave tokią* praleista jungtis *esant* arba *ēsan-čią*, žr. A. Schleicher, *Litauische Grammatik*, p. 263) B. Delbrückas dvejybinį galininką laikė lietuvių kalboje beveik visai išnykusiu, plg. B. Delbrück, *Vergl. Synt.*, I, p. 378.

su faktityviniais. Tuo remdamasis, A. Potebnia nurodė, kad, pavyzdžiui, s. sl. konstrukcijoje *mъnjašett otbca swojego živa* „mano savo tėvą gyvą“ veiksmažodžio ryšys su pirmuoju galininku yra toks pat, kaip sakinyje postavi *Mefodja episkopa* „paskyrė Metodijų vyskupą“¹⁴.

Taikydamas A. Potebnios požiūrį lietuvių kalbai, E. Tanglis iškélė atvejų, kur veiksmažodžiai *regēti, sakyti* senuosiuose raštuose be prielinksnio jungiami su galininku, žyminiu tolimesniu (laisvesniu) objektu, pvz.: *pakaiu iiemus sako* DP 203 (= *pokoy im opowiada* W 211)¹⁵. Iš tokų galininkinių objektų su prisijungusiu predikatyvu ir susidariusi lietuvių kalbos dvejybinio galininko konstrukcija¹⁶.

1.2. Platesné XVI – XVII a. raštų duomenų apžvalga visiškai patvirtina A. Potebnios ir E. Tanglio pastebétą dvejybinio galininko genetinį ryšį su veiksmažodžio valdomu galininku, reiškiančiu tolimesniu objektu.

Tolimesnio objekto galininką su kalbos veiksmažodžiais, ypač su veiksmažodžiu *sakyti*, randame daugelyje senųjų raštų.

Sakau wijssus stebuklus Mž 519¹⁷. *Sakisiu ijo istatima* Mž 506. *Pagimde... Tą kurij pirm Gabrieles sake* Mž 179¹⁸. *Iums žiamiszkus dayktus sakiau* SE 136₈. *Tassai ischgulditoies... liepe sakiti pakuta, ir atleidima grieku* MT Lž 14, 17–22. *Ans... mums sakie izsiitlguma iusu* ChB II Kor 7, 7. *Mayzieszius... turi tos kurie ghi sako* ChB Apd 15, 21. *Sakie wisiemus... Kryksza pakutos* ChB Apd 13, 24. *Sako priezasti* MP 205₅. ...*Moterimi sáwo / kuriq sáko per pranaszą* MP II 354^a₂₅.

J. Bretkūnas veiksmažodžių *sakyti* su galininku vartoja, versdamas vokiškojo originalo konstrukcijas su veiksmažodžiu *predigen*, turinčiu reikšmę „pranašauti, skelbti, sakyti pamokslą apie ką“, plg.:

• *Pasakicziau kallinemis paleidimą* Iz 61, 1¹⁹ – *Zu predigen (praedicarem) den Gefangenen eine Erledigung. Ir wardą Wieschpaties sakisiu* Ps 116, 17 – *Ich wil... des HERRN namen predigen (invocabo). ...Kursai pakaiu saka* Nah 1, 15 – *der da Frieden predigt (annuntiantis pacem).*

Tokią veiksmažodžio *sakyti* reikšmę rodo ir jo gretinimas su *skelbti*, plg.: *Dievas... sakitas angu skelptas nog paganų* WP 137; pastarasis savo ruožtu irgi gali eiti su galininku be prielinksnio: *skelbtu iżg to Diewą* DP 562₆ (*sławiili stąd Bogą* W 956).

M. Daukšos Postilėje junginiai su *sakyti* verčiami pasakymai su įvairiais veiksmažodžiais, būtent *opowiadać* (*sako praszókusius dabár sanczius ir ateisęcius dáiktus* 474₂₄ – *opowiada przeszłe [niniejsze] y przyszłe rzeczy* W 794; *ił mūmus tikrai sako* 409₄₄ – *ie nam... opowiediąq* W 671²⁰), powiedać (*dáiktus zémiskus sakiau* 452₅ – *rzeczy ziemskie powiedat* W 755), zwiástować (*Angelas... diauksmą passake* 440₂₄ – *wesele zwiástował* W 718) ir netgi su dawać: *To kauliūmo nórint' tuli tulas priezastis sako* 496₁₀ – *roźne przyczyny dawaią* W 836. Sirvydo „Punktų“ lenkiškame tekste tokius junginius su *sakyti* atitinka konstrukcijos su *spowiadać* (*Sako sawo piktibes – Spowiadaia się swych złości* SP I 160₂₆) ir *powiadać* (*Iszminti tieg*

¹⁴ A. A. Потебня, op. cit., p. 295–301. Lietuvių ir latvių k. pavyzdžius žr. p. 304–305, 306–307, 315 tt.

¹⁵ E. Tangl, op. cit., p. 42.

¹⁶ Ten pat, p. 45.

¹⁷ Panašiai Mž 333, 397, BrGD LXXVI (132).

¹⁸ T. p. BrGD II, RG 13.

¹⁹ T. p. Iz 61, 2.

²⁰ T. p. DP 203₇ – W 343; DP 452 – W 755.

*sakome – Powiádamy mądrość SP II 215₁₀); panašiai Petkevičiaus katekizme, 1600 m. Postilėje ir 1674 m. Evangelijose, plg.: *sakisiu gieribę tawo – opowiem twą świętą dobroć PK 89; sakidami grieku atláydimą – powiáddiąc grzechow odpuszczanie PK 171; žiamiszkus dayktus sákiau – rżeczy żiemske powiádał Ev 177₁₉; sako tikrą teisę MP III 17^a₁₅ – powieda szczyra prawdę RP 286^a*. Dar laisvesnio vertimo atvejį randame MP III 25₄₂: *Girdi nuog Filipa szwenta / kurio nu átminimą sakom – ktorego dziś pomiatkę wspominamy RP 293^a.**

Aktyvines veiksmažodžio *sakyti* konstrukcijas su galininku atitinka pasyvinės neveikiamujų dalyvių konstrukcijos su vardininku.

Kur ira sakami wissi tawa czudai BrB Ps 26, 7 (prediget alle deine wunder) Vszgaweghimas tapa pasakitas BrB Jer 36, 9 (daß man eine Fasten verkündiget)... Biauréimą issznaiknimo / kuris yra pasakitas per Danieli DP 372₂ (ktore iest przepowiedziáne W 611). Stebuklą ... bus wisoy žiamey sakiti KN 93₁₈. Idant butu sakita... pakuta SE 89₁₀²². Iezusa... kursej pirmey buwo sakitas ChB Apd 3,20. Pakutá... natureio but sakitá MP 172, 172^a₉, (nie miáło być przepowiedzane RP 117).

Vis dėlto junginiai su galininku, turinčiu tolimesnio objekto reikšmę, palyginti su kitomis sinonimiškomis konstrukcijomis, senuosiuse raštuose toli gražu nėra vyraujantys. Pasakymai su tais pačiais vokiškų bei lenkiškų originalų veiksmažodžiais daug dažniau verčiami konstrukcijomis su prielinksniu *apie* arba priešdėliniu veiksmažodžiu *apsakyti*, plg. *sakie ape tikrą átaghimą MP 207^a – powiedálá o prawym przyściu RP 142²³, Angelái apsákę est' / pakaiú DP 353₇ – opowiádáli pokoy W 581²⁴*. Kartais junginiai su priešdėliniu ir nepriešdėliniu veiksmažodžiu eina net tame pačiame sakiny, pvz.: *Págauliemus idant sakiczia iszluosáwimą iu... prástiemus apsakicziá pásłáptines MP III 24^a_{34–36} – abych opowiedał wyzwolenie... opowiádał táiemnice RP 293.*

Panašios reikšmės galininko junginiai su kitais sakymo veiksmažodžiais, pvz.: *byloti, kalbēti, šaukti* yra daug retesni ir mažiau akivaizdūs, nes jais beveik visur verčiami atitinkami originalų pasakymai.

Christus... szirdiē býlo pakálių DP 433₂₉ (w sercu mowi pokoy W 707)²⁵. Nepalaimą atsiunsiu, kuri esch prisch ios kalbejau BrB Jer 19, 15 (das ich wider sie geredt habe). Ir kalbame iszminti, terp tobetu ChB I Kor 2, 6. Kalbame ghi CChristusiep ChB II Kor 2, 17. Nesa tawe paniekin... ir schauke bedą taw BrB Jer 12, 6 (vnd schreyen zeter vber dich).

Kaip veiksmažodis *sakyti* reiškia „apsakyti“, taip ir *rašyti* gali reikšti „aprašyti“ ir eiti su galininku be prielinksnio. M. Daukšos Postilėje tokie pasakymai dažniausiai atitinka lenkiškojo originalo *opisować + acc.*

Morkus ir Lukószius S. szitą S. Historią płaczeus rászo DP 368₃₈ (szerzey opisuią W 606). rászo Ewangelistai ir kitás tris zímiás abidas DP 175₄₄ (opisuią... krzywy W 301). rászo... didi piktumą ir smárkia szirdi Iudószesus DP 154₃₉ (opisuią... wielka złość W₂ 17).

²¹ Panašiai MP II 386^a₂₂ – RP 261.

²² Panašiai MP 168^a₁₁, 172₁₉.

²³ Plg. dar DP 48₂₁, SP I 303₁₁, MP 169^a₄₈, 173₁, 181^a₁₇, 184^a₁₅, 187₆, 212₄₃, ChB Apd 5, 42; 8,5; I Korint 1,23; Efes 2, 17 ir kt.

²⁴ Plg. MP 181^a₂₀: *sákisi teyse – będziesz prawdę powiedał, bet apsáko pákálių – opowiádała pokoy RP 123.*

²⁵ Iš atitinkamų pasyvinėj konstrukcijų plg.: *dabár esme bilomi giwent* MP 138 (*bywamy rzeczeni mieszkac RP 91^a*).

Kai kur verčiamas ir dar laisviau, plg.: *Todrinağ ir du Tēwu pirmiaus rassó* DP 503₈ (*dwu oycu naprzod kládzie* W 856).

Pavieniai M. Daukšos ir K. Sirvydo raštuose pastebėti veiksmažodžių *mästyti* ir *dūmoti* vartosenos su galininku atvejai irgi skiriasi nuo lenkiškų tekstų, kuriuose eina priešdėlotos tranzityvinių veiksmažodžių formos.

Mustikite sau tu / kuris toki priestarimu nukinteio (Vważaycie tego) SP II 196₁₆. Idánt' dūmotumbim' trumpumą giwātos mūsų / ir ne žinomą mêtą mirimo DP 552₂₇ (abyssmy obmyślali krotkość żywotā W 941).

Tuo tarpu veiksmažodžių *skaityti* (czytać) su galininku ir M. Daukša, ir J. Vu-
jekas vartoja vienodai, plg.: *Tris tad' apreiskimus Wieszpatiés skâtome* DP 424₁₄
(*troie tedy ziawienie Pânskie czytamy* W 693)²⁶.

Taip pat sutampa veiksmažodžio *žinoti* ir lenk. *wiedzieć* vartosenos su galininku
atvejai M. Petkevičiaus katekizme ir anoniminėje 1600 m. postilėje.

*Del to mes Diewa meylę sawęsp žinodámi / su ieys dalq imkim (znáiac k sobie
Bożą łaskę) PK 139. Žinom tulas gieradeystes MP 208^a₁₃ (wiemy... dobrodzyeystwá
RP 142^a₅). Žinom teypag gierádeyste sunaus MP 208^a₁₉ (wiemy... dobrodzyeystwá
RP 142^a₁₀). Ponas... žinodamás wisq ana báysią muką sáwo MP 155^a₃₅ (wiedząc...
okrutnq mękę swoię RP 107₅₂).*

Iš percepčijos veiksmažodžių minėtinas veiksmažodis *girdēti*, kuris senuosiuose
raštuose, kaip ir jų vokiškuose bei lenkiškuose originaluose, galėjo būti siejamas su
galininku, reiškiančiu pojūčiu patirtos informacijos turini.

*Idánt sektýbim iūs gærūsæ darbūsæ / girdēdámi iū giwātq ir gamtas DK 67₈ (DK¹
63). Iżgirdes Ionas Säytūsia dárbus Christaus DP 17₁ (Vslyssawszy... vczynki Christu-
sowe W 14)²⁷. Girdéiome mêtq / wiétq / ir bûdq DP 594₄₃ (Slyszelismy czás / mieysce /
y sposob W₃ 199). Girdeiom tris stebuklingus darbus BrP I 231. Alexandras...gir-
dedams schlowingus darbus... biloia BrB I Mak 10, 15(hôret die lôblichen Thaten).
Ó ans tare, rytoy ghi izgirsi ChB Apd 25, 22.*

Sutapimas su vokiškomis bei lenkiškomis konstrukcijomis šiais atvejais (kaip
ir minėtuose junginiuose su *skaityti*, *žinoti*, *byloti*, *kalbēti*) veikiau atspindi tipolo-
giškai ir genetiškai motyvuotą paralelumą, negu skolinimasi. Kalbamuoju laikotarpiu
vokiečių ir lenkų kalbose tolimesnį objektą reiškiantis nepriehinksniis galininkas bu-
vo irgi vartojamas gerokai plačiau, negu dabar; apskritai, polinki keisti daugelį tokios
reikšmės junginių priehinksniemis konstrukcijomis pastebime daugelio ide kalbų rai-
doje (plg. 2. 1. 7.). Iš pavyzdžių su *sakyti*, *mästyti*, *rašyti* ir pan. veiksmažodžiais aiš-
kiai matyti, kad toks tolimesnio objekto reikšmės galininkas buvo autochtoniškas
senosios lietuvių kalbos reiškinys²⁸. Tačiau jau XVI – XVII a. jis yra gana retas,
palyginti su atitinkamomis priehinksniemis konstrukcijomis. Daugumas minėto
tipo junginių tuo metu veikiausiai buvo virtę archaizmais. Jie svarbūs tuo, kad
paddeda suprasti dvejybinio galininko genezę ir nustatyti pirminius sintaksinius
santykius tarp šios konstrukcijos narių.

²⁶ Plg. dar DP 562₂₈ – W 957.

²⁷ T. p. VEE 13, 16.

²⁸ Kitas dalykas – veiksmažodžio *lepti* junginiai su galininku, randami J. Bretkūno Bib-
liojo ir, matyt, atsiradę dėl tiesioginės vokiškojo teksto įtakos, plg.: *liepe mane eiti – hieß mich
gehen* Ezech 46, 21; *liepk ghî passikelti – heis jn auftreten* II Kar 9, 2; *PoNas ghî liepe – der
HERR hats jn geheissen* II Sam 16, 10; t. p. Nehem 12, 31, Est 1, 17 ir kt.

1. 3. Su tais pačiais veiksmažodžiais, kaip čia aptarti žodžių junginiai, sudaromos ir dvejybinio galininko konstrukcijos.

Kadangi dvejybinis galininkas su daiktavardžiais ir būdvardžiais senuosiouose raštuose kiek dažnesnis negu žodžių junginiai su vienu tolimesnio objekto galininku, tai ir veiksmažodžių su dvejybiniu galininku pasitaiko daugiau ir įvairesnių. Tačiau abiem atvejais galima išskirti tas pačias semantines grupes bei pagrindines leksemas. Konstrukcijos su daiktavardžiais (a) ir būdvardžiais (b) taip pat iš esmės nesiskiria tarp savęs veiksmažodžio reikšme, tiktais būdvardžiai antruoju galininku eina bent dvigubai dažniau. Verstinių tekstų gretinimas su originalais ir atitinkamų konstrukcijų reliktai tautosakoje bei liaudies kalboje nekelia jokių abejonių dėl šių konstrukcijų autochtoniškumo. Senuosiouose raštuose jų pagrindiniu nariu dažniausiai eina šie veiksmažodžiai:

1. Percepcijos veiksmažodžiai: *regēti, matyti, išvysti, girdēti, išgirsti, pajusti, rasti.*

a) *Ir ios atstoiusios pranesche... iog ghi pona regeia* BrP I 401. *Ir regedams sawa sunų Ianą tikusi Wirą padare ghi Hoitmanu* BrB I Mak 13, 54 (*sahe / das sein son Johannes ein tüchtiger Man war*) *Bet ieikuri pamatis swętimmōteri / girtuklę gôdą / ir didžiūianti DP 32₄₇* (*iesli ktorego vyžrzy cudzoložnika pijánice / chciwego y pysznego W 51*). *Wieszpats regiedamas ii daugkalbi / prisakidawo (widząc go wielce mownego SP II 73₂₁*. *Kurij schwents Ions... Pona sawa paiuta Mž 179²⁹*. *Asch tawa Dukteri neradau Mergą* BrB V Moz₂₂ (*Ich habe deine Tochter nicht jungfrau funden*)³⁰.

b) *Marias neileida / kaczei sunke regedami* BrP I 60. *Kad iūs rēgi grínus DP 484₁₉* (*Gdy ie widzą vbogimi*) *Nesa asch tawe Teisų regeiau* BrB I Moz 7, 1 (*dich hab ich Gerecht ersehen*)³¹. *Bei Aaronas... ischwjda, ie raupsūta* BrB IV Moz 12 (*wird gewar / das sie aussetzig ist*). *Ischwidia iūs ne linksmus* BrB I Moz 40 (*sahe / das sie trawrig waren*) *Iszwis áną mācnesni* MP 120³². *Kita rassi ischmintinga* BrB Sir 37, 25 (*Mancher ist weise*) *Nesa esch tawo darbus ne pilnus radau* BrB Apr 3, 2 (*ich habe deine Werck nicht voellig erfunden*). *Jog runda namus tuśc̄ius* (*znáyduje Dő prožny*) SP II 73, 1. *Atrado Iezu (tykt) pati* ChB Luk 9, 36³³.

2. Psichinės percepcijos bei veiklos veiksmažodžiai: *pažinti „pripažinti“, žinoti, išmanyti, pramanyti, atminti, tarti, tikėti, laikyti.*

a) *Kad mes.... tawe wieszpáti pážintumbim* (*ciebie Pánem swoim wyznawali*) PK 184. *Panna... sweykina Pažindama Iezu Diewa amžina* SIG 45₁₁. *Tawe... paszinst Baszniczia. Tlewa neischmerota Maiestata* BrGD XXXVI (50)³⁴. *Ką gáli iszmánit septinerią dowaną Dwásios szwentos* MP 271³⁵. *Su-*

²⁹ T. p. BrGD Rankr 5; GD II.

³⁰ Tokiaiškai atvejais antrasis galininkas kartais eina ir be pirmojo: *Girdi Mergą / girdi ir nusizémintusią* DP 598₃₀ (*Słyszisz pánne W 723*). *Pilats rades nekalta: siunte ghi prieg Heroda.* Mž 442.

³¹ Panašiai RrB Iz 58, 7; Pat 22, 29; I Mak 12, 28; 4, 21; Mat 25, 37; Apr 17, 6; DP 336₁₆; SP I 165 – 166; MP 79^a₄; SIG I 47₁₅, 52₉, 78₁₁, 123₅ ir kt.

³² Panašiai BrP II 33, MP 69^a, III 15₂₅.

³³ Panašiai su *rasti* BrB Išm 8, 11; Sir 37, 21; Zuz 14; Dan 1, 20; Luk 7, 10; II Kor 9, 4; 1, 13; Mž 442; BrGD LXIII 103; DP 289₃₇; ChB II Kor 9, 4; Luk 7, 10; MP II 365₁₈, 366^a – 367; SIG II 28₂₄, 83₁₃, 98₁₂ ir kt.

³⁴ Panašiai PK 27; Mž 47, 51, 82; BrGD XII (= RG 133), ChB Jon 17, 3; MP 104₁₄, 107, 146^a₂₄, 167^a₃₇, 186₁₀, 265^a₃₀, 283^a₁₀, II 347^a₂₄, 351₂₉ ir kt.

prantama ira wilių essanti, kuri... karalei szinna, ne Diewus, lisch Szmonių rankų darbą BrB Bar 6,550 (nicht Götter / sondern von Menschen henden gemacht). Mes paikieij, tarrem...io galą gędą BrB Išm 5, 4 (hielten... sein ende fur ein schande) Tacziu anis tatai tar Swetimą pamokslą BrB Hoz 8, 12 (So wirds geacht wie ein fremdbe lere) Kas tada anus tikes Diewus alba wadins? BrB Bar 6, 55 (Wie sol man sie denn fur Götter halten oder nennen? LB) Tas... sluszij sawiems gimditioiams ir laiko anus (ios) uszu (pabraukta) sawa ponus BrB Sir 3, 8 (heilt ie fur seine Herrn).

b) *Apaschtalai Iesu giwa... paszina Mž 280. Toki ir Diewą priesz sawe pá-szinsime SE 232₂₃... Ir kaczei szinna anus (ios) negiwus, tacziu tėka paskui ių BrB Bar 6, 41 Vnd wiewol sie wissen / das kein Leben in jnen ist). Anis... szinna Biaure ir limpancze sawa ligga BrP II 387. Zinodama Poną giárą (Znajęc Páná łaskowego) PK 179. Atmindami tą Pona giárą / ir wisump žmoniump máloną (Bacząc na to iak tó Pan dobry / a iak ku wsem miłośnery) PK 83. Tadda tare Eli ie girtą BrB I Sam 1, 14 (Da meinet Eli sie were trunken). Ir esch ie bran-giesnę laikiau, nei karalistas BrB Išm 7, 8 (Vnd ich hielt sie thewrer / denn Koenigreich). Bei Sziđus, kurus ghis pirm ne wertus laike BrB II Mak 91, 15 (die er zuvor nicht werd geacht).*

3. Informacijos perteikimo veiksmažodžiai: *sakyti, skelbti, byloti, apreikšti, išpažinti, liudyti, rodyti.*

a) *Kam sakei ie tawa Seserij? BrB I Moz 12, 19 (Warumb sprachestu denn / sie were deine Schwester?). Tureia ghị Diewą ischpazinti BrB Išm 12, 27 (vnd musten jn fur einen Gott bekennen) Kursai atsiusdams Sunu sawe apreischke amžinai Tewa / Sunu / ir dwasse schwentaie MT 187^a₁₆. Mums Krystusą roda ne tobūlą Ižganitojá SE 152.*

b) *Isch to nu palaiminga mane sakis wissas giminės BrP II 259 . Iog ius wissi Pagonis palaimingus skelbs BrB Mal 3, 12 (Das euch alle Heiden sollen selig preisen). Ių rasztas S... Isztik im a biła / ir wissokio priemimo werta DP 504₁₁ (Wierną / prawı / mowá / y ... godná W 857) Tad ischpažinkime ir mus teisibei Diewa korone kaltus MT 185^a₁₁. Teysingā iszpázisiu tawé SIG II 36₁₅. Jų... smerties kaltą Iuddija RG 85₆. Tadda tesudij ghị neczistą BrB III Moz 13 (sol jn... vnrein vrteilen). Esch sawa Weida prisch ius ne atmainisiu (nero-disiu rusta) BrB Jer 3, 12 (So wil ich mein Antlitz nicht gegen euch verstellen). Ir idand zymią paroditu bagotiste ChB Rom 9, 23.*

1.4. Be minėtų semantinių grupių veiksmažodžių, dvejybinis galininkas sudaromas ir su vad. faktityviniais veiksmažodžiais, žyminčiais tam tikro požymio ar būsenos kūrimą arba palaikymą, pvz.: *daryti, auginti, vadinti, leisti, laikyti, turėti* arba tiesiog veiksmą, atliekamą su tam tikroje būsenoje esančiu objektu, pvz.: *priimti, vesti, palikti, rinkti, duoti, valgyti, gerti* ir pan.

Antrasis daiktavardžio galininkas tokiose konstrukcijose vartojamas pagrečiu su tolydžio plintančiu įnagininku³⁵.

Nesa tu darai Miestą akmenų Kruvą BrB Iz 25,2 (Denn du machest die Stadt zum Steinhauffen). Bau ne padarisiu esch tawe Pustinę BrB Jer 22,6 (Ich wil dich zur Wüsten... machen). Pádárik mus hadnas žmones (vczyń nas godnym naczyniem)

³⁵ Plačiau apie galininko ir vad. predikatinio įnagininko santykį tokiose konstrukcijose žr. E. Fraenkel, Der prädiktative Instrumental im Slavischen und Baltischen und seine syntaktischen Grundlagen, AfSlPh 40 (1926), p. 85 tt.; Kas., p. 152 tt., 199–200.

PK XXXI. *The mane sawa waika gal uszauginti* BrP II 275. *Ir ne wadinket tatai toliaus Naschtą* BrB Jer 23,36 (Vnd nennets nicht mehr Last). *Ir tawene wadins atlankitą ir neapleistą miestą* BrB Iz 62,12 (vnd dich wird man heissen die besuchte vnd vnverlassene Stadt). *Esch dumioiau aną (ie) saw prijmti Draugalą* BrB I 8,9 (Ich habs beschlossen / mir sie zum Gespielen zu nemen). *Ghis padare... Troba, Dukterei Pharaono, kurę Salomonas saw Moterj wedens buwa* BrB I Kar 7,8 (die Salomo zum Weibe genomen hatte). *Idant mus iau nuweizdetu ir áprinktu žmones sáwi iszrinktás* MP 207₂ (aby nas... obrał lud sobie wybrany RP 141).

Iš konstrukcijų su antruoju galininku – būdvardžiu senuosiuose raštuose ypač produktyvios tos, kurios priklauso nuo veiksmažodžio daryti. Jomis dažnai verčiami visai kitokios sandaros originalų pasakymai.

Darem tawe narsu Mž 564, Br Gd XXXV. Iu Basznices padarisiu neschwennetas BrB Ezech 7,24 (Ich wil... jre Kirchen entheiligen). *Idant tawe pádáritu nubodu* MP 196₃^a (aby cie omieržil RP 133₁₃^a). *Daridamas iuos nevertus* MP 257₈ (czyniąc ie niegodnemi RP 175₄₆^a). *Žádedámas ius láimingus iuose pádárit* MP 375₈ (was w nich szczęścić RP 253₄₇^a).

Daug dažniau, negu daiktavardžiai, būdvardžiai vartojami ir konstrukcijose su kitaais minėtų reikšmių veiksmažodžiais.

Ewangelia wadina palaymintus grinus (zowie blogoslawionymi vbogie) SP I 303₁₆. *Prakiektą wádina kožną toki žmogu* MP 100₂₀ (przeklętym zowie RP 64₇^a). *Ghys... Bagotūsius tusczus apleida* VEE 159₉³⁶ (Vnd lesst die Reichen leer). *Die-was szmogu gerą leida* BrB Pam 7,29 (hat auffrichtig gemacht). *O Ioab palikka giwus atlikusius Mieste* BrB I Kron 12,8 (lies leben die vbrigen)³⁷. *Mes ios giwus sugausim* BrB II Kar 7, 12 (wollen wir sie lebendig greiffen). *O esch tawe Iakubą surinksiu wissą* BrB Mich 2, 12 (versamlen gantz). *Tawa szmones... sausas per yas perwedei* Vln 60–61 (trucken hindurch gefuehrt Lut. Cat. m. 132). *Ghis mane sweika nuwede ir parwede* BrB Tob 12,3 (hat mich gesund hin vnd wider bracht). *Ir prypile jos sklidinus* ChB Jon 2, 7. *Giaſciu ghi naują Karalistey diewo* ChB Mork 14,25. *Mes ios giwus prarisim* BrB Pat 1,12 (wir wollen sie lebendig verschlingen). *Duokite schitai waiką giwą* BrB I Kar 3,27 (Gebet jr das Kind lebendig). *Ranas... kuras ghissai atwiras turses* WP 9. *Del sawos szlowes sweyka mane įáyka (o mym zdrowiu radži)* PK 50. *Simonas... ischlaike ios giwus* BrB I Mak 13,50 (lies sie leben).

1.5. Palyginus dvejybinį galininką su 1.2 aptartais veiksmažodiniais žodžių junginiais, aiškiai matyti, kad sintaksiniai ryšiai tarp veiksmažodžio (V) ir pirmojo vardažodžio ar įvardžio galininko (N) abiem atvejais yra vienodi. Junginyje *ių* mūmus tikrāi sâko DP 409₄₄ įvardžio galininkas *jî*, žymintis asmenį, apie kurį kalbama, yra tiesiogiai subordinuotas veiksmažodžiui. Toki pat sintaksinių ryši tarp V ir N matome ir dvejybinio galininko konstrukcijoje *Kam sakei ie tawa Seserj* BrB I Moz 12,19. Tačiau joje su N siejamas dar kitas vardažodžio galininkas (N'), santykiaujantis su pirmuoju panašiai, kaip vardažodinis tarinys su veiksniu, plg. *jî tavo sesuo*. V santykis su N abiem atvejais yra tiesioginis, betarpiskas ir, be abejo, pirminis. Betarpiską V ryši su N patvirtina ir GD transformacinié interpretacija (žr. 3.3.2.). Tuo tarpu ryšys tarp V ir N' yra tarpinis, pagristas

³⁶ T.p. BrP II 259.

³⁷ Panašiai su *palikti* BrB II Moz 1,17; I Kar 20, 31; II Kar 25, 22; Ezech 23, 29; 29, 12; 16, 39; Luk 1,53.

N ir N' pusiau predikatiniu santykiu. Lemiamą vaidmenį konstrukcijos sandarai, jis, matyt, yra gavęs vėliau.

Taigi konstrukcijose su veiksmažodžiais, kitados galėjusiais eiti su tolimesnio objekto galininku (pvz.: žino / sako anuos negyvus) galima nustatyti tuos pačius pirmiuosius sintaksinius ryšius, kaip su tiesioginio objekto reikalaujančiais veiksmažodžiais (pvz.: regi juos grynu). Abiejų tipų dvejybiniam galininkui galima rekonstruoti tokį pat pirmiuosius sintaksinius santykį modelį:

(1) V ————— N ←→ N'

Šis modelis suponuoja egzistavus tokio tipo sakinį, kuriame prie veiksmažodžiui subordinuotų linksnių galėjo eiti antrieji, vardažodiniai, predikatai. Pirmiausia tai matyti iš dvejybinio galininko struktūrinės analogijos su kitu linksnių konstrukcijomis. Iš jų artimiausias GD yra dvejybinis kilmininkas, kurio reliktų randame senuosiouose raštuose ir tautosakoje, plg.: *Neweisdekit mane teip iūdos, nesa saule mane teip ischdege* BrB GG 1,6 (*Sehet mich nicht an / Das ich so schwartz bin; quod fusca sim*); *neradau nes darba tawo pilno* ChB Apr 3,2. Taip pat prie vardažodžių bei įvardžių jungiamas ir postpozicinis naudininkas, plg. *Rauschiau (=rašiau) iumus Tiewamus* BrB I Jon 2, 13 (euch Vetern); *kalbu jumus prietelamus* ChB Luk 12,4; atitinkamos konstrukcijos su antruoju naudininku – dalyviu (pvz., *idant... kiekvienas iam tiesu sakunčiam be iokio abeioiimo tiketu* SP II 138₂₂ – *ná powieść iego*) kitados veikiausiai padėjo pamatą absolutiniams naudininkui³⁸.

1.6. Dvejybinių linksnių konstrukcijos su tiesioginiu subordinacijos santykiu tarp V ir N ir pusiau predikatiniu santykiu tarp N ir N' būdingos ir daugeliui kitu ide. kalbų seniausiais jų raidos periodais. Pirmiausia minėtinis latvių kalbos paralelės, plg. *pazinu vedējus devīgus cilvēkus; saka mani dzērājiņu* ir pan.³⁹ Sen. slavų, sen. rusų, sen. čekų ir kitose slavų kalbose⁴⁰ dvejybinis galininkas su daiktavardžiais ir būdvardžiais eina po tų pačių semantinių grupių veiksmažodžių ir gali būti siejamas su verba percipiendi, cogitandi, dicendi ir pan., plg. s. ček. *mniše jeho posla spravedlivého* Otc A 347⁴¹, s. sl. *gl(agol)jø vasø rabø* Mar Jon 15, 15⁴². Tokio pat tipo konstrukcijos paliudytos senuosiouose germanų kalbų paminkluose, plg. got. *kunnands ina wair geraichtana* (ἐιδώς αὐτὸν ἔνδρα)

³⁸ Plačiau apie tai žr. aut., LKK V, p. 9 tt.

³⁹ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 577–578.

⁴⁰ Dėl sen. slavų ir sen. rusų k. žr. A. A. Потебня, op. cit. 296 tt., 305; J. Łoś, Gramatyka starosłowiańska, Lwów – Warszawa – Kraków 1922, p. 166; Т. П. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, М., 1956, p. 212–216, 220 tt.; В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, Историческая грамматика русского языка, М., 1965, 392 tt., 472; Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков, Члены предложения, М., 1968, 112 tt.; В. И. Чагищева, О втором винительном падеже имени прилагательного и причастия в истории русского языка, Уч. зап. ЛГПИ, т. 373, 1968, p. 215; dėl sen. čekų k. žr. J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, IV, Skladba, Praha, 1929, p. 25–26, 319 tt.; F. Trávníček, Historická mluvnice česká, 3, Skladba, Praha, 1956, p. 123–124; dėl sen. baltarusių k. žr. E. Ф. Карский, Белорусы, Язык белорусского народа, 2–3, p. 397–398; dėl kitų slavų kalbų žr. F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, IV, Wien, 1868–1874, p. 388–389; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, 2^{II}, Göttingen, 1928, p. 273.

⁴¹ J. Gebauer, op. cit. 321.

⁴² Б. Гавранек, Залог (genera verbi) в старославянском языке, „Исследования по синтаксису старославянского языка“, Прага, 1963, p. 51.

δίκαιον)⁴³, anglos. *wiste hine scyldigne* „žinojo jį kaltą“⁴⁴. Pagal vidinę struktūrą lietuvių k. dvejybinių galininkų visai atitinka lotynų k. acc. duplex su veiksmažodžiais *videre, intelligere, credere, sperare, iudicare, nuntiare, praedicare, docere*, pvz.: *me... tristem credas* Pl. As. 842; *ille navem salvam nuntiat* Amph. 988⁴⁵ *malitiam sapientiam iudicant*⁴⁶ ir graikų k. acc. dupl. su veiksmažodžiais *νομίζω, γέρεομαι, ἀποδείχνυμι* ir pan., šioje konstrukcijoje reiškiančiais „tikėti, pripažinti, laikyti kaip kuo“, arba *δονομάζω, λέγω* „vadinu, sakau“⁴⁷; plg. taip pat s. ind. *ná vāi hatám výtrám vidmá ná jívám*⁴⁸ „nežinom Vrtrā mirusį ar gyvą“ ir atitinkamas konstrukcijas su verba *percipiendi* ir *dicendi* hetitų kalbos tekstuose, pvz.: ŠEŠ-YA GIG-an *us-ki-ir* „girdėjau savo brolį nesveiką“⁴⁹. Struktūrinis ir semantinis šių konstrukcijų paralelumas įtikinamai rodo, jog jau labai tolimoje ide. kalbų praeityje nuo percepčijos bei informacijos veiksmažodžių priklausomi vardaždžių junginiai reikšdavo predikatinius santykius, kuriuos vėliau imta nusakyti prijungiamaisiais sakiniais. Tokius pat santykius matome ir konstrukcijose su kitais dvejybiniiais linksniais.

Lyginimas su kitomis ide. kalbomis patvirtina ir pirminį tiesioginės subordinacijos santykį tarp V ir N. Konstrukcijose su fizinės percepčijos veiksmažodžiai jis akivaizdus, nes čia N yra tiesioginis V objektas. A. Potebnia⁵⁰ ir vėlesni tyrinėtojai⁵¹ įtikinamai įrodė, kad slavų kalbų seniausiuose paminkluose psichinės percepčios ir informacijos veiksmažodžiai (pvz., s. rus. *vědati, mъnѣти, znati, dumati, glagolati, povѣdatи, исповѣdatи, skazati...*) buvo taip pat siejami su tolimesnio objekto galininku, reiškiančiu suvokimo ar kalbos turinį, kaip *videti* ir kiti fizinės percepčijos veiksmažodžiai, plg. s. rus. исповѣда... пакость. K.-P. Pat. 153, помышляю жену ПСРЛ I 179, сказа явление К.-П. Pat. 180⁵², оувѣдаша... погоню I Новг. лет.⁵³ Galininkas po atitinkamos semantikos veiksmažodžių randamas ir kitose ide. kalbose (paprastai reliktinio pobūdžio konstrukcijose), plg. lot. *iuravit morbum* „gailėjosi dėl ligos“ ir sustabarėjusią formulę *Iovem lapidem iurare*

⁴³ W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, 273.

⁴⁴ А. А. Мухин, Функциональный анализ синтаксических элементов, М.—Л., 1964, p. 119, 189; plg. dar J. Macháček, Complementation of the English Verb by the Accusative—with—Infinitive and the Content Clause, Praha, 1965, p. 64, 66, 68.

⁴⁵ R. Kühner, C. Stegmann, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache, II, 1, Hannover, 1912 (toliau — Lat. Gr.), p. 294—295; O. Riemann, Syntaxe latine d'après les principes de la grammaire historique, Paris, 1927, p. 74—75.

⁴⁶ A. Ernout, F. Thomas, Syntaxe latine, Paris, 1953, p. 35.

⁴⁷ R. Kühner, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. I., Hannover, 1870, p. 273; С. И. Соболевский, Древне-греческий язык, М., 1948, p. 255.

⁴⁸ B. Delbrück, Altindische Syntax, Halle, 1888, p. 179.

⁴⁹ A. Hahn, Genesis of the Infinitive with Subject Accusative, Transactions and Proceedings of the American Philological Association (=TAPA), v. 81, 1950, p. 128.

⁵⁰ А. А. Потебня, Из зап., I-II, 295—298.

⁵¹ Т. П. Ломтев, op. cit., p. 257—260; Д. Станишева, Винительный падеж в восточнославянских языках, София, 1966, p. 34—40 su lit.; ten pat dėl kitų rytinėų slavų kalbų p. 142 tt., 170 tt.; В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, op. cit., p. 472; Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, ред. О. С. Мельничук, Київ, 1966, p. 466. Dėl sen. čekų k. žr. dar Д. Станишева, К проблеме лексических ограничений синтаксических моделей, Славистичен сборник, София, 1968, p. 33—34; dėl sen. lenkų k. ten pat, p. 39—40.

⁵² Д. Станишева, op. cit., p. 37.

⁵³ В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, op. cit., 472, plg. dvejybinių galininkų Князя своего живого вѣдяче (Ил. лет.), А. А. Потебня, Из зап., I-II, p. 305.

Fam. 7, 12, 2 (vietoj išprastinės *per Iovem*); *Catilinam atque illa portenta loquebantur C. Mil.* 63⁵⁴; panašiai s. ind. po veiksmažodžių, reiškiančiu „kalbēti“ (pvz.: *yám attha* „apie ką kalbi“, t.y. apie asmeni)⁵⁵, „mąstyti“ (apie dalyką, pagrečiu su acc. duplex ir šalut. sakiniai) ir kt. Tokie junginiai yra motyvuoti senoviniams ide. sakiniui būdingu sintaksinio valdymo silpnumu ir nediferencijuotu pobūdžiu, dėl kurio akuzatyvas, kaip ir kiti linksniai, galėjo būti siejamas su veiksmažodžiu ne tik tiesioginio, bet ir tolimesnio objekto ir įvairiomis adverbialinėmis reikšmėmis. Remiantis čia minėtais junginiais, dvejybinio galininko konstrukcijose istoriškai galima išskirti nuo veiksmažodžio priklausomą daiktavardį ir predikatyvų priedėlį (pvz., lot. *volo te + consulem*⁵⁶).

Platus vardažodinių priedėlių vartojimas – viena iš ryškiausių sakinių ypatybų, krintanti į akis senuosiuose ide. kalbų paminkluose. Postpoziciniai vardažodžiai čia galėjo būti laisvai siejami su įvairiais linksniais, reikšdami tuos santykius, kuriuos dabar nusakome vardažodiniai arba veiksmažodiniai tariniai⁵⁷. Tuo būdu sakinyje jie sudarydavo antrinius predikatinius centrus, tik semantiškai priklausomus nuo pagrindinio veiksmažodžio. Savo forma tokie apoziciniai vardažodžiai niekuo nesiskyrė nuo atributinių, ir apie jų pusiau predikatinę funkciją senuosiuose tekstuose dažnai galima spręsti tik iš pozicijos ir konteksto⁵⁸. (Senovinių predikatiniai ir atributiniai vardažodžio formų tapatumą gana gerai išlaikė lietuvių kalba). Kaip tik tokio tipo pusiau predikatinius santykius tarp vardažodžių (ar juos pavaduojančių įvardžių) formų galima nustatyti konstrukcijose su dvejybiniais linksniais. Pradiniais jų raidos etapais pirmojo vardažodžio (N) subordinavimas veiksmažodžiui buvo, be abejo, daug silpnesnis, negu istoriniai laikais, ir turėjo visų pirma semantinį pobūdį.

1.7. Konstrukcijose su dvejybiniais linksniais dalyviai užima antrojo vardažodžio linksnio (N') sintaksinę poziciją. Tokios dalyvinės konstrukcijos pagal kilmę yra dvejybinių linksnių morfologiniai variantai. Dalyvio vartosena jose yra paraišsta jo nominaline prigimtimi.

GD, istoriškai žiūrint, yra atskiras dvejybinio galininko atvejis. Kadangi lietuvių kalbos dalyviai, kaip ir atitinkamos kitų giminiškų kalbų formos, yra iš

⁵⁴ R. Kühner, C. Stegmann, Lat. Gr., II. 1, p. 264; dėl tokų galininkų ryšio su acc. duplex plg. J. B. Hofmann, Syntaktische Gliederungsverschiebungen infolge Erstarrung ursprünglich appositioneller Verhältnisse, IF, 42 (1924), p. 79.

⁵⁵ B. Delbrück, Altind. Synt., p. 173; L. Renou, Grammaire sanscrite, t. 1–2, Paris, 1961, p. 288.

⁵⁶ Plg. J. B. Hofmann, op. cit., 79; A. Meillet, J. Vendries, Traité de grammaire comparée des langues classiques, Paris, 1924, p. 519 tt.

⁵⁷ Plg. A. Потебня, op. cit., p. 109–110, 121 tt., 516; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, VI, p. 196–197; VII, p. 28; A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, Paris, 1934, p. 359 tt.; P. Chantraine, Grammaire Homérique, II, Syntaxe, Paris, 1953, p. 8, 16–17, 232, 319 tt.; Г. С. Кнабе, Еще раз о двух путях развития сложного предложения, ВЯ, 1955, № 1, p. 116; К происхождению абсолютных причастных оборотов в древнегреческом языке, сб.: Вопросы античной литературы и классической филологии, М., 1966, p. 430–431.

⁵⁸ Dėl vardažodinės predikacijos ir determinacijos formalaus neskyrimo senosiose kalbose plg. B. Havránek, kn.: Otázky slovanské syntaxe, II, Brno, 1968 (toliau OSS II), p. 410; V. Hrabě, K vývoji jednočlenných infinitivních vět v ruštině a češtině, OSS II, p. 353; R. Večerka, K problematice vět s jmenným a sponově jmenným přisudkem v staroslověnštině, OSS, II, p. 373; R. Mrázek, Nominální věty neslovesné v staré ruštině, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, p. 33, 40, 44–45; Y. Millet, Les tours au géronatif et la fonction d'épithète, OSS, II, p. 399.

kilmės veiksmažodiniai būdvardžiai, GD ir dvejybinio galininko su vardažodžiais narių sintaksiniai santykiai turėjo būti identiški. Šią konstrukciją sandaros bendruumas aiškiai jaučiamas ir rašytinės tradicijos laikotarpiu. XVI – XVII a. raštuose vardažodžio ir dalyvio antrasis galininkas neretai vartojamas pagrečiui su tais pačiais veiksmažodžiais, plg.:

Mes paikieij, tarrem io Giwenimą pasiutusį, ir io galą gėdą BrB Išm 5,4 (hielten sein Leben fur vnsinnig / vnd sein ende fur ein schande). Ir ie kurai tur scho swieto Labi, ir reg broli sawo staküienti (reikalinga) BrB I Jon 3,17 (sihet seinen Bruder darben) Kad' iūs ręgi grinus / tad' nulústa ir dusauia: o kad' iūs régi piktaidáránczius tad' ne trípuczio ne apmaudūia DP 484₁₉ (Gdy ie widzą vbgimi... gdy ie widzą grzeszącymi W 183).

Tokį pat dvejybinio galininko su vardažodžiais ir dalyviais artimumą matome ir kitose – slavų, germanų, indoiraniečių, graikų, lotynų kalbose, ypač senaisiais jų raidos laikotarpiais⁵⁹. Būdingas šiuo atžvilgiu pavyzdys – J. Bretkūno Mat 25, 38–39 vertimas iš vokiečių kalbos, kuriame dvejybinis galininkas su daiktavardžiu, būdvardžiu ir dviem dalyviais atitinka nominalines lotynų ir graikų k. acc. duplex konstrukcijas:

Kadai regeiom tawe Swetį, ir taw padwarę dawem? Angu⁶⁰ Nûgą, ir tawe apdengem. Kadai tawe regeiom negalinti angu⁶⁰ apkaltą; plg.: Quando autem te vidimus hospitem... aut nudum... aut te vidimus infirmum, aut in carcere.

Taigi GD pagrindą sudarė konstrukcijos, kuriose su veiksmažodžiu subordinuotais vardažodžiais arba įvardžiais pusiau predikatiniu santykiu buvo siejamos atitinkamo linksnio dalyvių formos, iš pradžių turėjusios veiksmažodinių būdvardžių reikšmę. Dvejybinio galininko narių tarpusavio santykiai įgalina nustatyti lietuvių kalbos GD pirminį modelį:

(2) V → N ← → P

Tokius pačius pirminius sintaksinius santykius galima rekonstruoti ir atitinkamoms senųjų slavų, germanų, indoiraniečių, graikų bei lotynų kalbų konstrukcijoms. Dvejybinio galininko su vardažodžiais bei dalyviais sandaros tapatumas, jo paplitimas ir archaiškas pobūdis daugelyje giminiškų kalbų leidžia manyti, kad ši konstrukcija yra paveldėta iš ide. kalbų bendrystės epochos.

1.8. Dėl GD susidarymo ir pirminės struktūros ide. kalbose yra iškelta ir kitokių nuomonių.

Pusiau predikatiniai santykiai tarp N ir P (resp. N'), daugelio autorų vadinami tiesiog predikatiniais⁶¹, kartais yra kildinami iš atributinių.

⁵⁹ Dėl didesnio šių konstrukcijų artimumo ankstyvojoje lotynų k. plg. J. B. Hofmann, op. cit., p. 79, 83; F. Stolz, J. H. Schmalz, Lateinische Grammatik (toliau – Lat. Gr.), München, 1928, p. 384.

⁶⁰ Pabrukta, viršuje: *alba*.

⁶¹ Dėl lietuvių kalbos plg. E. Fraenkel, Kas., 152 tt.; E. Tangl, Acc., 39 tt.; Dėl latvių k. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīga, 1951, p. 577; dėl slavų kalbų plg. A. A. Потебня, Из зап., I–II, p. 491, В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, op. cit. p. 392–393; В. Л. Георгиева, История синтаксических явлений русского языка, М., 1968, p. 91; kad predikatinę dalyvio funkciją čia aiškiai rodo trumposios dalyvių formos, pabrėžia J. Łoś, Gramatyka starosłowiańska, 1922, p. 159–160; dėl s. indų k. plg. B. Delbrück, Altindische Syntax, p. 178; dėl germanų ir romanų kalbų plg. B. И. Ярцева, О взаимосвязях синтаксических отношений, сб.: Проблемы сравнительной филологии, М.-Л., 1964, p. 30–31; Исторический синтаксис английского языка, М.-Л., 1961, p. 228; Н. В. Соколова, Трехчленные глагольные сочетания в современном французском языке, сб.: Грамматика, фонетика и стилистика романских языков, Л., 1971, p. 256 tt. su lit.; B. Е. Коваленко, Именные средства выражения предикации, Львов, 1969, p. 48 tt. su lit.

Pažiūra į pusiau predikatinę (resp. apozicinę) vartoseną kaip į vėlesnę dalyvių raidos pakopą J. Jolly suformuluota dar praeito amžiaus antroje pusėje⁶². Remdamasis slavų kalbomis, atributinių santykijų virtimą predikatiniais O. S. Melničukas motyvavo dalyvio išplėtimu priklausomais žodžiais⁶³, dėl kurio sakinyje susidares antrinis predikatinis centras. Turint omenyje, kad senovėje predikatiniai ir atributiniai vardažodžiai nebuvò formaliai diferencijuojami, nuomonę skirtumą šiuo klausimu būtų galima laikyti tik verbaliniu ir N – P/N' pusiau predikatinius santykius laikyti kilusiais iš pirminiu nedeferencijuotu atributiniu – predikatinu santykiu⁶⁴. Kad jie galėjë susiformuoti iš atributiniu, labai abejotina, nes tokia raidos kryptis ir kitais atvejais néra būdinga. Dalyvio išplėtimas pusiau predikatinu santykijų susidarymo taip pat negali paaškinti, nes ide. kalbų seniausiuose paminkluose pusiau predikatinės konstrukcijas dažniausiai sudaro neišplėsti dalyviai⁶⁵. Antra vertus, daugelyje kalbų pastebétas laisvesnis vardažodinių priedelių, artimų sakiniui, vartojimas senovėje ir vėlesnis jų virtimas sintaksiškai subordinuotais atributais, aplinkybiniais žodžiais ar veiksmažodinio tarinio dalimis rodo priešingą raidos kryptį. Ją patvirtina ir transformacija: atributinė vardažodžių funkcija išvedama iš predikatinės, bet ne atvirkšciai.

Dėl tų pačių priešasčių atrodo reikalinga patikslinimo ir pažiūra į GD (resp. acc. duplex) kilmę iš tiesioginiu veiksmažodžio papildinių, tarp kurių vėliau susidare (pusiau) predikatiniai santykiai.⁶⁶ Tokie junginiai, kuriuose nuo veiksmažodžio priklausuo du tos pačios linksnio formos vardažodžiai, yra neabejotinai archaiški. Kadangi tie vardažodžiai tarp savęs galėjo būti susiję dalies – visumos ir kitokiai reikšminės subordinacijos santykiai⁶⁷, néra pamato manyti, kad jų pusiau predikatiniai santykiai, būdingi jau seniausiems ide. kalbų raidos etapams, būtų susidare vėliau. Jų vėlesnis susidarymas prieštarautų pagrindinei ide. sakiniu raidos krypčiai, būtent, jo vidinio sutelktumo ir subordinacijos ryšių stiprėjimui. Tačiau, be abejo, vėlesnės kilmės yra GD ir kitų pusiau predikatinu konstrukcijų ryškesnis išsiskyrimas nuo atributinių, o vėliau – ir formalus atribujimas, pastebimas jau istoriniuose ide. kalbų raidos perioduose.

Visai priešinga yra hipotezė dėl GD kilmės iš nominalinių sakinių, kurią, remdamasis J. Zubatý pažiūromis⁶⁸, slavų kalbų pagrindu išplėtojo F. Travničekas⁶⁹, o vėliau parémē kai kurie kiti čekų lingvistai⁷⁰. Pagal F. Travničeką, tokie čekų GD, kaip *vizu tě ležec*, „matau tave gulint“ kilię iš dviejų sakinių – verbalinio ir nominalinio: *vizu tě*, *leže*, „matau tave, (tu) guliš“, o reikšmė „matau tave gulinti“ esanti vėlesnė, antrinė. Dalyvis pradžioje turėjęs nominalinio saknio funkciją, o vėliau prisiliejęs prie verbalinio saknio (*vizu tě*) ir buvęs pradėtas derinti su papildinio galininku (*tě*)⁷¹. Kadangi GD pagal savo vidinę sandarą yra dviejų elementaresnių struktūrų transformacija (plg. 3.3.), šią prielaidą galima būtų taikyti nebent labai tolimiems kalbos istorijos periodams,

⁶² J. Jolly. Zur Lehre vom Participle, kn.: Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, Leipzig, 1874, p. 89–92.

⁶³ Plg. O. C. Мельничук, Розвиток структури слов'янського речення, Київ, 1966, p. 164 тт., 169–170.

⁶⁴ Plg. B. Havránek, OSS, II, p. 410.

⁶⁵ Plg. A. Hahn, Genesis of the Infinitive with Subject-Accusative, TAPA, 81 (1950), p. 117 тт.; Verbal Nouns and Adjectives in some Ancient Languages, „Language“, 42 (1966), № 2, p. 380–381.

⁶⁶ G. Curme, A Grammar of the English Language, v. 3, 32 тт.

⁶⁷ Tokius vad. partityvinės opozicijos atvejus s. indų, hetitų, lotynų ir graikų kalbose plačiai aptarė A. Hahn, Vestiges of Partitive Apposition in Latin Syntax, TAPA, 84 (1953), p. 92–123; Partitive Apposition in Homer and the Greek Accusative, TAPA, 85 (1954), p. 197–289; Verbal Nouns and Adjectives in some Ancient Languages, „Language“, 42 (1966), № 2, p. 388 тт.; žr. dar F. Stolz, J. H. Schmalz, Lat. Gr., p. 630; dėl sen. rusų k. žr. В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, op. cit., p. 452.

⁶⁸ Plg. J. Zubatý, Studie a články, II, Praha, 1954, p. 107.

⁶⁹ F. Trávníček, Neslovesné věty v češtině, II, Brno, 1931, p. 157; Historická mluvnice česká, 3, Skladba, Praha, 1956, p. 186, тт.; plg. dar Slavia 7 (1928–29), p. 818.

⁷⁰ Plg. R. Mrázek, Nominální věty neslovesné v staré ruštině, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha, 1958, p. 44; Dedukce a empirie při srovnávací typologii slovanské věty, OSS II, p. 192. R. Večerka, Ke genesi slovanských konstrukcí participia praes. act. a praet. act I, "Sborník prací filos. fak. Brněnské univ." A, r. 7, Brno, 1959, p. 43 тt.

⁷¹ F. Trávníček, Hist. ml. č., 3, p. 187, 189.

kai vientisinio sakinio sandara buvo visai primityvi⁷². Tačiau sintaksinė rekonstrukcija anaiptol nerodo sakinio sandaros primityvumo ide. kalbų bendrystės laikotarpiu. Ide. kalbų lyginamosios sintaksės rėmuose šios prielaidos įrodyti neįmanoma, nes nei slavų, nei kitose kalbose nerandame jokių pėdsakų, iš kurių būtų galima spręsti apie nominalinio predikato vardininko virtimą galininku⁷³. Antra vertus, dvejybinis galininkas su vardažodžiais ir dalyviais, ypač po regėjimo veiksmažodžiu, nuo seniausių laikų paliudytas ne tik ide., bet ir kitose (pvz., semitu) kalbų šeimose⁷⁴. Tokie parataktiškai jungiami sakiniai, kaip *matau : tu guli (gulīs)* nuo labai senų laikų galėjo būti vartojami pagrečiu su GD *matau tave gulinti*. Tad čia iškelti motyvai nepriestarauja J. Zubatý mintims apie dalyviams būdingą antrojo, nominalinio, predikato funkciją, turinčioms fundamentalią reikšmę ide. vientisinio sakinio sandaros rekonstrukcijai.

Baltų ir slavų kalbų GD konstrukcijas su linksniuojamais dalyviais G. Jacobssonas taip pat siūlė laikyti vėlesnėmis, antrinėmis⁷⁵. Jo nuomone, šios konstrukcijos pagrindą sudarė galininko junginys su veiksmažodiniu daiktavardžiu (nomen agentis) lokatyvu, ilgainiui virtusiu gerundijum (padalyviu), o konstrukcijos su dalyvio galininku esančios vėlesnės ir, bent jau slavų kalbose, išgalėjusios dėl kitų kalbų įtakos. Tačiau šiai hipotezei smarkiai prieistarauja istoriniai laikais paliudytas nelinksniuojamų dalyvių formų išplitimas baltų ir slavų kalbų GD, neleidžiantis laikyti dalyvių galininko formų jaunesnėmis⁷⁶.

1.9. Nors XVI – XVII a. lietuvių kalbos paminklų duomenys įgalina nustatyti senovinę GD struktūrą, tačiau daugumas senuosiucose raštuose randamų šios konstrukcijos pavyzdžių nuo pirminės būklės yra gerokai nutolę.

Jau pačioje raštijos pradžioje GD savo vartosena skiriasi nuo dvejybinio galininko su daiktavardžiais ir būdvardžiais. Tie skirtumai ilgainiui ryškėja, sudarydami prielaidas specifinei GD raidai rašytinės tradicijos laikotarpiu.

Pirmiausia, GD ryškiai skiriasi vartosenos apimtimi. Dvejybinis galininkas su daiktavardžiais XVI – XVII a. jau buvo reliktinė ir reta konstrukcija; vėliau ji visai sunyksta ir dabartinėje kalboje nebevartojama (išskyrus pavienius sustabarėjusius atvejus). Dvejybinis galininkas su būdvardžiais senuosiucose raštuose žymiai dažnesnis, bet iprastas ir produktyvus tik po faktityvinių ir kitų jiems artimos reikšmės veiksmažodžių (žr. 1.4). Su percepcoj, sakymo ir psichinės veiklos veiksmažodžiais jis taip pat neproduktyvus, palaipsniui traukiasi iš vartosenos ir virsta stilistiskai žymėtu archaizmu.

Visiškai kitokią vietą sintaksinių priemonių tarpe užima GD. Senuosiucose raštuose jis labai produktyvus ir bent dešimteriopai gausėsnis už visas kitas dvejybinio galininko konstrukcijas. Plati GD vartosena, paremta gyvaja to meto kalba⁷⁷, yra viena iš ryškiausių XVI – XVII a. lietuvių kalbos sintaksės ypatybių. Nuo kitų dvejybinio galininko atvejų GD skiriasi ir ji sudarančių formų morfologinių bei semantinių grupių gausumu. Visa tai rodo, jog kalbamų laikotarpiu GD links-

⁷² Dėl galimos GD kilmės iš dviejų elementaresnių struktūrų sutraukimo plg. dar J. P. Hughes, The Included Sentence Structure in Function Analysis, "Word", 23, 1–2–3 (1967), p. 336–337.

⁷³ Plg. F. Trávníčekovo hipotezės kritiką slavų kalbų pagrindu B. T. Коломиец, A. C. Мельничук, ВЯ, 1957, № 5, p. 150; V. Barnet, Vývoj systému participií aktivních v ruštině, Praha, 1965, p. 42–43.

⁷⁴ M. Johannesson, Der Wahrnehmungssatz bei den Verben des Sehens in der hebräischen und griechischen Bibel, KZ, 64 (1937), p. 146–147, 253–254.

⁷⁵ G. Jacobsson, The Slavic Active Participles. Original Structure and Interference, "Scandinavica", IX, Copenhagen, 1963, p. 132 tt; Славянска Филология, VII, София, 1965, p. 49–50.

⁷⁶ Plg. diskusiją dėl šios hipotezės V slavistų kongrese: O. C. Мельничук, kn.: Славянска Филология, VII, София, 1965, p. 56; kritiškai ji vertinama ir V. Barnet, op. cit., p. 43.

⁷⁷ Dėl GD autochtoniškumo ir paplitimo XVI – XVII a. žr. aut., LKK, 11 (1969), p. 41–58.

tama diferencijuoti nuo dvejybinio galininko su būdvardžiais bei daiktavardžiais ir apibendrinti kaip specifinę antraeilio veiksmo raiškos priemonę. Šis procesas ryškiai atispindi GD gramatinėje formoje.

2. Galininko su dalyviu gramatinė forma

2.1. Veiksmažodinis narys

Veiksmažodžio parinkimas GD struktūrai turi lemiamą vaidmenį. Nuo jo priklauso ne tik V ryšiai su N ir P, bet ir pastarųjų pusiau predikatinis savykis, kuris galimas tik po tam tikros reikšmės bei tam tikro valentingumo veiksmažodžiui. Todėl veiksmažodinis narys laikytinas pagrindiniu, o vardažodinis ir dalyvinis – priklausomais GD nariais.

Pagrindiniu GD nariu gali eiti įvairios asmenuojamosios ir neasmenuojamosios veiksmažodžio formos: dalyviai, pusdalyviai, padalyviai, bendarasis. Sintaksiniai konstrukcijos narių savykai dėl to nekinta, pvz.:

Idant anis... stiprei galetu tiketi/ ghi ischtiesos prissikielusi BrP II 32. Item [tas būdas] buwa ischbandimu / rodanczu / iūs isch schirdies praschanczus atleidima. MT 1 142_g. Bet' Wieszpatis... ręgédamas natūrą mūsų teip tróksztąncią tos auksztibes... nužiámīnos DP 482₃₅ (widząc naturę nasze tak pragnącą W 811). Bet priminus Diewa mus per wargus wadinnanti pakutospi / weisdelem BrP II 469.

Pagal semantinę analogiją su veiksmažodžiais kartais GD sudaro ir kai kurie daiktavardžiai bei tariniu einantys bevardės giminės būdvardžiai, žr. 2.1.4.3–4.

GD gali sudaryti ir du, trys ar daugiau pagrindinių narių (a). Antra vertus, nuo vieno pagrindinio nario dažnai priklauso GD su dviem ar keliais priklausomais nariais (b).

a) *Ir anis nu tikrai paszinsta / szinna ir tik Kristu giwa santi BrP II 23-24.*

b) *Moisieschus... Mokin nessa swieta ir wissus rædus daiktu sutwertuiu / nûg amszu nebuwusius / bet tikru czesu prasideiusius MT 39_a. Iog anis... tikrai szinnotu / ghi iau szemeie nebesanti / bet isch szemes ir isch numirusiu prissikielusi / ir isch tiesos giwa santi BrP II 36.*

Kadangi pagrindinio nario leksinės bei sintaksinės ypatybės lemia visos konstrukcijos sintaksinių savykių struktūrą, visų pirmia reikia nustatyti, kokie veiksmažodžiai gali eiti GD pagrindiniu nariu.

Nagrinėjant atitinkamas kitų kalbų konstrukcijas, veiksmažodiniai nariai paprastai skirstomi pagal leksines reikšmes. Tokia klasifikacija remiasi jau antikos laikais pastebėtu ryšiu tarp veiksmažodžio reikšmės ir visos konstrukcijos vidinės struktūros. Tačiau ji yra gana subjektyvi, nes atskirų semantinių grupių apimtis, kiekis, ribos nustatoma tyrinėtojo nuožiūra ir net tos pačios kalbos aprašuose labai įvairoja. Pavyzdžiui, anglų kalbos veiksmažodžius, sudarančius atitinkamas konstrukcijas su dalyviais bei infinityvu, vieni autoriai skirsto į a) faktityvinius ir b) percepcijos, psichinės veiklos, noro bei pan.¹, kiti – į a) jausmų bei sensualinės percepcijos, b) su duratyvine būseną susijusius, c) psichinės būsenos ar veiklos², treti vėl į a) percepcijos, jausmo bei psichinės veiklos,

¹ H. Poutsma, A Grammar of Late Modern English, I, Groningen, 1928–1929, p. 340 tt.

² K. Yamakawa, The two Constructions: „Accusative and participle“ and „Genet. and gerund“, „Annals of the Hitotsubashi academy“, Tokyo, 1957, V. 8, № 1, 58 tt.

b) kauzatyvinius, c) noro, d) kitų reikšmių³. Tokiomis aplinkybėmis tie patys veiksmažodžiai (pvz.: *want, like, hate*) skirtingu tyrinėtoj priskiriami prie skirtingu grupei — vieną prie valios, jausmo, kitų — prie psichinės būsenos ar veiklos. Matyt, dėl to kai kurie autorai iš viso atsisako klasifikuo- ti šiuos veiksmažodžius ir pateikia juos sąrašu⁴. Yra dar bandymų skirstyti ir apibrėžti veiksmažodžių grupes pagal N ir P morfologinių formų distribuciją pačioje konstrukcijoje⁵. Toks skirstymas objektyvesnis, tačiau lietuvių kalbos faktų tyrimui jis maža teduotų naudos, nes tie patys veiksmažodžiai čia gali sudaryti GD su įvairiomis N ir P formomis, kurios skiriiasi tik produktyvumo laipsniu. Tad pagal distribuciją pačioje GD konstrukcijoje išskirtų veiksmažodžių grupei būtų neįmanoma semantiškai interpretuoti⁶. Be to, tuo atveju būtų sunku palyginti lietuvių kalbos GD su atitinkamais giminiškų kalbų konstrukcijomis, kuriose veiksmažodžiai aptariami pagal semantiką. Mūsų manymu, parankiausia aptarti GD pagrindiniu nariu einančius žodžius pagal jų bendras valentines ypatybes, nes tuo būdu distribucinę analizę galima susieti su semantine. Ta aplinkybė, kad pagrindinės veiksmažodžių reikšmės paprastai atispindi sintaksinėje aplinkoje⁷, igalina formaliai motyvuoti jų skirstymą.

Su GD einantys veiksmažodžiai pirmiausia skirstomi pagal bendras valentines ypatybes, reikšmingas nagrinėjamos konstrukcijos pobūdžiui, o toliau iškeiliamos atskiro veiksmažodžių reikšmės, kurios savo ruožtu apibrėžiamos jų sintaksinės aplinkos terminais⁸.

GD narių sintaksiniai savykai labai priklauso nuo to, ar pagrindinis narys turi frazinę valdymą⁹, t.y. ar jis gali prisijungti aiškinamojo saknio šalutinį dėmenį bei tiesioginę kalbą, pvz.: *Žinau* (žinoma), *kad tu ateisi*; *sakiau*: *tu ateisi* ir pan. Frazinę valdymą turinčius veiksmažodžius, vadinamus komentabiliais¹⁰ (pvz.: *matyti, girdēti, suprasti, jausti, žinoti, sakyti*), reikia visų pirma atskirti nuo jo ne-

³ Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг, Грамматика английского языка, М., 1965, р. 380—383.

⁴ Л. С. Бархударов, Структура простого предложения современного английского языка, М., 1966, р. 104; панаšiai sen. slavų kalboje R. Večerka, Syntax aktivních participií v staroslověnštině, Praha, 1961, 57 tt.

⁵ Plg. E. A. Nida, A Synopsis of English Syntax, London, The Hague, Paris, 1966, p. 155—156; Д. П. Новиков, Диахронический анализ неинфinitивных объектно-предикативных сочетаний, авт. канд. дисс., Л., 1969, р. 15 tt.

⁶ Nevaisingas pasirotė ir bandymas semantiškai apibrėžti veiksmažodžių grupes, išskirtas pagal priklausomą narių distribuciją atitinkamose anglų k. konstrukcijose, žr. Д. П. Новиков, op. cit., p. 17.

⁷ Plg. Р. Мразек, Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы, ВЯ, 1964, № 3, р. 50 tt.; Ю. Д. Апресян, Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам (типам управления), ВЯ, 1965, № 5, р. 51 tt.

⁸ Taigi reikšmine klase laikoma semantinių požymių, įeinančių į sintaksinę taisyklę, visuma, plg. R. T. Lakoff, Abstract Syntax and Latin Complementation, Cambridge — Massachusetts — London, 1968, p. 165, 213.

⁹ Dėl frazinio valdymo žr. Р. Мразек, op. cit. 56; tam reikalui vartojamas ir frazinio valentingumo terminas, plg. Н. В. Соколова, Трехчленные глагольные сочетания в современном французском языке, сб.: Грамматика, фонетика и стилистика романских языков, Л., 1971, 255 tt. Dėl galimumo prisijungti aiškinamojo saknio šalutinį dėmenį kaip valentines veiksmažodžio ypatybės žr. dar W. D. Klimonow, Die Valenzen der russischen Verblexeme, die einen Objektsatz mit der Konjunktion *что* regieren, ZFSI, 13 (1968), Hf. 4, p. 632—639. Tokie sakinių šalutiniai dėmenys, kaip ir daugelis prielinksinių konstrukcijų, G. Helbigo ir W. Schenkelio laikomi I rango kategorijomis, apibrėžiančiomis veiksmažodžio valentingumą, žr. G. Helbig, W. Schenkel, Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben, Leipzig, 1969, p. 36 ir kt.

¹⁰ Dėl šio termino, pasiūlyto N. D. Andrejevo, žr. Л. Ф. Ткаченко, О лексико-синтаксической валентности комментабельных глаголов во французском языке, сб.: Исследования по структурно-вероятностному анализу, Горький, 1971, p. 130 tt.

turinčių, t.y. nekomentabilių veiksmažodžių (pvz.: *dirbti*, *daryti*, *nešti*, *vesti*, *skaičiuoti*, *vadinti*). Pastarieji dažniausiai esti faktityvinės ar jai artimos reikšmės ir, būdami tranzityvūs, žymi tam tikrą objektą darymą, keitimą, vadinimą ir pan. Tad GD vartojamų veiksmažodžių skirstymas į komentabilius ir nekomentabilius daugeliu atvejų sutampa su tradiciniu skirstymu į nefaktityvinius ir faktityvinius¹¹, bet turi aiškesnį gramatinį pamatą.

Konstrukcijos su komentabliaisiais veiksmažodžiais yra labiausiai paplitusios ir pasižymi savita vartosena bei specifiniais raidos polinkiais; kaip tik joms nuo antikinės gramatikos laikų ir taikomas accusativus cum participio terminas. Iš komentabilių veiksmažodžių bendrą valentinių ypatybių GD sandarai svarbiausi yra jų santykiai su konkretios bei abstrakčios reikšmės objekto galininku bei subjekto vardininku.

Pagal šiuos santykius skiriame keturias komentabilių veiksmažodžių arba kitų jų pozicijoje einančių žodžių grupes.

1 lentelė

GD sudarančių žodžių grupės

Grupė	Subjekto vardininkas	Konkrečios reikšmės žodžių galininkas	Abstrakčios reikšmės žodžių galininkas
1	+	+	+
2	+	-	+
3	+	-	-
4	-	-	-

1 grupė

2.1.1. Veiksmažodžiai, siejami su subjekto vardininku ir galintys valdyti konkretios bei abstrakčios reikšmės žodžių galininką

Su 1 grupės veiksmažodžiais sudaroma daugiausia GD (beveik pusę visų XVI–XVII a. raštuose randamą pavyzdžių), tačiau šiai grupei priskiriamų leksemų kiekis nėra didelis: tik 23 veiksmažodžiai, laikant priešdėlines formas atskirromis leksemomis. Juos galima skirti į smulkesnius pogrupius, būtent: fizinės percepčijos veiksmažodžius, rodymo veiksmažodžius ir kelis psichinės percepčijos veiksmažodžius, užimančius tarpinę padėtį tarp 1 ir 2 grupės.

2.1.1.1. Fizinės percepčijos veiksmažodžiai yra vartojami plačiausiai ir sudaro ne tik 1 grupės, bet ir paties GD pagrindą. GD su šios reikšmės veiksmažodžiais buvo vartojamas kone visose ide. kalbose; atitinkamos konstrukcijos būdingos ir kitų šeimų kalboms jau seniausiais jų raidos laikotarpiais¹².

Iš fizinės percepčijos veiksmažodžių XVI–XVII a. raštų GD vartojami šie: *matyti*, *pamatyti*, *regēti*, *veizdēti*, *išvysti*; *girdēti*, *išgirsti*, *klausyti*, *išklausyti*; *jausti*,

¹¹ Plg. M. Deutschbein, System der neuenglischen Syntax, Leipzig, 1926, p. 272–273.

¹² Pvz., hebrajų, arabų, etiopų, sirų ir kt. semitų kalboms, žr. M. Johannesson, Der Wahrnehmungssatz bei den Verben des Sehens in der hebräischen und griechischen Bibel, KZ, 64 (1937), H. 3–4, p. 146–147, 253 tt.

pajusti; rasti, atrasti, užtropti. Daugiausia GD sudaroma su *regēti* (519 pavyzdžių – pats populariausias veiksmažodis šioje konstrukcijoje), *girdēti, išgirsti* (303), *išvysti* (207), *(at)rasti* (160), žr. 2 lent. Valdydami konkretios ir abstrakčios reikšmės galininką, šie veiksmažodžiai nėra siejami su objekto galininku. GD su jais yra dviejų tipų:

a) N gali būti laikomas V tiesioginiu objektu, o P siejamas ir su N, ir su V. Pavyzdžiu, sakinyje *ghis... ischwida du laiwu stowincziu pas ezera* VEE 91₁₂ tarp *ischwida* ir *du laiwu* yra tiesioginio objekto santykis, bet dalyvis *stowincziu* semantiškai irgi siejamas su V (tai patvirtina ir originalas: *sahe zwey schiff am see stehen*). Dėl V ir N ryšio pobūdžio tokios konstrukcijos toliau vadinamos objektinėmis.

b) N negali būti laikomas V tiesioginiu objektu ir priklauso nuo jo tiktais drauge su P. Sakinyje *O ischwidens, Szmones bessibaidanczias ing Wandenj eiti... pereija per Wandenj* BrB I Mak 16, 6 (*sahe / das das Volck eine schew hatte*) *Szmones* nėra V tiesioginis objektas, nes čia kalbama ne apie žmonių, bet jų baimės pastebėjimą. Veiksmažodis *išvysti* šiuo atveju turi kitokią reikšmę, negu (a) pavyzdysti ir yra artimas *suvokti, suprasti*. Tokios konstrukcijos toliau vadinamos neobjektinėmis.

Kadangi (a) ir (b) tipo atvejų skirtumas išryškėja tik iš konteksto, situacijos ir V galimos substitucijos su 2 grupės veiksmažodžiais, jis ne visur yra akivaizdus. XVI–XVII a. raštuose randame daug pavyzdžių, kuriuos galima laikyti tarpiniai ir skirti tiek prie vieno, tiek ir prie kito tipo. Tačiau tolimesnėje GD raidoje šių tipų diferenciacija turėjo didelį vaidmenį.

matyti, pamatyti, regēti, veizdėti, išvysti

a) *Ir iēiušios ing grábq | pamâte iaunikáiti besédinti po dêszinei száli* DP 184₃₇ (wyżrzáły młodzieńca siedzącego W 315). Ir kadda més mattysime szi swietą diddijl ugne Y pélenus ydëta RG 514₁₅. Koszna diena szmones mirschantzias ir pakasamas regim BrP II 6. Bei kaip galiu esch weisdeti, mana Giminę prapûlancę BrB Est 8, 6 (zusehen | das mein Geschlecht vmbkome?) Sztay iszmiwisk báymey mirsztánti KN 76₂₀.

b) *Kad' pamatis qnt' sawęs wissus daiktús to pasaulo aplēistus* DP 554₃₂ (gdy vyžrzą nád sobą... wsyskie rzeczy... opuszczone W 944) *Isch tu pawaisdu regim malda daug galincze BrP II 99. Potam ghi regi | buwusi ubagu | nei galwielá sawa tikra natureiusi SE 75₂₃. Ir kaip Plebonas weisdes, Pischē ne persimainusę po io akim, nei toliaus walgiusę (issiplatinoiuse) tadda neczista ira BrB III Moz. 13, 55 (sehen wird,.. das das mal nicht verwandelt ist).* *Ischwidens panna Maria issigandusia isch io pasweikinimo | ghis ie linksmin BrP I 336.*

girdēti, išgirsti, klausyti, išklausyti

a) *Sunau te girdžiu raudanti, Asz sawesp tawe bilanti* SIG I 97₁₆. Kayp aklas elgieta ižgirdis miniu praeiunčiu | klausies (vslyszawszy tłuszczą przechodzącą) SP I 365₁₁. Wienybe Diewo ámžina | *Mus meldženczus klausykigi* RG 253₇. Karalius te isch klausia mus schaukenczius BrB Ps 20, 10 (erhôre vns | wenn wir ruffen).

b) *Kad girdes jis | žmogu kožną Atgawusi giwátą* RG 563₁₄. O pawasari kaip *Vespasianas ischgirda | Nerona numirusi | Buwa ghis Cesareioie* BrP II 341.

jausti, pajusti

a) *Tie kurie io klauso... iaućia kayp ászákas kokias dayguncias širdi (doż-náwaię ze iako ości iake kola serce ich) SP II 83₁₈. Idant wel' ir mes paiustumbe szlakus ant' zémes puldinéięnczius DP 616₂₁ (ábysmy... vczuli krople ná žiemę padáiace W 832).*

b) *Szmoguteli dabar giwa / po maszo czieso paiussi iau numirusi ir pakasma BrP II 516. Ir kaip ius paiussit anus¹³ nussiminusius, ir beganczis, tada wjket ios dransei BrB Judit 14, 5 (mercket / das sie verzagt sein werden vnd die flucht geben).*

Tarp GD pavyzdžių su percepčijos veiksmažodžiais objektinės konstrukcijos yra kiek dažnesnės už neobjektines, t.ors atskiri veiksmažodžiai čia turi savitū polinkių. Pavyzdžiui, veiksmažodis *išvysi*, i dažniausiai vartoamas objektinėse, t.y. (a) tipo, konstrukcijose; jau mažesnę persvarą turi objektinės konstrukcijos su *regēti*; priešingai, veiksmažodžiai *girdēti*, *išgirsti* jau dažniau eina neobjektinėse, t. y. (b) tipo, konstrukcijose (žr. 2 lent.).

Abiejų tipų konstrukcijose esančių veiksmažodžiai skiriasi ne tik sintaksiniai santykiai su galininku, bet ir leksine reikšme. Veiksmažodžiai *matyti*, *regēti*, *išvysti* ir pan. (a) tipo pavyzdžiuose reiškia „akimis, regėjimu patirti“. Tuo tarpu (b) tipo pavyzdžiuose jie tokios konkretios „regėjimo akimis“ reikšmės nebetur ir reiškia „suprasti, suvokti“ (plg. 5-ą *matyti* reikšmę LKŽ VII 916). Panašiai skiriasi ir *girdēti* bei jo sinonimų reikšmės: (a) tipo pavyzdžiuose jie paprastai reiškia „ausimis suvokti garsus“, o (b) tipo – „žinoti, sužinoti, patirti“ (plg. LKŽ III 330 – 331). Tiktai (a) tipo pavyzdžiuose fizinės percepčijos reikšmę turi ir veiksmažodis *pajusti*; (b) pavyzdžiuose jis irgi jau veikiau reiškių psichinių patyrimą, o ne fizinių pojūtį.

Panašiai diferencijuotos ir prie percepčijos veiksmažodžių salygiškai skiriamo veiksmažodžio *rasti* ir jo sinonimų reikšmės abiejų tipų pavyzdžiuose: objektinėse konstrukcijose (a) šis veiksmažodis reiškia „ieškant, stebint aptiki“, o neobjektinėse (b) jis savo reikšme priartėja prie veiksmažodžių *pastebeti* *pajusti* (nejučiomis), *suprasti*.

rasti, atrasti, užtropti

a) *Rado ii bažničioy besedinti widuy Daktaru, klausunti ir klausinti iu (ná-ležli... siedzącego) SP I 195₈¹⁴. Ir rada ghi iau numirusi BrP I 393. Ir atrada... bernali prakarte gulinti VEE 10 (vnd funden... das Kind in der krippen ligen.). Atėjo apžiédūtinis / o kurés vžstrôpo pasizopóstiliuses / éme ies susawiim DP 570₂₅ (ktore zástał gotowe W 969¹⁵).*

b) *Kitta rasim mumus ir didziu neprieteli santi BrP II 248. Dwasia... kalba, sugryszu namosna... œ atajus rāda jos iszszłotus (szłota) ir iszdabintus. ChB Luk 11, 25¹⁶. O sugrižiąs átradá wel juos miegánčius SE 250₃₂.*

Panašią reikšmę, kaip (b) tipo pavyzdžiuose, *rasti*, *atrusti* gali turėti ir tada, kai su jais siejami aiškinamujų sakinių šalutiniai dėmenys, pvz.: *Jis rado, kad man lūžęs kaulas Rm. Rādo [vaikas], ka barbaras rūgštus i grauž Krš. Atrādo lenkai,*

¹³ Pabrukta, viršuje: *ios*.

¹⁴ Panašiai SE 25₁₆, Ev 22–23.

¹⁵ Panašiai DP 570₂₅.

¹⁶ Panašiai ChB Mat 12, 44; VEE 56₁₄; SP II 44₁; SE 64₆.

ka jau kolionijos reikia padaryt. Pls. Vis déltö ši kalbamų veiksmažodžių reikšmë yra daug retesnë, negu ta, kurią matome „neobjektinëse“ konstrukcijose. Sudarydami GD, veiksmažodžiai *rasti, atrasti* dar dažniau, negu kiti percepčijos veiksmažodžiai, išlaiko tiesioginio valdymo ryšius su N ir tiesioginę tam tikro objekto radimo reikšmę.

2.1.1.2. Rodymo veiksmažodžiai *rodyti, parodyti, ženklinti*, gali eiti ir su objekto galininku, ir su naudininku. Jie taip pat sudaro abiejų tipų GD konstrukcijas. Objektinëse konstrukcijose jie reiškia „duoti pamatyti“, o neobjektinëse – „duoti pažinti, suprasti“. Objektinës konstrukcijos (a) yra artimos atributinëms.

rodyti, parodyti, ženklinti

a) *Rodik mums dängugi tewa... ir tawé dwásią szwentiąq wienoy Deywistey sančią PK 175. Ir parode man didi Miestą, schwenta Ierusalem, nukopantj isch Dangaus nûg Diewo BrB Apr 21, 10 (zeiget mir die grosse Stad... hernider faren). Krûmas ansái... zéklin o... tiektai Marią gimdžiącią ir sópulo ne iauciącią DP 398₁₉ (známionował... Maryą rodzącą i boleści nie czuiącą W 654).*

b) *Ta giluma be dugno... rodžia Diewu turiunti sawimp wisa giera (wyraża że Bog ma) SP I 92₁₉. Per tawa maldas Diewas... ius apteysintus roda SlG I 114₁₀. Parodisim Pona... tikrai isch numirusiu prissikielusi ir giwa santi BrP II 6. Idant to szenklinu sawe tas szmones milinti / kurios ira apkrikschtitas / ir sawe norinti tokiu apkrikschtitu szmoniu draugu buti BrP I 144.*

Prie GD, kuriuose *rodyti* turi (b) tipo pavyzdžiams būdingą reikšmę, šliejasi konstrukcijos su *išrodyti*, kuris paprastai eina tik su abstrakčiais objektais.

Tatai anie penki czesai... ischrodis thaia wiena Religie twerusęse MT Ljž 7₁₃.

2.1.1.3. Atskirai paminêtini veiksmažodžiai *pažinti, atminti* ir *laikyti*, kurie turi psichinës percepçijos reikšmę, tačiau gali eiti ir su konkretių, ir su abstrakčių daiktavardžių galininkais.

pažinti

a) *Tikéiimas... Pazista Súnų Dié wistiklélüse gúlinti / pazista ant' mèdžio káranti pažistá mirstanti DP 426₅. Tawe... sweykiname / Ir su praiewu gimusi pažistame SlG I 58₂₇.*

b) *Iau nu paszistam / tawe wissus daiktus szinanti VEE 79–80 (Nu wissen wir / das du alle ding weisest). Ir iżg cze iau pigái pažisi moteríszkę wíraq apgóbiąnczia DP 399₂₉ (pozna niewiastę męża ogarniającą W 656).*

Eidamas objektinëse konstrukcijose, *pažinti* reiškia „sužinoti, kuo kas yra“, tuo tarpu neobjektinëse – „suprasti, žinoti“. Ši antroji *pažinti* reikšmë, gerokai nutolusi nuo pirmosios, dabartinëje lietuvių kalboje reta ir, veikiausiai, laikytina slavizmu, plg. lenk. *poznać* reikšmę „przeniknąć myślą; dojść do znajomości czego; nauczyć się czego“¹⁷. (M. Daukšos Postilës neobjektinëse konstrukcijose veiksmažodžiu *pažinti* verčiamas *poznać* ir *znać*).

Veiksmažodžio *at(si)minti* reikšmës objektinio ir neobjektinio tipo konstrukcijose yra mažiau nutolusios viena nuo kitos. Pirmuoju atveju kalbama apie konkretių daiktų bei asmenų, antruoju – veiksmų, būsenų, sąvokų turėjimą atminyje. Objektinëse konstrukcijose P dažniausiai turi atributinę funkciją ir siejamas tik su N, bet ne su V, tad prie čia aptariamu GD iš viso nepriklauso. Tačiau pasi-

¹⁷ Słownik języka polskiego, VI, Warszawa, 1964, p. 1323.

taiko ir tokią atvejų, kur N dar galima laikyti V objektu, tačiau semantiškai V siejamas su visu NP junginiu.

at(si)minti

a) *Atminkem Welina duschu musu neprieteli atimanti nūg daug szmoniu Diewo szodi BrP I 249. Schita daugibe Schwentuiu Angelu atsimen didzu wargu... Ir Diewa isch malones swietui paszadeiusi | Ischgelbetoghi BrP I 88.*

b) *Atmink mana Giwenimą Weią santi, ir kaip¹⁸ mana Akis negrinscht weisdeti Gero BrB Job 7, 7 (gedenck das mein Leben ein wind ist). Wieschpatie atmink mane gerai giwenus i po tawa akim pilna schirde | ir dariusi kas taw intjkka BrP II 462. Isch schiu liudimu atminkem Kristu isch tiesos treti karta ataisenti ant szemes BrP I 19. Idant koszna atmintu mus wissus smertei padūtus BrP II 406.*

Veiksmažodis *laikyti* pirmine reikšme „turėti, neleidžiant nukristi ar ištrūkti“ yra nekomentabilus ir vartojamas tik su konkretios reikšmės daiktavardžiais ar įvardžiais. Turėdamas psichinės percepčijos reikšmę „manyti esant kuo ar turint kokių ypatybių“, jis visada yra trivalentis, t.y. reikalauja, be vardininko, dar dviejų galininkų arba galininko su įnagininku (dažniausiai); GD su juo sudaromas palyginti retai.

Mana Scheimatis ir mana Tarnaites laika¹⁹ mane Swetimą²⁰ santi BrB Job 19, 15 (achten mich fur frembde). Nesa anis laiko²¹ ghé prietelumi esancę BrB Išm 1, 16 (sie halten jn fur Freund).

Tokios konstrukcijos yra labai artimos GD su 2 gr. psichinės percepčijos veiksmažodžiais (plg. 2.1.2.1.); tą aiškiai rodo *laikyti* ir *tarti* sinonimiškumas J. Bretkūno Biblijoje.

2.1.1.4. Palyginus 1 grupės veiksmažodžių sudaromus (a) ir (b) tipo GD, matyti, kad V sintaksinis valentingumas jose yra nevienodas. Turėdami neobjektinėms, t.y. (b) tipo, konstrukcijoms būdingas reikšmes, šie veiksmažodžiai jau nebagini būti siejami su vienu konkretaus daiktavardžio galininku ir tuo būdu išeina iš 1 grupės ribų. Jų psichinio patyrimo reikšmė gali būti realizuojama tik junginiuose su abstrakčiais daiktavardžiais arba trinarėse konstrukcijose. Tuo būdu jau 1 grupėje išryškėja laipsniškas perėjimas nuo konkretių objektus valdančių veiksmažodžių prie tų, kurie gali eiti tiktais su abstrakčiais objektais. Visais čia aptartais atvejais fizinės percepčijos ar konkretių daiktų rodymo reikšmė yra pirminė, o psichinio patyrimo bei abstrakčių dalykų rodymo – antrinė, susidariusi pirmosios pagrindu.

Toks polinkis fizinės percepčijos veiksmažodžius vartoti antrine psichinės percepčijos reikšme, matyt, sąlygojamas bendrų semantinės raidos dėsningumų, yra pastebimas daugelyje kalbų. Pvz., lot. *video*, *audio*, *invenio* (kaip ir dab. pranc. *voir*, *entendre*, *trouver*), vok. *sehen*, *hören*, *finden*, angl. *see*, *hear*, *find* atitinka lie. matyti, *girdēti*, *rasti* ne tik antrinėmis reikšmėmis „suprasti, pastebeti, patirti, sužinoti“, bet ir tuo, kad tos reikšmės paprastai realizuojamos trinarėse konstrukcijose su predikatiniu nariu, plg. lot. *inveniebat ex captivis Sabim flumen milia pas-*

¹⁸ Pabraukta, viršuje: *iog.*

¹⁹ Pabraukta, viršuje: *tar.*

²⁰ Taisyta į *Swetimv.*

²¹ Pabraukta, viršuje: *taria.*

*suum X abesse Caes. B. G. 2, 16, 1²², s. angl. *θu... fundest him treowe*²³, nj. angl. *He finds him guilty*, arba su prijungiamojo saknio šalutiniu démeniu, plg. vok. *die Betriebsleitung findet, daß sich die Arbeit verbessern muß*²⁴. Pažymėtina, kad kaip tik turėdami pagrindinę, seniausią reikšmę percepčijos veiksmažodžiai sudaro konstrukcijas, atitinkančias pirminį GD modelį (kur N eina tiesioginiu V objektu), o veiksmažodžių leksinės reikšmės abstraktėjimas susijęs su tolesne GD vidinės struktūros raida.*

2 grupė

2.1.2. Veiksmažodžiai, siejami su subjekto vardininku ir galintys valdyti abstrakčios reikšmės žodžių galininką

GD su 2 grupės veiksmažodžiais XVI–XVII a. raštuose sudaromas tik nežymiai rečiau, negu su 1 grupės. Užtat 2 grupė yra didžiausia pagal leksemų skaičių: čia telpa net 66 veiksmažodžiai, iš kurių dažniausiai GD sudaro *žinoti* (264), *sakyti* su įvairiais priešdėliais (229) ir *tikėti* (118). Šios grupės veiksmažodžius skiriame į tris pogrupius: psichinės percepčijos bei veiklos, sprendimo bei žadėjimo ir informacijos veiksmažodžius.

2.1.2.1. Psichinės percepčijos bei veiklos veiksmažodžiai, turėdami tą reikšmę, kaip GD konstrukcijose, gali valdyti abstrakčių linksniuojamų žodžių galininką, bet nevaldo objektinio naudininko. Tokie yra veiksmažodžiai *žinoti*, *suprasti*, *numanyti*, *permanysti*, *išmanyti*, *pramanyti*, *nuvartoti*; *ištirti*, *pertirti*, *išmieginti*; *mąstyti*, *dūmoti*, *susimislyti*; *tarti* „manyti“, *dingoti*, *sapnuoti* „nerealai galvoti“, *nuomonauti*, *imaginavoti*; *tikėti*; *apsiūmti*, *sutarti*, *nusirodyti*, *nulemti*, *nusūdyti*. Savo reikšme prie jų šliejasi ir 1 grupės veiksmažodžiai, vartojami psichinės percepčijos reikšme neobjektinėse (b tipo) konstrukcijose.

Labiausiai paplitę GD su veiksmažodžiu *žinoti* sudaro beveik 24% šios grupės pavyzdžių ir vartojami įvairių autorų. Tuo tarpu GD su veiksmažodžiu *sužinoti* XVI–XVII a. tekstuose visai nepavyko rasti; šiam veiksmažodžiui artima reikšme paprastai vartojama *ištirti*, *pertirti*. Konstrukcijas su *suprasti* J. Bretkūno raštuose dažnai pakeičia sinonimiški veiksmažodžiai *permanysti*, *numanyti*, *išmanyti*; SE šia reikšme vienu atveju pavartotas *nuvartoti*²⁵. Reikšme „manyti“ GD konstrukcijose J. Bretkūnas paprastai vartoja *tarti*; kitų autorų raštuose randome pavienių atvejų su veiksmažodžiais *dingoti*, *sapnuoti* „nerealai galvoti“, *nuomonauti*. Didelis GD su *tikėti* išplėtimas yra iš dalies sąlygojamas XVI–XVII a. raštų turinio.

²² R. Kühner, C. Stegmann, Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache, II, 1, Hanover, 1912, p. 697.

²³ J. Macháček, Complementation of the English Verb by the Accusative—with—Infinitive and the Content Clause, Praha, 1965, p. 70.

²⁴ G. Helbig, W. Schenkel, Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben, Leipzig, 1969, p. 208. Žodyne nurodoma, kad *finden* turi reikšmę „meinen, feststellen“ tik eidamas su šalutiniu sakiniu. Panašiai frazinis valentingumas siejamas ir su *zeigen* antrine reikšme p. 204–205. Tačiau *schauen*, *sehen* psichinės percepčijos reikšmę, taip pat susijusi su fraziniu valentingumu, neišskiriama (plg. p. 105). Silpnėsnį atitinkamą prancūzų k. veiksmažodžių *voir*, *entendre* ir pan. antrinės reikšmės diferencijavimą, palyginti su *trouver*, nurodo ir H. B. Cokolova, op. cit., p. 253–255. Dėl atitinkamų sen. ir nj. anglų kalbos veiksmažodžių (*see*, *hear*, *feel* ir pan.) pirminės ir antrinės reikšmės skirtumo, kurį rodo frazinis valentingumas ir galėjimas eiti su acc. c. inf., žr. J. Macháček, op. cit., p. 43–44, 103 tt.

žinoti, suprasti

Ak tawo Sunus ... kuri žinnome mus po tawo akim uzstojenti KM 160₁₄. Ir mus wissus kadaisgi mīrsenczius tikrai szinam BrP II 6. Nesa szinnai, mus apiomemus delei tawens BrB Jer 15, 15 (du weisest | das wir vmb deinet Willen geschmächt werden). Nesa szinnat iau nu schū cziesu iawus isch lauko suwoktus BrP II 395. Supratau klausitojus Diewa szodza norinczus tureti gesme MŽ 81. Net tūiaus kaip suprant Ischganitoghi gimmusi | wis namie palikke leidosi eit BrP I 155. Tadda suprasim, ius diewus esančzius BrB Iz 41, 23 (so wollen wir mercken daß jhr Götter seyd).

numanyti, permanyti, išmanyti; pramanyti, nuvartoti „suprasti“

Anis numane iauna Karaliu Szidu gimmusi BrP I 152. Galim permaniti Szidus... prisakima netikrai ischmaniusius BrP II 288. Nes nekurie iszmane | juog Iudoszius tureia maszną | jam kalbeiusi IEzusa SE 248₁₈. [Stoikai] pramana Diewa sedinti dangue | ir raschanti Prowas ischkadingses alba prapuldinanceses MT 177₁₆. Nuwartodámi Poną IEzu | labay daznay poákim sawa Mokitiniu mneiusi ir sakiusi ape nukienteima... regiet galime SE 50₁₆.

ištirti, pertirti, išmēginti

Ir ischtirsi tawa Budelę pakaių turencę BrB Job 5, 24 (wirst erfahren | das deine Hütten friedet hat). Ponios letos... pirmos Christusq isz numirusiu kielusi isztiria SE 79₂₄. Siuntem... Broli, kurį tankieji pertirem (virš.: ischmeginom) daugia daiktos, didei rupinantisi, o nu ir didei daugiesni rupinantinsi (parašt.: procewoientinsi) BrB II Kor 8, 22 (den wir oft gespüret haben in vielen stücken | das er vleissig sey | nu aber viel vleissiger). O karalius, ischmeginens Szidus teip Stropus essanczius, grinsza BrB II Mak 13, 18 (als er versucht hatte, das die Iuden so freidig waren),

mastyt, dūmoti, sumislyti

Prades mustit saw Wieszpati sówo IEsu Chrystu vnt križiaus ižpelotu | ir ižtiestu (pocznie myślić sobie o Pánie... rozpietym) SP II 58₄. Iey kursai tarp iusu dumo | sawe sluszienti Diewui... to sluszimas... jra noprosnas VEE 70₂₁ (sich lesset düncken | er diene Gott). Protas zmogischkasis stata | alba dumo ie | tq (235) swie ta amszinai pasiliksent MT 235 – 235^a. Anis sawa schirdije sumislija | Diewa schita sawa paszadeghima ischpildanti | ir nu ant szemes atsiuntusi sawa sunu BrP I 119

tarti „manyti“, dingoti, sapnuoti „nerealiai galvoti“, nuomoniauti

Nesa anis tars, mus nog iu beganczius BrB I Joz 8, 6 (sie werden gedencken | wir fliehen für jnen). Bēs dingai²⁵ manne norinti jautienos wālgiti PsD 93 (Meinstu das ich Ochsen – fleisch essen wolle). [Židai] karaliste... per tuxtanti mhetu ant žemes laikisences bei swietischka maci ir garbe turäsent sapnawa MT 257₇. Popiežischkei... ant dūnas / kure falschjwai ingi kuna Christaus atsimainance nūmonauie... nusitikejma... gulda MT (PM) 30, 12.

tiketi

O kas tik tawę teip didei rustaujenti? PsD 164 (Wer gleubts aber | das du so seer zörnest?). Tassai... tiki tq atleidima grieku | kitiems tedūdamq | bet ne saw MT 138₁₈.

²⁵ Plg. D. Sutkevičiaus 1848 m. „Žodininką“: Nuwartoju intelligo, – Rozumiem.

²⁶ BrB Ps 50, 13: tari.

· 2.1.2.2. Sprendimą bei žadėjimą žymintys veiksmažodžiai *apsiimti*, *sutarti*, *susirodyti*, *nulemti*, *nusūdyti*, „*nuspręsti*“; *prisiekti*, *pasibažyti*, *žadėti* vieną objekto galininką valdo palyginti retai; jie dažniausiai siejami su bendratimi arba su aiškinamujų sakinį šalutiniais dėmenimis. Su šiais veiksmažodžiais GD pavyzdžiu randame tik J. Bretkūno Biblioje.

apsiimti, *sutarti*, *susirodyti*, *nulemti*, *nusūdyti*

Bei Szidai pritare tam ir *apsieme* ant sawes... Sawe norinczius schiedwi die ni schwensti BrB Est 9, 27 (namens auff sich... das sie nicht vbergehen wolten / zu halten diese zween tage). Anis nenussimine, ir *sutare*, sawe norinczius sawa Szmones gelbeti BrB I Mak 3, 42 (vereinigeten sich / Sie wolten jr Volck retten). Sussi- riodios ghis su ieis. Sawe norinti...iam uszteketi BrB II Mak 13, 13 (beratschlagt er mit jnen / Er wolte... jm entgegen ziehen). Plebonas tur *nulemti*, anq gera alba pikta santj (der Priester sols scherzen / obs gut oder böse sey). Tada tur ghi ne czista esantj *nusuditi* BrB III Moz 13, 25 (Darumb sol jn der Priester vnrein vrteilen).

prisiekti, *pasibažyti*, *žadėti*

Karalius Salomo tepr i siek man schē dieną sawe ne norintj Tarną sawa uszmuschi BrB I Kar 1, 51 (schwere mir heute das er.. nicht tōdte). O kaip anis stiprei passibaszia, sawe neszinnanczius, kur ghis²⁷ butų BrB II Mak 14, 32 (sie schwuren / sie wusten nicht). Ghis... szadeia iemus teipaieg, sawe norintj Karalių perkalbetti BrB II Mak 11, 14 (werhies jnen daneben / er wolte den König dahin vermugen).

2.1.2.3. Informacijos veiksmažodžiai gali valdyti abstrakčių linksniuojamų žodžių galininką ir kartu objektinį naudininką, bet paprastai nesiejami su bendratimi. Iš jų XVI – XVII a. GD vartojo šie: *sakyti*, *pasakyti*, *apsakyti*, *atsakyti*; *kalbēti*, *pakalbēti*, *perkalbēti*, *byloti*, *minēti*, *priminti*, *pranešti*, *pranešdinti*, *pranešauti*, *skelbti*, *paskelbti*, *apreikšti*, *išpažinti*, *pripažinti*; *liudyti*, *apludyti*, *šaukti*, *ginti*, „*irodinēti*“, *privesti*, *stepinti*, „*tvirtinti*“, *disputavoti*, *statyti*, „*teigtī*“, *raudoti*, *varčyti*, „*murmēti*“; *rašyti*, *išrašyti*, *skaityti*; prie jų iš dalies šliejasi ir *garbinti*, *šlovinti*, pavartoti artima veiksmažodžiui *skelbti* reikšme. Labiausiai paplitę GD su *sakyti*; įvairių autorų vartojo ir GD su *skelbti*, *liudyti*, *išpažinti*, *byloti*. Antra vertus, kai kurie informacijos veiksmažodžiai sudaro GD tik vieno kito autoriaus raštuose, o kitur nepastebėti, pvz., *kalbēti* taip vartoja tik J. Bretkūnas ir „*Suma Evangelijū*“, *rašyti* tik J. Bretkūnas, *ginti*, *stepinti* tik S. Vaišnoras. Pagaliau yra veiksmažodžių, su kuriais iš viso aptikta tik vienas kitas GD, pvz.: *varčyti*, *disputavoti*, *statyti* (S. Vaišnoras), *šaukti*, *pasibažyti*, *pranešauti* (J. Bretkūno Biblioje).

sakyti, *pasakyti*, *ap(i)sakyti*, *išsakyti*, *atsakyti*

Tūs sakome nūg ischganima amszinoia atpūlusius MT Ljž 6, 4. Sako mus trečioy dienoy prikieltus iž numirušiu (Powiadá / žesmy... wzbudzeni) SP II 252_a. Bei Tarnai Dowido bijoios iem passakiti, waiką numirusi BrB II Sam 12, 18 (furchten sich jm anzusagen / das das Kind tod were) Liepe idánt Hetmona... Ant žiames átanti Ghiemus ápisakitu KN 139₁₄. Gromata... ischsaka / Pona... sedinti deschineipi Diewa / ir santi ghi amszinūiu wiriausiu Kunigu MT (PM) 18^a, Ischgelbethogi uszgimusi tatai (79) wissu pirmiausei *apsake* Schwentas Angelas BrP I 79–80. Thie atsake, labai dide Daugibę sanczę (sagten jm wider / das seer eine grosse Menge were).

²⁷ ghis užbraukta.

kalbèti, pakalbèti, perkalbèti, byloti, minèti, priminti

Kaulu ligga serganti szmogu / ta kalbam kurio kaulai... didei gel BrP I 188. O Simonas... pakalbeia Onią, ghị darusị iog toksai nepalaims Heliodorui nussidawe BrB II Mak 4, 1. (redet dem Onia vbel nach / wie er solch vnglück gestiftet hatte). Szietonas... Nor... perkalbet / Ponq Diewq ápe juos warguose ir prieupolose nieka nesirupinanti SE 55₂₀. Ir Irenæus dabnei bjla lib. 4 cap. 34. Eucharistiam tai est / Weczere Christaus ischstowincze dwiem daiktam MT 153₁₆. Ir tóli gerésni bù anié žydai kuriūs Ambražiéus S. mini teip bilančius DP 456₁₇ (wspomina tak mówiące W 761) Bet priminus Diewa mus per wargus wadinnanti pakutospi / weisdekem BrP II 469.

pranešti, pranešdinti, pranašauti, skelbti, paskelbti, apreikšti, išpažinti, pripažinti; garbinti, šlovinti

Praneschu taw PONĄ norinti taw Namus pabudawoti BrB I Kron 18, 10 verkünde dir / daß der HERR dir ein haus bawen wil). Tadda patsai Diewas Tiewas... swietui praneschdinoia / apsake ir apreischke / schita Berneli Kristu / gimus BrP I 78. Kalbeiāu, per... Prarakus... kurie thū czesu praneschawa, mane norinti tawe ant iū ussiūsti BrB Ezech 38,17 (weissagten / daß ich dich vber sie kommen lassen wolt). Iōs ssunus pakyla ir skielbie ye pagirta VEE 169₃ (preisen sie selig). Thie tepaskelb tawe pagilbusi ir sweika kuna turrinti BrP I 194. Idant taw apreikschtu Szmogu netiktais isch Dūnos giwenanti BrB V Moz 8, 3 (das er dir kund thet / Das der Mensch nicht lebet vom Brot allein). Popiežischkei ischpaspazista / nekruwina affiera sancze MT (PM) 8₁₈^a. Simitininkas pripažista Christu turinti po sawim karius (przyznawa / że Chrystus ma...) SP I 258₁₉. Kaip ię Dukteres regeia, garbinoia (parašt.: skelbe) anos ię Paschlownita (palaiminga). BrB GG 6, 9. Ir schlowin (virš.: skelb) ię ischganitą (virš.: palaiminga) BrB Pat 31, 28 (preisen sie selig).

liudyti, apliudyti, šaukti, ginti „įrodinèti“, privesti, stepinti „tvirtinti“, disputavoti, statyti „teigt“; užmeluoti, raudoti, varčyti „murmèti“

Asch ludiju / tawe prijmamaq MT 121₁₈^a. Mes schę dieną apliudiam... mes (t. b. mus) ius meldžiusius, Miestą Holofernui padūti BrB Judit 7, 17 (Wir bezeugen... das wir euch gebeten haben). Idant Szmones ant io negaletu schaukti, Ionathą todelei prapūlusij BrB I Mak 13, 18 (das das Volck nicht vberjn klagete / Ionathas hette derhalben müssen vmbkommen). Nepabasnieghi ginna tha santi Diewu MT 10. Kureis ludjimais priwedi / tikrai wissotinaghi suda busenti? MT 246₁₈^a. (Aristotelis) Swieta... amszinai pasiliksent stepina MT 46₁₉. Origenis... dwasischkus kunus prikelsemus disputawoia MT 246₁. (Klaigonai) tajau wissu Sacramentu wiena buda esanti stata MT 120₂₄. Kas ira Melagis, net tas Kursai uszmeloi, Iesu santi Christu? BrB I Jon 2, 22 (der da leugnet / das Ihesus der Christ sey?). Prades – raudati takias gieribes pana Diewa nekupawaritas WP 244₃₇. Kurie warcziie kaltibe prigimtaie / bei pageidima / pacze per sawe ne santi grieķu MT 61^a.

rašyti, išrašyti, skaityti

Teipo nes rascha Schwentas Lukoschius / Gabriela Angela Mariai kalbeiu si BrB I 135. Nesa schiteipo ischrascha ne tikta schwentas Powilas... Kristu sudinėnusi uszu stala sawa Apaschtalus BrB I 64. Ir ne skaitomę idąnt' daugiaus

tiektái kętūris kartus Ewangelioia S. prakalbusiu DP 474₅₄ (nie czytamy żeby... przemówiła W 795).

2.1.2.4. Prie 2 grupės priskirti veiksmažodžiai paprastai valdo tik abstrakčius objektus. Tuo tarpu GD jie dažniausiai sudaro su konkretios reikšmės daiktavardžių bei įvardžių galininkais. Jau ta aplinkybė rodo, kad šiose konstrukcijose N, atskirai paimtas, nebéra tiesioginis V objeketas. Tačiau ryšys su objektinėmis konstrukcijomis XVI – XVII a. dar nebuvo nutrukės. Kaip ir konstrukcijose su fizinės percepčijos veiksmažodžiais, tarp objektinių ir neobjektinių GD čia pastebime pereinamąjį pakopą.

Pavyzdžiui, toks laipsniškas perėjimas akivaizdus tarp konstrukcijų su *tiketi*, kur V visų pirma siejamas su N sąvoka, pvz.: *Tikim Iesu Christu kelusi/ir dangu atwerusi* MŽ 90, ir tarp tų, kuriose jau dominuoja V ryšys su P arba visu N ir P junginiu, pvz.: *Aniś tiektai szitą giwątą būsęncią tiki* DP 584₃₁ (oni tylko ten żywot być wierzą W 995); abu tipus atskirti čia vietomis galima tik pagal platesnį kontekstą ar vertėjo naudotą originalą.

Kadangi psichinės percepkcijos veiksmažodžiai XVI – XVII a. kartais dar buvo siejami su tolimesnio objekto galininku (plg. 1. 2.), tokį pat jų ryšį galima ižiūrėti ir GD, kuriose N žymi suvokimo turinį. Todėl, pavyzdžiui, konstrukcija *Szinnot po dweiu dienu busenczes Welikas* BrP I 356 dar gali būti laikoma objektine. Tai pasakytina ir apie GD su informacijos veiksmažodžiais. Sakinyje *Angelu pulkas... Sake ghiems Berneli graszu / Gulinti ant kietu Edziu* BrGD VI galininkas *berneli* gali būti laikomas sakė objektu (plg. *Saulus... sakie Christu ischkalosu* VEE 144₃). Tą pačią situaciją apibūdinančiamė sakinyje *Angelas pieminims pasaka Kristu uszgimus* BrP II 432 V objektas yra visas NP junginys. Nuo čia jau tik vieną žingsnis ligi konstrukcijų, kuriose tiesioginio valdymo ryšio tarp V ir N nebegalia nustatyti, pvz.: *sakiket iem, io Riceristę liowusę* BrB Iz 40, 2 (*prediget jr / daß jre Ritterschafft ein ende hat*).

Kad GD su informacijos veiksmažodžiais iš prigimties buvo objektinio tipo, rodo ir atitinkamų tautosakos konstrukcijų, pvz., *kalba mane martelę darbelių nemokančią* (Žž) ryšys su reliktiniais, liaudies dainų išsaugotais žodžių junginiais *visi mane kalba* BM 463; *kalba mudu žmonužéliai, bet neviernais žodeliai* JV 61 ir pan. (plg. LKŽ V 114). Iš sinonimiškų pasakymų su prijungiamųjų sakinių šalutiniais dėmenimis, plg. *kalba mane motulė, kad darbelio nemoku* (Mrk) matyti, jog N priklausumas nuo V nebuvo kliūtis suprasti NP kaip pusiau predikatinę žodžių grupę.

Pagal valentines ypatybes 1 ir 2 grupės veiksmažodžiai taip pat néra griežtai atriboti. 1 grupės veiksmažodžiai, turėdami antrinę (perkeltinę) reikšmę, gali eiti su abstrakčiais objektais. 2 grupės veiksmažodžiai tam tikrais atvejais dar gali turėti ir konkretius objeketus. Tačiau 1 grupės veiksmažodžių junginiai su konkretais objektais yra vyraujantis ir produktyvūs, o atitinkami 2 grupės veiksmažodžių junginiai jau raštijos pradžioje yra nykstantys archaizmai.

GD su 1 ir 2 grupės veiksmažodžiais skirtumas yra sąlygiškas, istorinis. Jis atspindi skirtingus GD raidos etapus ir konstrukcijos viduje vykstantį vidinių ryšių pertvarkymo procesą. 3 ir 4 grupių GD sandarą jau tiesiogiai sąlygoja to pertvarkymo padariniai.

3 grupė

2.1.3. Veiksmažodžiai, siejami su subjekto vardininku, bet negalintys valdyti galininko

GD su šios grupės veiksmažodžiais gerokai retesni ir XVI – XVII a. raštuose tesudaro apie 6% visų pavyzdžių. Tačiau GD raidai jie labai svarbūs, nes dėl veiksmažodžių intranzityvumo juose labai akivaizdžiai išryškėja konstrukcijos vidinės struktūros pakitimai. Šioje grupėje galima išskirti 6 pogrupius su skirtingomis reikšmėmis bei valentingumo ypatybėmis, būtent, sangrąžinius psichinės percepčijos, tikėjimosi, mokymo(si), psichinės bei emocinės būsenos ir norėjimo veiksmažodžius.

2.1.3.1. Sangrąžiniai psichinės percepčijos veiksmažodžiai turi panašias reikšmes, kaip ir 2 grupės nesangrąžiniai (arba su datyvinės reikšmės sangrąžos dalelyte, pvz., *vaizduotis*), tačiau skiriasi nuo jų tuo, kad negali valdyti galininko. Kitų linksnių jie taip pat paprastai nevaldo. Be GD, jie dar gali būti siejami su aiškinamujų sakinių šalutiniais dėmenimis.

tartis „manyti“; išsimanyti, išsireikšti, ženklintis „reikšti“

Pikts permanims wel pribuva | Kurs tares sokona dūta BrGD XLII (72 p.). Per tatai issimana mus wissus didei kaltus esanczius BrP II 489. Idant ischgelbeghimai... issireikschtu, Basznicze... diewischka mace sancze sarenkama | apginama ir ischlaikoma MT 182, 3. O kaip Pharaonas tatai antra kartą sapnawa, szenglinassi, Dievą tatai isch tiesos ir humai darisentį BrB I Moz 41, 32 (bedeut | Das solchs... thun wird).

GD vartosena su šiais veiksmažodžiais lengvai paaiškinama jų reikšminiu arčiumumu 2 grupės veiksmažodžiams, kurių galininko valdymas jau yra labai ribotas. Pavyzdžiui, *tartis* čia turi tokią pat reikšmę, kaip *tarti „manyti“*, *ženklintis* – kaip *ženklinti* (plg. 2. 1. 1. 2. ir 2. 1. 2. 1.). Kadangi jau su 2 grupės veiksmažodžiais GD paprastai yra neobjektinio tipo, reikšminė analogija eina dar toliau: pagal konstrukcijas su veiksmažodžiais GD imamas sieti ir su atitinkamos reikšmės veiksmažodiniaisiai žodžiai junginiai, negalinčiai valdyti galininko. Pavyzdžiui, pagal *ženklinti(s)* J. Bretkūnas sieja GD ir su *duoti ženkla*, *turētis ženklu*, *gauti ženkla*.

Ir dawe iemus szenkla, Diewą ios gelbsentį BrB II Mak 8, 23 (gab jnen ein Zeichen, das jnen Gott helffen würde) Bei turrekes schitai szenklu nog PONO, PoNa tatai darisentį BrB Iz 38, 7 (habe dir das zum Zeichen... das der HErr solchs thun wird). Tu szenkla nug PONO gausi, PoNa tatai darisentį BrB II Kar 20, 9 (Das zeichen wirstu haben... das der HERR thun... hat).

Panašiai pagal konstrukcijas su *paskelbtu* GD pavartojoamas su *padaryti garsą*, pagal *liudyti* – su *liudymą duoti*, pagal *susitarti* – su *padaryti ryšį*.

Wissas Pulkas murmeia, todelei idant Szemei padaritū Garsą pikta sancze BrB IV Moz 14 (ein geschrey machen | das es böse were). Schitie daiktai wissi sakau dūst stipra liudima Diewa didi Pona santi BrP II 177²⁸. Ir esch... amsziną Risch²⁹ su ieis padarisiu, mane busentį ių Diewv, ir ies mana Szmonemis BrB Bar 2, 35 (Vnd wil einen ewigen Bund... auffrichten | das ich jr Gott will sein).

²⁸ Panašiai BrP II 88, 238.

²⁹ Pabrakta, paraštėje: Sudereijma.

2.1.3.2. Tikėjimosi veiksmažodžiai *tikētis*, *daboti(s)* „žiūrēti, paisyti“, *žvalgytis* gali būti siejami su kilmininku³⁰, veiksmažodžių bendratimi ar aiškinamujų sakinių šalutiniais dēmenimis. Kaip ir kiti sangrąžiniai psichinės percepčijos veiksmažodžiai, jie savo reikšme yra artimi 2 grupei, tačiau skiriasi sintaksiniu valentingumu. GD su *tikētis* ir *dabotis* gana plačiai paliudytas įvairių autorų (J. Bretkūno, M. Daukšos, S. Vaišnoro, B. Vilento ir kt.) raštuose.

tikētis, *daboti(s)*, *žvalgytis*

Yrā ir tū daug / kurié malōneie ir meiléia didžiūių wieszpatų / didžeusią paláimą padėtą tik is DP 596₃₂ (ktorzy... nawiętsze szczęście położone być mniemalią W 202) Ames tikeiomese / ghy atpirksenti Israhel (Wir aber hoffeten / er solte Israhel erlösen) VEE 59₂. Dabok cionay iszkiei tą Poną / del tikińciu sawa lābai rupinántisi SE 68₂₃. Werta jra dabotiesi: Niekam Sacramentus nederanczius MT 117₈. Weisdek Danguna, ir dabokes bei szwalgikes Debesiu, anas (pabr., virš. ias) taw peraukschtais sanczes BrB Job 35, 5 (schaw an die wolcken / das sie dir zu hoch sind).

2.1.3.3. Mokymo(si) veiksmažodžiai *mokyti*, *pamokyti*, *išmokti*, *primokti* gali būti siejami su objekto kilmininku ir veiksmažodžių bendratimi. Jie santykiauja su 2 gr. informacijos veiksmažodžiais panašiai, kaip *tikētis*, *dabotis* – su 2 gr. psichinės percepčijos veiksmažodžiais. Nors *mokyti*, *pamokyti* gali valdyti galininką, žymintį mokomą asmenį, tačiau GD niekada neužima šio galininko sintaksinės pozicijos. Tuo tarpu mokymo(si) objektą reiškiantis galininkas³¹ vartoamas palyginti retai. XVI – XVII a. GD konstrukcijose su mokymo(si) veiksmažodžiais N niekur negali būti laikomas šių veiksmažodžių objektu. Šios konstrukcijos plačiai vartoja- mos J. Bretkūno bei S. Vaišnoro raštuose ir pasižymi sandaros bei leksinės raiškos įvairumu.

mokyti, (-inti), *pamokyti*; *mokytis*, (-intis), *išmokti*, *primokti*

Schwenkfeldius mokina / žmogischkaie natura ing deiwischkaie pawirtuse MT 31₁₈ Wieschpats... moka / maszus waikelius turinczius Angelus Schwentus BrP II 430. Ponas... noreia szenklini ir mus wissus pamokiti / schi Berneli kuri panna Maria pagimde (226) essanti tikra pirmgimi BrP I 226 – 227. Todelei mokinkimes per sches kaledas / Kristu mumus szmoniemus gimusi BrP I 72. Io kunas guleia... Ikki ischmoka, Diewa aukschcziausighi macę turintj ant karalistų Szmonių BrB Dan 5, 21 (bis das er lernete / das Gott... gewalt hat). Girdeiom ir primokom / mus wissus didei grieku delei pawargusius BrP II 246.

2. 1. 3. 4. Psichinės bei emociinės būsenos ir jos raiškos veiksmažodžiai *abejoti*, *nusistebeti*, *nusitikrinti*, *girtis*, *skystis*, *linksmintis* yra siejami su objekto įnaginknu arba aiškinamujų sakinių šalutiniais dēmenimis. GD su šiais veiksmažodžiais vartojoamas retai. Išskyrus kiek populiaresnes konstrukcijas su *abejoti*, *skystis*, jų randame tik po vieną kitą pavyzdį (daugiausia J. Bretkūno raštuose).

abejoti, *nusistebeti*, *nusitikrinti*

Nera ko abeioti / ghi su kitais mokitineis nasrais sawa Kuna ir krauie Christaus priemusi MT 156_a⁵. O Pilatas nussistebetia IEsu iau numirusi BrP I 394.

³⁰ Dėl *dabotis* vartojimo su kilmininku atitinkama reikšme plg. *Dabokites paukszezu ora jog neseja, ney piauja* ChB Mat 6, 26.

³¹ Žr. E. Fraenkel, Kas., p. 76.

girtis, skūstis, linksmintis „guostis“, džiaugtis

Prieszasties ieschko, kaip galetu (pabr.) girtisi. sawe takius sanczius kaip mes esme BrB II Kor 11, 12 (das sie rhūmen móchten / sie seien wie wir) Alcimus... skundesi ant Nikanoro, ghị newierną santi BrB II Mak 14, 26 (verklagte... das er vntrew werden were) Mes linksminamies, mus pa io scheschchūliu giwensanczius tarp Pagonių BrB JerR 4, 20 (wir wollten... leben). Dzaugiūs tawe Sweiką Nammū pareiusi BŽ 496.

Kaip ir 2. 1. 3. 1. minėtais atvejais GD pagal analogiją su veiksmažodžiais retkarčiais siejamas ir su atitinkamos reikšmės žodžiu junginiai. Pavyzdžiui, pagal GD su *nusitikrinti* sudaroma ir atitinkama konstrukcija su *būti tikram*: *malžonkai / tikrays budami / tą stoną / Ponuy Diewuy / megū ir mielą esanti / teiam... tarnauia* SE 30, 10. Tokių GD analoginių susidarymų iliustruoja J. Bretkūno Biblijos pavyzdžiai, kur greta veiksmažodžio kaip galimas variantas užrašytas ir atitinkamos reikšmės žodžiu junginys: *Wiras... kalbeia, tikedams (uszmesdams mumus per akis) mus esanczius Tireius*³² Szemes I Moz 42, 30 (ynd hielt vns fur Kundschaffer des Landes) Pats veiksmažodis tikėti, nors ir gali valdyti įnagininką, yra ar timesnis abstrakčių daiktavardžių galininką valdantiems veiksmažodžiams (žr. 2. 1. 2. 1.).

2.1.3.5. Atskirą, nuo kitų labiau nutolusių pogrupių sudaro GD su norėjimo veiksmažodžiais *norēti* ir *velyti*. Šie veiksmažodžiai gali valdyti kilmininką arba veiksmažodžio bendaratį, tačiau siejami tik su tokiais aiškinamujų sakinių šalutiniiais démenimis, kurių tariniai eina tariamosios nuosakos formos (plg.: *mato, kad svečias ateina ir nori, kad svečias ateity*). Savo reikšme šie veiksmažodžiai taip pat skiriasi nuo iki šiol aptartųjų. Su jais GD dažniau sudaromi J. Bretkūno ir S. Vaišnoro raštuose, pavienių pavyzdžių pasitaiko dar Volfenbiutelio postilėje ir Slavočinskio giesmyne.

norēti, velyti

Tadelei ghi ir szmgum busenti nareija WP 284. Kursgi nor stipresniūsius slusziencus silpniemus MT 42₁₂ (Petras) pastiprin stanguma anu / kurie Mosaischkus jstatimus noreia laikomus MT 208₁₄. Tūs, kuriūs ghissai nor schoie gjwatoie saw ligeis sanczus tenai... nor paschlowinti MT Lž 17₂₀ Norim Schwenta Dwase musip giwenancze BrP II 142. Girtukles welitu Kad kakla pilditu, Ne kayp mane begančia, O šiu metu wargstančia SIG I 61. Esch welicziau tus pinningus niekada ne buwusius BrB Tob 5, 24 (ich wolt / das das Geld nie gewesen were) Ach, welciziau Poną sawa essant pas pranasčą Samariaie BrB II Kar 5, 3 (Ah! das mein Herr were bey dem Propheten in Samaria).

Kaip matyti iš pavyzdžių, nuo *norēti, velyti* priklauso labai įvairios sandaros GD su skirtingų rūšių bei laikų dalyvių formomis. Verstiniuose tekstuose, kurių originalai prieinami, tiesioginio pastaruju poveikio tokiai GD vartosenai nematyti; atvirkšciai, kai kur verčiama itin laisvai. Netiesioginę skatinamąją itaką čia galėjo turėti tik lotynų kalba, kurioje po verba voluntatis įprasta accusativus cum infinitivo konstrukcija senųjų raštų autoriams galėjo asocijuotis su lie. GD, J. Bretkūnas, taisydamas Biblijos rankraštį, vienoje vietoje aiškinamojo saknio šalutinį dé-

³² Užbraukta, paraštėje – Spiegoreis.

meni po norēti keičia GD: *Bet iei noriu, kaip passiliktu* (pabrukta, virš.: *pasiliekanti*) *iki ataimi* Jon 21, 23 (*So ich wil das er bleibe*)³³; graikiškame originale ir Vulgatoje čia yra acc., c. inf. galėjės duoti tokią sugestiją (plg. ἐὰν θέλω μένειν, *eum volo manere*). Tačiau kitoje taisytoje vertimo vietoje GD po norēti (*Er nori scheschūli deschimti trapu toliaus aisenit* II Kar 20, 9), pavartotas be jokios originalo įtakos, keičiamas aiškinamojo sakinio šalutiniu dēmeniu: *Er nori iog scheschūlis... eitū* (*Sol der schatten zehen stoffen forder gehen, Vis ut ascendat umbra*). Duomenų, kurie leistų spręsti apie tokią konstrukciją skolinimą, neturime; atvirkščiai, gana įvairus ir laisvas jų vartojimas senuosiouose raštuose leidžia manyti, kad XVI a. gyvajai lietuvių kalbai jos nebuko svetimos.

Veiksmažodžio norēti (kaip ir kitų siekimo, tikslo reikšmės veiksmažodžių) kilmininko valdymas yra senoviška, iš ide. bendrystės laikų paveldėta ypatybė, būdinga daugeliui giminiškų kalbų³⁴. Galininkas su šiuo veiksmažodžiu yra gana retas, tačiau, žymint norimą objektą kaip visumą, baltų, slavų, germanų ir kitoms ide. kalboms jis taip pat nebuko svetimas. Be to, daugelyje jų randame GD su tos pačios reikšmės veiksmažodžiais, kaip lie. *norēti*, plg. la. *gribēj mani drīz augam* BW 1923³⁵, lot. *te volo monitum; patriam extinctam cupit*³⁶, vok. *ich möchte ihn gern getötet*³⁷; dar labiau paplitusios atitinkamos infinityvinės kostrukcijos³⁸. Tokiomis aplinkybėmis nėra negalima prielaida, jog tokie GD kitados susidarė senų objektinių konstrukcijų pagrindu, o veiksmažodži norēti nustojus sieti su galininku, pamažu išnyko.

4 grupė

2.1.4. Veiksmažodžiai ir kiti žodžiai bei žodžių junginiai, nesiejami su subjekto vardininku ir negalintys valdyti galininko

Su 4 grupės žodžiais senuosiouose raštuose sudaroma mažiausiai GD – tik apie 2,7%. Visi šiai grupei priskiriami pavyzdžiai yra iš J. Bretkūno ir S. Vaišnoro raštų, t. y. iš tų šaltinių, kuriuose GD plačiausiai ir įvairiausiai vartojamas. Be to, J. Bretkūno raštai vien savo apimtimi sudaro maždaug 40% visų ištirtų XVI–XVII a. tekstu.

Be asmenuojamų ir neasmenuojamų veiksmažodžio formų, 4 grupei priklauso ir kai kurie modaliniai žodžiai bei daiktavardžiai, galintys prisijungti aiškinamojo sakinio šalutinij dēmenij (t. y. turintys bendrą su veiksmažodžiais frazinį valdymą). Su šios grupės žodžiais siejamas N ir P junginys, išlaikydamas galininko formą, užima jau ne galininko, o vardininko sintaksinę poziciją.

³³ Ši konstrukcija paskui perkelta ir į Postile, plg.: *Iei noriu ana passiliekanti iki ateimi* BrP I 411.

³⁴ B. Delbrück, Vergl. Synt., I, p. 324–327.

³⁵ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 1001.

³⁶ A. Ernout, F. Thomas, Syntaxe latine, Paris, 2nd 1953, p. 282; R. T. Lakoff, Abstract Syntax and Latin, Complementation, Cambridge – Massachusetts – London, 1968, p. 228–229.

³⁷ O. Behaghel, Deutsche Syntax, II, Heidelberg, 1924, p. 417.

³⁸ Dėl graikų k. plg. R. Kühner, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, Hannover, 1870, p. 593 ff.; С. И. Соболевский, Древнегреческий язык, М., 1948, p. 334–335; dėl lotynų k. R. Kühner, C. Stegmann, Lat. Gr., II, 693–694; dėl anglo-saksų k. J. Macháček, op. cit., 40 ff.

³⁹ Viršuje Z. Blotno ranka taisyta: *Regetis iums*.

Prie 4 grupės priklauso: beasmeniai sangrąžiniai veiksmažodžiai, neveikiamujų dalyvių bevardės giminės formos, modalinės reikšmės konstrukcijos ir konstrukcijos su veiksmažodiniais ir kitais daiktavardžiais.

Negausūs 4 grupės pavyzdžiai yra reikšmingi tuo, kad rodo kraštutinę GD vartosenos išplėtimo ribą ir šiuo atžvilgiu yra unikalūs tarp atitinkamos sandaros dalyvinių konstrukcijų indoeuropiečių kalbose.

2.1.4.1. Beasmeniai sangrąžiniai veiksmažodžiai *regisi*, *rodomi*, *isirodo* turi panašias reikšmes, kaip atitinkami nesangrąžiniai, valdantys galininką ir dažnai sudarantys GD; prie jų šliejasi ir S. Vaišnoro dviem atvejais pavartotas *sekasi* „*išeina, matyti*“. Kadangi visuose peržiūrėtuose raštuose terastos 8 tokios konstrukcijos, jos pateikiamos ištisai.

regētis, rastis, isirodyti, sekatis

Schitaip regesi mums / anus isch gerros schirdies klaususius BrP I 44. Regiss³⁹ mane walgantį ir gerintį su iumis BrB Tob 12, 19 (Es schein wol / als esse vnd trūncke ich mit euch). Regissi newerta santi Baszniczo Chriksczonischko tą abijoienti klausima MT 258^a₈. Iei pirmaghi uschrakinima kalbos galli piewestti / tad regissi nepaiudinamą gruntą santi? MT (PM)8^a₁₀. Pirm ne ię pardawe, radosi ghę nieschczę sanczę BrB Mat 1, 18⁴⁰ (Erfand sichts / das sie schwanger war); Vszmokiek tiemus, kurie tawes lauk⁴¹, idant issiroditu tawa Prarakus tiesą kalbeiusius BrB Sir 36,18 (das deine Propheten wahrhaftig erfunden werden). Ischtogi sekassi Moyseschaus rædime didę sandorą pirm Patapa su tewais Schwentaiseis buwussę MT LŽ 14₅. Tad sekassi neatkalbætinai / tą Mische sancze ne nūg Christaus jstatita / bet... nūg wissu welnu isch Peklas atneschta ir jwestą. MT (PM) 2^a₁₅.

2.1.4.2. Neveikiamujų dalyvių bevardės giminės formos, taip pat turinčios beasmenę reikšmę, GD sudaro žymiai dažniau. Jos daromos iš 1 ir 2 grupės tranzityvinių veiksmažodžių.

Esamojo laiko nev. dalyvių bev. g. formos daugiausia daromos iš veiksmažodžių *regēti*, *žinoti*, *kalbēti*, pavieniais atvejais – iš *rasti*, *permanyti*, *sakyti*, *rašyti*, *tikēti*, *suprasti*, *giedoti*.

*regēti, žinoti, kalbēti, rasti, permanyti, rašyti,
sakyti, giedoti, tikēti, suprasti*

Isch to regima ira, anus⁴² nesanczius Diewus BrB Bar 6, 14 (daran jr ja mercken könnnet / das es nicht Götter sind). Ir žinoma est Sunu Diewa santi atsiusta ne idant... nigrutumbime MT 137^a₃. Apie tas tikrai žinoma ir tikima jra / ies nemirschtančes MT 258^a₈. Ischtogi paprastai jra kalbama: Deiwistoie sancze wiena essibe dwasischka MT 7^a₁₁. Randama ira raschte, Ieremią (virš.: -schū) praraką prisakiusi thiemus BrB II Mak 2, 1 (Man findet auch in den Schriften / das Jeremias... gehissen habe). Idant permanoma butu / atleidima grieku ir suderinama su Diewu īsch malones mums dowanoiemq MT 79^a₁₃. Raschama / sakama / tikima / ir giedama ira... Ghi pati isch numirusiu treczia diena kelūsisi BrP II 6. Todel iau

⁴⁰ Taisytu paties Bretkūno ranka iš *kaip ana nieschczę buwa*. NT čia jau eina šal. dėmuo su *jog*; 1823 m. Biblioje – su *kad*; GNT pagal lot. tekstą *rasta ira nesczia* (*inventa est in utero habens*).

⁴¹ *-ia* nubraukta.

⁴² Pabraukta, viršuje: *ios*.

suprantama ira / wiliu essanti BrB Bar 6, 50 (*Darumb kan man nu fort wol erkennen / das es triegerey ist*).

Taigi beasmenėse konstrukcijose su nev. dalyviais vyrauja leksemos *regēti*, *sakyti* ir *žinoti*, kurios apskritai dažniausiai sudaro GD. Tai patvirtina analoginę šių konstrukcijų kilmę. Tik po to, kai *žinau broli grīžusī* tipo konstrukcijose valdymo ryšiai tarp *žinau* ir *broli* išblanko, junginys *broli grīžusī*, suprantamas kaip (*jog*) *brolis grīžo* atitikmuo, galėjo būti susietas su *žinoma* tokiu būdu:

žinau (jog) brolis grīžo : žinoma, (jog) brolis grīžo = žinau broli grīžusī : x; x = žinoma broli grīžusī

Būtojo laiko nev. dalyvių bevr. g. formos daugiausia daromos iš *sakyti*, *pasakyti*, *atsakyti*, pavieniais atvejais – iš *rašyti*, *parašyti*, *numanyti*, *pažinoti*, „*pažinti*, *sužinoti*“.

sakyti, pasakyti, atsakyti, rašyti, parašyti, numanyti, pažinoti

Pirmai jra sakita / toki buda senoio Baszniczoie buwussi MT 145^a₂. Trecę dieną tapa pasakjta Labanui, Iakubą bęgantį BrB I Moz 31, 22 (wards... ange sagt / das Iakob flöhe). Bet buwa iem atsakita / toki daikta neprimanoma santi MT 266^a₁₈. Teipo buwa raschita, Prisakimą dūta pra wissas Szemmes BrB Est 3, 14 (Also war der inhalt der schrift / Das ein Gebot gegeben were). Raschita ira / karaliu... teip kalbanti BrP II 472 Bet Moyseschue yra paraschita Diewa uschkietinussi schirdi Pharaona? MT 174₁₉. Wel ir ant ta gal numanita buti, annus nesanczius Diewus BrB Bar 6, 71 (Auch kan man es daran mercken / das sie nicht Götter sind). Nesa ant ko turetu paszinnota buti, mane ir tawa Szmones malonę radusius BrB II Moz 33, 16 (sol... erkannt werden / das ich vnd dein Volck... gnade funden haben).

Bevardės giminės formos, sudarančios GD, pačios gali būti kitos GD konstrukcijos priklausomais nariais. Iš viso pastebėti 3 tokie atvejai:

Esch girdeiau ape tawe sakoma, tawe dwassę schwentuių deivių turinti, ir perschwietijmā, protą, ir didę Ischminti tawip rasta. BrB Dan 5, 14 (Ich habe... hören sagen / das du den Geist... habest / vnnd Erleuchtung... bey dir funden sey). Szmones Abase girdeia kalbama Simri sudereghimą padarusi bei Karaliu uszmuschusī BrB I Kar 16, 16 (hören sagen / das Simri einen Bund gemacht vnd anch den König erschlagen hatte). O anis rada Sokone raschita, PoNą per Moseschū prisakiusi BrB Neh 8, 14 (Sie funden geschrieben im Gesetz / das der Herr... geboten hatte).

Pagal konstrukcijas su bevr. g. formomis vienoje J. Bretkūno Biblijos vietoje GD sudarytas netgi su būt. l. nev. dalyvio vyr. g. forma:

Teipo esch... aną ant Szemes padrepsi, kaip pamatai io (sic!) regeti bus, aną thinai gulenczę Ezech 13, 14 (das man jren Grund sehen sol / das sie da lige).

Reikiamybės dalyvio bevr. g. forma, einanti GD pagrindiniu nariu, pastebėta tik viename pavyzdyme: *Tad ischkei regetina jra / nedęką priesch Diewa baise piktja sancze* MT 196^a₁₄.

Nuo nev. dalyvių bevr. g. formų piklausančios konstrukcijos néra vien J. Bretkūno ir S. Vaišnoro kalbos specifinė ypatybė. J. Rėza, redagavęs J. Bretkūno Biblijos VI tomą, perkélė į savo „*Psalterā Dovydo*“ su *regima butu* siejamą konstrukciją tikra *Diewa Sione santi* (Ps 84, 8), kuria rankraštyje buvo pakeistas aiškinai-

mojo saknio šalutinis dėmuo iog *tikrasis Diewas ira Sione* (plg. PsD 152; LB: *Das man sehen mus / der rechte Gott sey zu Zion*). Atitinkamų konstrukcijų (tik jau su padalyviais) randame ir dabartinėje lietuvių kalboje, plg.: *Ne veltui sakoma lape gudrią esant Vaižg RR II 173.*

2.1.4.3. Keliose S. Vaišnoro „Žemčiūgos“ vietose GD sudaro modalinės reikšmės konstrukcijos *tikrai yra* ir *tiesa yra*, savo reikšme artimos tariniams su nev. dalyvių bev. g. formomis.

tikrai yra

Tikrai jra / žmonëms dabar ant swieta alba žemes besant / Sunu Diewa ant suda ateisenti 243₇. Tikrai tada jra Sunu Diewa nûg Tewa netodelei atsiusta santi (106^a) idant swietischkai ponawotu 106^a – 107.

tiesa yra

Ir tiesa jra / tikraghi ir pastatischkaghi pribuwima... neisstowinti isch wertistes imanczuiu 155^a₁₀. Kadang tiesa jra / newissus žmones tikeghimu malones žadeima nutwerrenczus 168₁.

2.1.4.4. GD pagrindiniu nariu kartais eina ir daiktavardžiai, paprastai veiksmažodiniai, su kuriais gali būti siejamas aiškinamojo saknio šalutinis dėmuo. Šie daiktavardžiai dažniausiai esti padaryti iš GD vartojamų (arba jiems artimos reikšmės) veiksmažodžių. Beveik visais atvejais čia galima įžiūrėti sintaksinės analogijos ryšius su 2 ir 3 grupės konstrukcijomis.

Pavyzdžiui, pagal GD su *liudyti*, *liudijimą* duoti sudarytos konstrukcijos su daiktavardžiais *liudijimas*, *liudininkas*.

liudijimas, liudininkas

Diewas jstate tą sawedima...ieng butu ischkus ludiiimas tą' saluba santi gjvenima schwenta MT 221₈. Idant wargas ir smertis schwentuiu butu ludijmas apie moxla / iog isch schirdies tik moxla Euangelias santi tikra MT 181^a₇. Ius sche die na este liudininkais, mane wis pirkusi, kas EliMelecho buwa BrB Rut 4, 9 (jr seid... Zeugen / das ich alles gekauft habe).

Panašiai su *dūmoti* sietinas dktv. *dūmos*, su *nusitiketi* – *nusitikėjimas*, *ženklinti* – *ženklas*, *stebėtis* – *stebuklas*.

dūmos, nusitikėjimas, ženklas, stebuklas

Toktai wis nobasznases dumas perimma / tą moxla santi nûg DIEWA padūta MT 3^a₉. Wiera ira stiprus nusitikeghimas ant Pono Diewo / ghi mus szmones / leidusi / milinti / pristointi mus wissosu daiktosu / norinti gelbēti BrP I 286. Koks ira szenklas, mane eisentj Namump PONO BrB Iz 38, 22 (Welch ein Zeichen ist das / das ich hinauff... sol gehen?) Schitas ira Stebuklas, PoNa schitai kalbeiusi BrB I Kar 13, 3 (Das ist das Wunder das solches der HERR geredit hat).

Kiti daiktavardžiai yra susiję su GD einančiais veiksmažodžiais ne tiek daryba, kiek reikšme. Pavyzdžiui, GD su *garsas „žinia“* sietinas su atitinkamomis konstrukcijomis, priklausančiomis nuo informacijos veiksmažodžių *skelbt*, *pranešt*, *šaukt* ir pan. (žr. 2.1.2.3.); panašiai dktv. *sentencija* susijęs su *mokyti*, *sakyti*, *gromatos* su *rašyti*.

O radosi mellu (virš.: neteisus) *Garsas, Antiochą numirusi* BrB II Mak 5, 5 (*Aber es kam ein erlogen geschrey aus / wie Antiochus solt tod sein*). *Isch schirdies dugna tur ta sententia buti prijma: Diewa nesanti prieszacze griecka / neigi norinti / neigi paskirenti grieką...* MT 54^a. *Tadda buwa issiunstas Gromatas... kosznump Szmoniump, sawa Lieszuwiu. Kosną Wirą Wiriausị Poną santị sawa Namusą* BrB Est 1, 22 (*Da wurden Brieue ausgesand... das ein jgliche Man der Oberherr... sey*).

Kad tokios konstrukcijos autoriams buvo išprastos, matyt iš BrB II Sam 13, 30: *ateina garsas Dowidop, Absaloma wissus Waikus Karaliaus uszmuschesi*, kur aiškinamojo sakinio šalutinis dėmuo *kaip Absalom* butų *wissus Waikus Karaliaus uszmusches* pakeistas GD, taisant rankraštį. Nei vokiškas, nei lotyniškas tekstas negalėjo būti akstinu šiam taisymui, plg. *kam das gerúchte fur David / das Absalom hette... erschlagen; fama pervenit ad David dicens: Percussit Absalom...*; šių kalbų įtakos nematyti ir kitais minėtais atvejais. Kai kurios iš tokų konstrukcijų artimos GD, priklausantiems nuo nev. dalyvių bevy. g. formų, plg. 2.1.4.2. aptartus atvejus su *sakyta buvo* ir ši pavyzdži: *Ir kaip tas Garsas pasakitas buwa Pharaono Namusa, Iosepho Brolius ateijusius, intikka Pharaonui gierai.* BrB I Moz 45, 16. (*Vnd da das geschrey kam... das Iosephs brüder komen weren*). Panašiai su *rašyta buvo* (žr. 2.1.4.2.) sutinka *rašte buvo* šiame pavyzdyme: *Bei ir tatai tame raschte buwa, Praraką iemus... prisakiusi, idant anis... Skrinę drauge imtu.* BrB II Mak 2,4 (*So stund das... in der selben Schrift / Das der Prophet... sie geheissen habe*)

Taigi GD sudarantys 4 grupės daiktavardžiai savo semantika, dažnai ir daryba, yra glaudžiai susiję su 2 ir 3 gr. veiksmažodžiais. Tačiau konstrukcijos sintaksinis savarankišumas šioje grupėje dar didesnis: NP vartojimas subjekto vardininko pozicijoje rodo, jog ne tik galininko, bet ir apskritai objektinio linksnio funkcija čia yra jau visiškai prarasta.

Pažymétina, kad tokia savarankiška vartosena būdinga kaip tik tiems autoriams – J. Bretkūnui, S. Vaišnorui – kurių raštuose GD labiausiai paplites. Didžnis konstrukcijos produktyumas, matyt, stimulavo jos raidą sintaksinio savarankišumo linkme.

2.1.4.5. GD savarankišumas J. Bretkūno buvo taip ryškiai jaučiamas, kad vietomis jis bandė ji vartoti netgi atskiro sakinio ar sujungiamojo sakinio dėmens reikšme. Postilės I t. randame antraštę: *Ant Pirmo. Mus wissus tarnais sanczius* (487), nors niekur aplinkui nėra jokio veiksmažodžio ar kito žodžio, su kuriuo būtų galima ją susieti; tik iš prasmės galime numanyti čia suponuojamą turime žinoti (atminki) ar pan.⁴² Sujungiamojo sakinio dėmuo verčiamas GD šiame pavyzdyme: *Ir siunte (Ptolemeas) Paslus Demetriop, ieib iopi ateity, Sudereghimą su io dariti, tada sawe norinti iem padūti sawa Dukteri.* BrB I Mak 11,9 (*Vnd schickt Boten zu Demetrio / das er zu jm komen sollt / einen Bund mit jm zu machen / So wolt er jm seine Tochter geben*); jokio akstino čia vartoti GD neduoda ir lotyniškasis tekstas (plg.: *Veni, componamus inter nos pactum; et dabo tibi filiam meam*). Kad NP buvo suvokiamas kaip atskiras predikatinis vienetas, matyt ir iš tų pavyzdžių,

⁴² Visai be V pavartotas NP ir BrB Job 36, 19: *Bes ana (ghj) adboientj tawa Mace alba Auksą, bet čia veikiausiai tik dėl neapsižiūréjimo praleista tari, manai ar pan* (plg.: *Meinstu das er deine gewalt achte*).

kur tarp jo ir V eina visa grandinė prijungiamojo sakinio šalutinių dēmenų. Pavyzdžiui, BrB Neh 10, 30 po pagrindinio dēmens *Ir anis ateija ieib prisiektų, ir prisiega paszadetų waikschezoti Sokone Diewo* eina pažymimasis šalutinis dēmuo, siejamas su *Sokone*, toliau du ilgi šalutiniai aiškinamieji dēmenys, siejami su *ateia* (tieka savarankiški, kad ir M. Liuterio, ir J. Bretkūno išskirti taškais), paskui vėl antrojo laipsnio aiškinamasis dēmuo ir tik tada GD: ... *Ir kaip Szmones Szemes Sabbathoie atgaben Tawora ir wissokio Pascharo pardūti, mus toktais nog iu neprijmsenczius* (*das wirs nicht von jnen nemen wolten*).

2.1.4.6. Atskirai minėtinas atvejis, kur GD pagrindiniu nariu eina jaustukas: *Ach, mane gimusi, iog mana Szmonių ir schwento Miesto ischpustighima regeti, ir tileti turiu* BrB I Mak 2,7. Vokiškame originale randame prijungiamojo sakinio šalutinį dēmenį su *daß* (*Ah / das ich dazu geboren bin*), o lotyniškame – su *ut* (*ut quid natus sum*), taigi GD čia galėjo būti pavartotas kaip šalutinio dēmens atitikmuo – panašiai, kaip kituose 4 gr. pavyzdžiuose. Tačiau sporadiški galininko atvejai po jaustukų senuosiuose raštuose (plg., Sapūno ir Šulco *Ay Budą szio Czezo* – O mores hujus temporis... *Ak manę Biedną O me miserum 94*)⁴³, jų vartojimas latvių folklore (plg.: *ai tu manu lētu dabul!*)⁴⁴ ir gausios paralelės slavų⁴⁵, lotynų⁴⁶ ir kt. kalbose leidžia spėti, jog galininkas po interjekcijų kitados nebuvo svetimas ir lietuvių kalbai; tuo atveju cituotą pavyzdį galima būtų laikyti objektinių konstrukcijų su priklausomu galininku reliktu, savo pirmine sandara atitinkančiu GD su *sakyti* ir pan. (plg. 2.1.2.3.).

2.1.5. Iš GD apžvalgos pagal pagrindinį (paprastai veiksmažodini) nari matyti, kad daugumas XVI–XVII a. raštuose randamų pavyzdžių jau nebeatitinka pirminio šios konstrukcijos sintaksinių santykijų modelio. Grupėse, išskirtose pagal veiksmažodžių bendrąsias valentines ypatybes, V ryšys su NP yra nevienodas. Tiesioginio valdymo ryšiai tarp V ir N aiškiai matyti tik objektinėse (a tipo) 1 gr. konstrukcijose. Kai kur tokius ryšius galima ižiūrėti ir 1b bei 2 gr. konstrukcijose, bet čia jie nebéra gyvi, produktyvūs, o tiktais atstatomi kaip ankstesnių epochų palikimas. Daugumoje 1b bei 2 gr. konstrukcijų NP priklauso nuo V jau kaip atskiras sintaksinis vienetas. Dar didesnis NP savarankišumas 3 gr. pavyzdžiuose, kur objektinio N valdymo visiškai nebegalima konstatuoti. Pagaliau 4 grupėje NP vartojamos netgi vardininko linksnio pozicijoje. Tuo būdu eidami nuo 1 iki 4 grupės, matome laipsnišką NP sintaksinių ryšių su V kitimą, kuris veikiausiai atspindi realų GD raidos procesą. Jo esmė yra ta, kad linksninis (galininko) valdymas, būdingas pirminiam GD modeliui, palaipsniui virsta viso NP junginio fraziniu valdymu, indiferentišku jo linksnio formai.

Valdymo ryšio tarp V ir N pakitimą rodo ir ta aplinkybė, kad po veiksmažodžių su neiginiu N galininkas čia dažniausiai nevirsta neiginio kilmininku, kaip kitais tiesioginio valdymo atvejais, pvz.:

⁴³ Žr. A. Bezzenger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, Göttingen, 1877, p. 239; E. Fraenkel, Kas., 151.

⁴⁴ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 580 (§ 436).

⁴⁵ Fr. Miklosich, Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Wien, IV, 1868–1874, p. 392; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Göttingen, 1928, p. 275; F. Trávníček, Historická mluvnice česká, III, Skladba, Praha, 1956, p. 9.

⁴⁶ F. Stolz. I. H. Schmalz, Lat. Gr., p. 385–386.

Kam ne sakei man, ię tawa Moterij sancze? BrB I Moz 12,18 (Warumb sagestu mirs nicht / das dein Weib were?). Schū du pasiuntiniu netik / Kristu isch numirusiu prissikelusi BrP II 21. Ieib mirusi ji nesakitum' RG 539_B. Bet Lietuwiniinkams toke kosani sakita / asch neszinnau BrP II 517. Iei nenori schū kartu wissus mana wargus ant tawęs paties mana siunczamus BrB II Moz 9,13 (Ich wil anders dis mal alle meine Plage vber dich selbs senden)

Kilmininko forma su neigiamais veiksmažodžiais būdingesnė tik objektinėms konstrukcijoms (po percepcijos ir pan. veiksmažodžių), kuriose valdymo ryšys tarp V ir N tebéra aiškiai jaučiamas, pvz.: *niekad neregieiau teysaus áplaystá* MP 109^a₂₇. Neobjektinėse konstrukcijose neiginio kilmininkas pavartojamas tiktais pavieniais atvejais.

Tassái kursái ne nôri mirsztanczio ne wieno nusidêiusio DP 403₂₃ (niechce śmierci żadnego grzesznego W 661). Kaip ne žinótą (= nežinotu) / kokiós sânczios moteriszkes / iog iei dawęs palitet' DP 479₄₄ (iakoby niewiedział co to zá niewiastá W 808). Wel iú nêpažino sâcziu / iżg rąkų io dûtu / gerëšnio p sawo DK 124–125 (ich nie poznal być z rąk iego dâne ku swemu lepszemu DK₁ 117).

Tokios konstrukcijos, pagrįstos pirminiais narių santykiais, XVI – XVII a. jau buvo virtusios sintaksiniai archaizmai. Nors N čia turi valdomo linksnio formą, semantiškai jis taip pat nebegali būti laikomas V objektu, kaip ir daugelyje atitinkamų konstrukcijų su galininku. Pavyzdžiu, pasakyme *iú nêpažino sâcziu...* V objektas yra nebe *jú*, o *jú sančiu* (= *kad jie yra...*), taip pat kaip GD *szin-nau taweatai atmenantí* BrB Job 10,13 pasakymo prasmė teleidžia laikyti objektu NP *tave atmenantí* (= *kad tu atmeni*). Valdymo tipo pakitimas čia visai akivaizdus.

Pakitus valdymo tipui, pertvarkoma ir pati GD vidinė struktūra. Neobjektinės konstrukcijos reprezentuoja nebe pirminį, bet pertvarkytą GD sintaksinių santykių modelį, kurį galima pažymeti schema:

$$(3) V \longrightarrow (N \longleftrightarrow P)$$

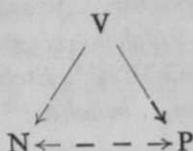
Pagal šį modelį sudarytos konstrukcijos yra trinariai žodžių junginiai, kuriuose sintaksinius binomus (V ir NP) galima išskirti tik skirtingose skaidymo pakopose⁴⁷.

XVI – XVII a. objektinėse GD konstrukcijose (pvz., *regeiot ghi vschzen-genti* MŽ 299) sintaksiniai santykiai taip pat jau negali būti laikomi identiškais tiems, kurie buvo rekonstruoti prieistoriniams lietuvių kalbos raidos etapams (žr. 1, 4.). Pirminis GD sintaksinių santykių modelis (2) visiškai atitiko senosioms ide-kalboms būdingą neįtemptos struktūros sakinį⁴⁸, kuris buvo formuojamas laipsniš-

⁴⁷ Plg. E. Nida 'os dvejybinių anglų kalbos objektinių linksnių modelių, kuriame žymimas abiejų objektinių linksnių junginio priklausumas nuo V, o žemesnėje skaidymo pakopoje nurodomi egzocentriniai to junginio narių tarpusavio ryšiai, žr. E. A. Nida, A. Synopsis of English Syntax, London – The Hague – Paris, 1966, p. 30, 155–156; panašiai traktojamos ir konstrukcijos su -ing forma ir infinitynu p. 42. 111–112. Viso NP junginio, o ne kurio nors jo nario sintaksinį ryšį su V nurodo ir daugelis kitų tyrinėtojų; dėl anglų k. plg. dar O. Jespersen, A Modern English Grammar on Historical Principles, II, 1914, 1. 67; The Philosophy of Grammar, London, 1929, p. 115 tt.; Z. S. Harris, Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure, kn. The Structure of Language, Englewood Cliffs, New Jersey, 1964, p. 178; Ch.F. Hocket, A Course in Modern Linguistics, New York, 1969, p. 195–196; J. Macháček, Complementation of the English Verb by the Accusative – with – Infinitive and the Content Clause, Praha, 1965, p. 8; dėl prancūzų k. plg. H. Nilsson-Ehle, L'attribut de l'objet en français, „*Studia Neophilologica*“, 25 (1953), № 3, p. 110.

kai einant nuo vienos sakinio dalies prie kitos ir apibrėžiant kiekvienos jų reikšmę paties žodžio forma, be išankstinės, veiksmažodžio valentingumo determinuotos, viso sakinio projekcijos. Vykstant sakinio centralizacijai, kuri XVI a. lietuvių kalboje jau ryškiai jaučiama, objektinėse konstrukcijose neišvengiamai turėjo išryškėti prieštaravimas tarp abipusio N ir P santykio ir vienašališko N santykio su V. Tas prieštaravimas buvo likviduotas, susiejant su V ir antrajį pusiau predikatinio NP junginio nari. Tuo būdu GD sudarančio veiksmažodžio valentingumas padidėjo viena pozicija ir konstrukcija gavo tokį pavidalą:

(4)

Taigi objektinio tipo GD sudaro trinarij žodžių jungini, kuris sintaksinės formos lygmenyje negali būti binariškai skaidomas⁴⁹. Vienašališki pasirodė bandymai išskirti binarinius ryšius ir atitinkamose kitų kalbų konstrukcijose (ypač intensyviai šis klausimas nagrinėtas, remiantis anglų kalba, kurioje plačiai vartojamos konstrukcijos su dvejybiniu objektiniu linksniu, objektiniu linksniu ir bendratimi arba liet. k. dalyvį atitinkančia -ing forma). Laikant N ir P (resp. N¹) atskirai priklauso nuo veiksmažodžio⁵⁰, taigi išskiriant du binomus V → N ir V → P, lieka nenustatytas neabejotinas N ryšys su P, kurį lietuvių kalboje, kaip ir kitose flektyvinėse kalbose, aiškiai rodo derinimas. Antra vertus, laikant nuo V priklausomu tik pirmajį vardažodį⁵¹ (N), neiškeliamas V ryšys su P, kurį rodo ta aplinkybė, jog P negalima eliminuoti, nepakeitus konstrukcijos sintaksinės reikšmės⁵². Tokie sudėtingi sintaksiniai ryšiai paaiškinami tuo, kad GD sinchroniniu požiūriu yra ne pirminė, o išvestinė konstrukcija, kuri gali būti laikoma paprastesnį konstrukcijų transformacijos rezultatu ir binariškai skaidoma jau vidinės struktūros lygmenyje (žr. 3.3.2).

2.1.6. Pagal narių tarpusavio santykius objektinio tipo GD atsiskyrė nuo neobjektinių ir liko artimi konstrukcijoms su frazinio valdymo neturinčiais, t.y. nekomentabilaisiais, veiksmažodžiais. Iš jų su antruoj galininku – dalyviu paprastai vartojami tie, kurie sudaro ir atitinkamas dvejybino galininko konstrukcijas su daiktavardžiais ir būdvardžiais (plg. 1.4), pvz.:

daryti, vadinti, praminti

Kurtinius padarė girdinczius ir nebilius kalbanczius VEE 113₄. *Wissus daiktus sau padūtus dara* VEE 125₁₈. *Schicze girdim Apaschtales numirusius wadinnanti*

⁴⁸ Plg. В. Г. Адмони, Развитие структуры простого предложения в индоевропейских языках, ВЯ, 1960, № 1, 24 тт.

⁴⁹ Plg. А. М. Мухин, Структура предложений и их модели, Л., 1968, р. 122; Л. С. Бархударов, Д. А. Штейнинг, Грамматика английского языка, М. 1965, р. 379, 385–386; H.Nilsson-Ehle, op. cit., p. 109; Н. В. Соколова, Треклленные глагольные сочетания в современном французском языке, сб.: Грамматика, фонетика и стилистика романских языков, Л., 1971, р. 251 тт.; В. И. Чагищева, История простых предложений с предикативными падежами имени, авт. докт. дисс., Л., 1971, р. 6–7.

⁵⁰ Žr. Л. С. Бархударов, Структура простого предложения современного английского языка, М., 1966, р. 104 тт. su lit.

⁵¹ Tokie ryšiai nurodyti A. Muchino schemaže, vaizduojančioje atitinkamą anglų kalbos konstrukciją (pvz.: *I saw him cross the road*) sandarą. Žr. А. М. Мухин, Функциональный анализ синтаксических элементов, М.-Л., 1964, р. 42 тт., 104 тт.; Структура предложений и их модели, Л., 1968, р. 91 тт., 133.

⁵² Plg. Z. S. Harris, op. cit., p. 178–179; negalimumą pašalinti kurį vieną iš pusiau predikatiniu (=sociatyviniu) ryšiu susijusių narių nurodo ir A. Muchinas, Žr. А. М. Мухин, Структура предложений..., p. 94–95.

Mieganczius BrP II 519. *Tawe daugesni ne wadins apleistą, nei tawa Szemę Pus-*
tinę BrB Iz 62, 4 (*Man sol dich nicht mehr die Verlassene... heissen*). Ir todrinač
iā pagirtą wadina DP 506₄ (*iā blogosławioną zową W 861*)⁵³. Iuos Ponas per
Pránászą prámíne nōpípiaustitus MP 174^a₃₅ (*przezwal / nie obrzezane RP 118^a*).

saugoti, sergēti, turēti, laikyti

Mus... sáugôk miegančius RG 224₁₂, Mané sergēio Angelas io ir ižg czę
iszencziā / ir tēnai giwenancziā / ir ižg tēnai iūsump sugrēženčiā DP 522₃₁ (*mię*
strzegl... wychodzączej... mieszkającej... wracającej W 892) *Darba didi turiu*
dirbamą, negaliu ateiti BrB Neh 6, 3 (*Ich hab ein gros gesschefft auszurichten*)⁵⁴. *Tegul*
*kitti tur iaways kleti pripildita SIG II 3₄*⁵⁵. *Esch Jonathą... apkaltą laikau* BrB
I Mak 13, 15⁵⁶ (*Ich hab Ionathan... behalten*)⁵⁷.

vesti, lydēti, siuštī, leisti, palikti, sutikti, priimti, pamušti, pabaidytī, atgydyti...

*Czia ateya / idant iūs surischtus westu VEE 152₈*⁵⁸. *Nuwede ghị numirusi* BrB II Kar 23, 30 (*füreten jn tod*). *Mes tawe... żęgencziā sunausp̄ pralideiome* DP 617₄₀ (*wstępującą... zaprowadzili W 834*). *Pówilq ir Barnábą... paszwęstus* iżsiųnte ēst' DP 619^a₆ (*poświęcone wysłali W 849*). *Yūs ischalkusius atleisiu* namūsna VEE 103⁵⁹ *Yous... iszreditus wissur teykiés pálik* MP 185^a₁₉⁶⁰. *Kada* tawa Neprieteliaus Jauti alba Assilą sutinki, bekleioienti BrB II Moz 23, 4 (*be-*
gennest / das er jrret) *Tasiau iā szią diéną priima jencę ing miestą* DP 617₂ (*przy-*
muie wchodzącą W 833). *Jaunikaitei... pamusche ios bebęganczius* BrB Judit
16, 14 (*schlugen sie in der flucht*). *Szmones... pabaide ios bekurenczius* BrB Ezr 4,
4 (*schreckten sie ab im bawen*). *Cze iż W. Christus atglde numirusi* DP 336₂₆
(go... ożywil vmárlego W 556).

Tokiose konstrukcijose vardažodžio (jvardžio) ir dalyvio galininkai yra taip pat subordinuoti veiksmažodžiui, kaip ir objektiniuose GD po komentabiliųjų veiksma-žodžių. Dalyvio tiesioginį priklausymą nuo veiksmažodžio rodo ir ta aplinkybė, kad jis kartais gauna įnagininko, t. y. tiesiogiai su veiksmažodžiu siejamo semantinio linksnio, formą, pvz.: *Apaschtalai... tik Iesu Kristu tikrai isch numirusiu prissikelusiu* BrP II 38; *vžlaikit pati sáwe neiszteptu* MP 213^a₆ ir pan.⁶¹

Daiktavardžių įnagininko formos atitinkamose konstrukcijose yra visai reguliaros ir rašytinės tradicijos laikotarpiu linkusios sparčiai plisti, plg.: *noriu yus*

⁵³ Panašiai DP 471₁₄, 473₄₀, 475₁₉, SE 280₂, MP III 5^a₂₉, 35₁₅; konstrukcijos pagrindas – Luk 1, 48: *beatam me dicent*.

⁵⁴ Panašiai BrB Ps 96, 10; Mat 6, 16; Luk 14, 18; Apr 14, 1; 19, 16.

⁵⁵ Dažną konstrukciją su *turēti* vartojimą senuosiųose raštuose stimulavo atitinkami pasakymai vokiškuose, lenkiškuose bei lotyniškuose originaluose, plg.: *Koszna turreia sawa galwą aprisch-tą* BrB II Sam 15, 30 – *hatte ein jglicher sein Heubt verhuellet; mane turi giwenant* DP 606₂₉ – *mnie ma miezkąjcego* W 742; *turek mane ischkalbeta* BrB Luk 14, 19 – *habe me excusatum*.

⁵⁶ Panašiai BrB II Kron 30, 9; I Kar 8, 50; Ps 137, 3; Išm 18, 4; Rom 7, 6.

⁵⁷ Dėl GD su *laikyti*, turinčiu vertinimo, supratimo reikšmę, žr. 2. 1. 1. 3.

⁵⁸ Panašiai MP III 14₉; BrB II Kron 28, 55; I Kar 8, 46; II Kar 24, 15; Jer 43, 11; 48, 46; Hoz 4, 19; Ob 1, 11; I Mak 13, 12; Apd 22, 5, plg. dar *Surischa nusiunte* VEE 203₆; ChB Jon 18₂₄.

⁵⁹ Panašiai MP 266₉, 266^a₅.

⁶⁰ Žr. dar BrB I Kar 7, 47; Jer 46, 28; Apd 24, 27; II Timot 4, 20.

⁶¹ Daugiau pavyzdžių žr. E. Fraenkel, Der prädikative Instrumental im Slavischen und Baltischen und seine syntaktischen Grundlagen, AfSIPh, 40, p. 86; Kas., p. 200, 204, kur pagrįstai nurodomas lenkų k. poveikis tokiam įnagininko vartojimui.

*padariti szuklijieis szmoniū VEE 137⁶²; ponu ghy wadindama VEE 23, 31 regiejom tawe atejunu ChB Mat 25, 38; ios Diewais tikeia BrB Išm 13,3; atradey jos mela-gieis ChB Apr 2,2 ir pan.⁶³; daugeliu atvejų įnagininkas čia ilgainiui visiškai iš-stumia antrajį daiktavardžio galininką. Labai aktyviai skverbiasi į šias konstruk-cijas ir būdvardžių įnagininkas, palaikomas slavų kalbų įtakos, pvz.: *mus werais padare* VEE 135;⁷ *daro ius gatawais*⁶⁴ BrB Hebr 13, 21; *nugabentu ghi sweyku* ChB Apd 23, 24; netgi su regėjimo ir sakymo veiksmažodžiais: *tawe regiejom alkanu* ChB Mat 25, 37; *sakie ghi gieru* ChB Jon 7, 12; *tur ghi Plebonas czistu paskelpti* BrB III Moz 13; su veiksmažodžiu *laikyti būdvardžių įnagininkas* šiuo metu yra virtęs vyraujančiu ir norminiu⁶⁵. Visa tai rodo, kad veiksmažodžio sintaksinis ryšys su antruoju priklausomu linksniu tolydžio stiprėja ir netgi keičia pastarojo morfo-loginę formą.*

Antrojo iš dvejybinių linksnių tiesioginis subordinavimas veiksmažodžiui – bendras reiškinys, pastebimas ir kitose dvejybinių linksnių konstrukcijose. Dvejybiniame naudininke su bendaratimi jį taip pat rodo laipsniškas įnagininko įsigalė-jimas vietoj antrojo naudininko, plg. *tau reikės būti vadovu* vietoj senesnio *vadovui*; labai aktyviai į tokias konstrukcijas smelkiasi ir būdvardžių įnagininkas. Dar toliau tuo keliu yra nuėjusios slavų kalbos. Pavyzdžiui, dabartinėse rusų, čekų, lenkų kalbose antrasis galininkas ir naudininkas jau visiškai užleido vietą su veiksmažodžiu siejamam įnagininkui. Tuo būdu linksniai, seniau siejami su vardažodžiais pusiau predikatiniu santykiu, ilgainiui pasidarė priklausomi nuo sakinio sintaksi-nių ryšių centro – veiksmažodžio.

2.1.7. GD struktūros kitimui buvo palanki bendroji subordinacijos santykių raidos kryptis – tiek lietuvių, tiek ir kitose ide. kalbose pastebimas veiksmažodi-nio valdymo stiprėjimas bei diferenciacija. Senuosių lietuvių kalbos pamink-luose ir tautosakoje linksnių vartosena yra dar žymiai laisvesnė, negu dabartinėje literatūrinėje kalboje. Netgi galininkas – pagrindinis objektinis linksnis – čia gana dažnai vartojamas įvairiomis adverbialinėmis – vietas, krypties, laiko, prie-monės – reikšmėmis, kurias turi ir kitų linksnių formos. Jo pirminė – tiesioginio objekto – reikšmė dar nėra aiškiai atributa nuo minėtų antrinių (adverbialinių) reikšmių⁶⁶, kurias turėdamas, galininkas funkcionuoja kaip semantinis linksnis, plg. tokius junginius, kaip *griežti dantis, pavargti galvą, joti žirgą, plaukti jūras, eiti lauką* ir pan.⁶⁷ Dar ryškiau semantinis, o ne sintaksinis linksnių vartojimo prin-cipas išryškėja kalbose, turinčiose labai seną rašytinę tradiciją. Tas pats galininko linksnis *Veduose* jau ne tik laisvai vartojamas įvairiausiomis aplinkybinėmis reikšmė-

⁶² Žr. dar E. Fraenkel, Kas., p. 199–200.

⁶³ Taisytą iš *gatawus*; tokie taisymai Biblijos rankraštyje, kur galininkas su įnagininku po daryti gausiai vartojamas, yra gana dažni.

⁶⁴ Laipsniškas įnagininko plitimą vietoj ankstesnių galininko formų patvirtina dvejybiniuo galininko senumą ir aiškiai prieštarauja hipotezei dėl predikatinio įnagininko pirminio pobūdžio (A. Valeika, A Few Observations on the Structure and Semantics of Predicate Nominal Constructions, LKK, 14 (1973), p. 237).

⁶⁵ Dėl linkeinių pirminių ir antrinių reikšmių žr. J. Kuryłowicz, Le problème du classement des cas, kn.: Esquisses linguistiques, Wrocław – Kraków, 1960, p. 137 tt.

⁶⁶ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, 240, 611 tt.; E. Fraenkelis visai panašius atvejus pateikia ir prie objektinio, ir prie erdvės, laiko bei krypties galininko, plg. E. Fraenkel, Kas., p. 137 tt. ir 161 tt.; latvių k. atitikmenis žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika. Rīga, 1951, p. 578–579.

mis, bet faktiškai gali eiti beveik su kiekvienu veiksmažodžiu, skirdamas nuo kitų linksnių tik tam tikru prasmės atspalviu⁶⁷. Kuo giliau leidžiamės į praetitį, tuo savarankiškesnį vaidmenį turi atskiro linksnių formos, tuo silpnesnis jų sintaksinis priklausumas nuo veiksmažodžio. Seniausią ide. kalbų paminklai leidžia ižvelgti į tokį šių kalbų raidos laikotarpį, kai valdymo ryšiai buvo dar visai silpni, ir autonomiškų linksnių vartoseną sakinyje visų pirma lémė jų semantika⁶⁸. Kaip tik toks žodžių santykijų raidos etapas salygojo pirminę GD struktūros modelį. Kadangi konstrukcijos su dvejybiniais linksniais formavosi veikiausiai ide. kalbų bendrysčių salygomis (plg. 1.6.), subordinacijos santykis tarp V ir N iš pradžių neturėjo būti toks stiprus ir sintaksiškas, kaip dabartinis valdymas; matyt, jo pobūdis iš esmės buvo semantiškas. Todėl konstrukcijose su dvejybiniu galininku tik pirmasis galininkas galėjo būti betarpiskai subordinuojamas veiksmažodžiui.

Tolesnėje daugelio ide. kalbų raidoje linksnių subordinavimas veiksmažodžiui stiprėja, o semantinė ir sintaksinė linksnių funkcija labiau diferencijuojama. Lietuvių kalboje šis procesas susijęs su laipsnišku prielinksnių konstrukcijų išsigalėjimu vietoj semantinių linksnių. Rašytinės tradicijos laikotarpiu galininkas, kilmininkas ir naudininkas vis labiau specializuojami tam tikriems objektiniams santykiams, o adverbialinėmis reikšmėmis vietoj jų plinta prielinksnių konstrukcijos. Jos ilgainiui visai išstumia iš literatūrinės kalbos vad. krypties galininką (plg. *keliauti į svečią šalį, lipti į viršūnę, tekėti į ezerėlį* vietoj senesnių *keliauti svečią šalelę, lipti viršūnę, tekėti ezerėli*), kelio galininką (*plaukti per jūres, eiti per lauką* vietoj *plaukti jūras, eiti lauką*), išskirties ir laiko kilmininką (*gelbėtis mirties, joti nakties*), naudininką po veiksmažodžių *susimilti, juoktis, pabėgti* ir kt.⁶⁹. Valdymo ryšius stiprino ir 1.2 aptarta tiesioginio ir tolimesnio objekto formaliai diferenciacija po tranzityvinių veiksmažodžių. Atskyrus tiesioginį objektą, reiškiamą galininku, nuo tolimesnio, kurį imta reikšti prielinksnių konstrukcija, galininko vartoseną pasidarė dar labiau apibrėžta. Dabartinėje lietuvių kalboje galininkas po tranzityvinių veiksmažodžių yra sintaksinis linksnis, turintis tiesioginio objekto funkciją. Galininko formas junginiai, anksčiau tik semantiškai siejami su veiksmažodžiu, dabar yra jam sintaksiškai subordiniuoti. Tad pertvarkyta GD sandara, kurioje nuo V sintaksiškai priklauso N ir P arba visas NP junginys, visai atitinka lietuvių kalbos linksnių vartoseną istorinės tradicijos laikotarpiu.

2.2. Dalyvinis narys

GD konstrukcijoje dalyvis (P) yra derinamas su vardažodžiu ar įvardžiu (N) ir tuo būdu yra nuo jo gramatiškai priklausomas. Tačiau pagal savo funkciją NP junginyje jis yra centrinis narys ir negali būti eliminuotas, nėpakeičiant konstrukcijos

⁶⁷ W. D. Whitney, A Sanscrit Grammar, Leipzig, 1889; p. 90 tt.; L. Renou, Grammaire de la langue Védique, Lyon – Paris, 1952, p. 355–356; Remarques générales sur la phrase Védique, kn.: Symbolae linquisticae in honorem G. Kuryłowicz, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965, p. 231–232.

⁶⁸ Plg. A. Meillet, J. Vendries, Traité de grammaire comparée des langues classiques, Paris, 1924, p. 519 tt.; A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, Paris, 1934, p. 359 tt.; P. Chantraine, Grammaire Homérique, 2, Syntaxe, p. 8, 16–17, 232, 319 tt.

⁶⁹ Plg. E. Fraenkel, Kas., p. 62, 83, 113, 137 tt., 140, 164.

XVI—XVII a. raštu galininko su dalyviu klasifikacija pagal pagrindinių narių*

Pagrindinis narys	Galininkas su dalyviu								Bendras skaicius
	es. 1. veik.	būt. 1. veik.	būs. 1. veik.	visi veik.	es. 1. nev.	būt. 1. nev.	būs. 1. nev.	visi nev.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 grupė									
(pa)matyti a	13			13		2		2	15
b	2			2		1		1	3
regēti a	228	29	1	258	8	50		58	316
b	123	70	3	196	4	3		7	203
veizdėti a	2			2					2
b		2		2					2
išvysti a	160	8		168	1	19		20	188
b	13	3		16		3		3	19
girdėti, išgirsti a	92			92	1	3		4	96
b	85	83	6	174	9	24		33	207
(iš)klausyti a	6			6					6
jausti, (pa)justi a	4			4		2		2	6
b	12	4		16	1	1		2	18
(at)rasti a	86	28		114		36		36	150
b	7	2		9		1		1	10
užtropti a		2		2					2
(iš) (pa)rodyti a	2			2		1		1	3
b	22	16	2	40	1			1	41
(pa)ženklinti a	1		2	3					3
b	3			3					3
pažinti a	14	2		16		2		1	17
b	42	5		47	2	2		4	51
at(si)minti a	2	1		3					3
b	4	18	1	23	1	2		3	26
laikyti a	2			2					2
Visi 1 gr.	612a 313b 952ab	70a 203b 273ab	3a 12b 15ab	685a 528b 1213ab	10a 18b 28ab	114a 37b 151ab		124a 55b 179ab	809a 583b 1392ab
2 grupė									
žinoti	166	59	30	255	4	5		9	264
suprasti	34	13	1	48		5		5	53
(iš) (nu) (per) (pra)manyti	56	15	2	73	2	3		5	78
nuvartoti		1		1					1
(iš) (per)tirti	70	19		89	1	4		5	94
išmèginti	1			1					1
mąstyti							1	1	1
dūmoti	11	3	5	19	1	2		3	22

2 lentelė (tęsinys)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>sumislyti</i>	1			1					1
<i>tarti „manyti“</i>	44	12	7	63	1	1		2	65
<i>dingoti</i>	1			1					1
<i>sapnuoti</i>	2		1	3					3
<i>nuomoniauti</i>	1			1					1
<i>imaginavoti</i>	1			1					1
<i>rokuoti</i>	2			2					2
<i>tiketi</i>	64	38	11	113	4	1		5	118
<i>apsiimti</i>	1			1					1
<i>sutarti</i>	2			2					2
<i>susirodyti</i>	1			1					1
<i>nulemti, nusudyti</i>	14			14					14
<i>prisiekti, pasibažyti</i>	3		1	4		1		1	5
<i>žadēti</i>	3		1	4					4
(<i>pa</i>) (<i>ap</i>) (<i>api</i>) (<i>at</i>) (<i>iš</i>) <i>sakyti</i>	142	52	12	206	3	20		23	229
(<i>pa</i>) (<i>per</i>) <i>kalbēti</i>	4	2	1	7					7
<i>byloti</i>	6	2		8					8
<i>minēti</i>	3			3					3
<i>priminti</i>	3			3					3
<i>praneš(din)ti</i>	4		6	10					10
<i>pranešauti</i>	1			1					1
(<i>pa</i>) <i>skelbtī</i>	2	1		3		1		1	4
<i>apreikštī</i>	3	2		5					5
<i>išpažinti</i>	15	2		17					17
<i>pripažinti</i>	1			1					1
<i>garbinti</i>		1		1					1
<i>šlovinti</i>		1		1					1
<i>kaltinti</i>		1		1					1
(<i>ap</i>) <i>liudytī</i>	11	24		35		1		1	36
<i>šaukti</i>		1		1					1
<i>ginti</i>	6		2	6	1			1	7
<i>privesti</i>			2	2					2
<i>stepinti</i>	3			3					3
<i>disputavoti</i>							1	1	1
<i>statyti „teigti“</i>	2		1	3	2	1		3	6
<i>užmeluoti</i>	1			1					1
<i>raudoti</i>								1	1
<i>varčyti</i>	1								1
(<i>iš</i>) <i>rašyti</i>	4	18		22		1		1	23
<i>skaityti</i>	1	12		13		1		1	14
Visi 2 gr.	691	279	81	1051	19	49	1	69	1120

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3 grupė									
<i>tartis</i>	6	2		8		2		2	10
<i>išsimanyti</i>	5			5					5
<i>išsireikšti</i>	1			1					1
<i>ženklintis „reikšti“</i>			1	1					1
<i>žinotis</i>		1		1		1		1	2
<i>tikėtis</i>	4		9	13	1	2	1	4	17
<i>daboti(s)</i>	8	2		10					10
<i>žvalgytis</i>	1			1					1
<i>(ne)atbotis</i>	2			2					2
<i>(pa)mokyti, -inti</i>	22	5	9	36	1	1	1	3	39
<i>(iš) (pri)mokti, mokyti, -intis</i>	15	1		16		1		1	17
<i>abejoti</i>	2	1	1	4					4
<i>nusistebėti</i>		2		2					2
<i>nusitikrinti</i>	1			1					1
<i>linksmintis „guostis“</i>			1	1					1
<i>girtis</i>	1			1				1	4
<i>skystis</i>	2	1		3	1				2
<i>džiaugtis</i>	1	1		1					2
<i>norėti</i>	10	2	1	13	6			6	19
<i>velyti</i>	5			5					5
<i>duoti, turėti liudymą</i>	4	1		5					5
<i>duoti, turėti, gauti ženkla</i>		1	4	5					1
<i>padaryti garsą</i>	1			1					1
<i>padaryti ryšį</i>			1	1					1
<i>širdin dėti</i>	1			1					1
<i>po akim dėti</i>	1			1					1
<i>nedėtis ant nuodėjos</i>			1	1					1
<i>būti tikram</i>	1			1					1
<i>išsiusti gromatą</i>	1			1					1
<i>būti liudininku</i>		1		1					1
Visi 3 gr.	95	21	28	144	9	7	2	18	162
4 grupė									
<i>regėtis, rodytis, pasirodyti</i>	4	1	2	7		1		1	8
<i>rastis</i>	1			1					1
<i>isirodyti</i>	1	1		1					1
<i>sektis „išeiti“</i>	1	1		2					2
<i>regima, žinoma ... (yra, buvo)</i>	19	12		31	1	1		2	33

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
sakyta, rašyta ... (yra, buvo)	4	4		8		1		1	9
regētina yra	1			1					1
tikrai yra	1		1	2					2
tiesa, liudijimas, ženklas ... (yra, buvo)	7	4		11					11
Ak!		1		1					1
Be pagrindinio nario	4	1		5					5
Visi 4 gr.	43	24	3	70	1	3		4	74
Iš viso	1754	597	127	2478	57	210	3	270	2748

sintaksinės reikšmės¹. Reikšdamas antraeilį veiksmą (būseną), NP junginyje jis atlieka panašų vaidmenį, kaip sakinyje asmenuojamoji veiksmažodžio forma. Toks P vaidmuo konstrukcijoje, sąlygojamas jau aptarto sintaksinių ryšių pergrupavimo, atispindi ir jo gramatinėje formoje. GD dalyvinis narys turi daugelį sakinio tariniui būdingų morfologinių ir sintaksinių ypatybių.

2.2.1. GD su veikiamaisiais dalyviais

Veikiamieji dalyviai senujų raštų GD vartojami beveik dešimteriopai dažniau už neveikiamuosius (santykis 2478 : 270, žr. 2 lent.). Visų pirma tai paaiškinama apskritai didesniu veikiamujų dalyvių paplitimu, pastebimu tiek senuosiuose raštuose, tiek ir dabartinėse tarmėse. Dar svarbiau yra tai, kad veik. dalyviai yra labiau įtraukti į veiksmažodžio kategorijų sistemą, turi daugiau veiksmažodinių bruožų ir dėl to labiau pajėgūs atlikti vad. antraeilio tarinio funkciją, kuri jiems kaip tik būdinga GD konstrukcijoje.

2.2.1.1. Esamojo laiko veikiamieji dalyviai GD yra labiausiai paplitę: su jais sudaryta beveik du trečdaliai visų senuosiuose raštuose aptiktų konstrukcijų. Ypač ryškus jų vyrimas I gr. objektinėse (a tipo) konstrukcijose, kuriose iš 685 veik. dalyvių 612 yra esamojo laiko (šiemis dalyviams būdinga santykinė vienalai-kišumo reikšmė čia atitinka fizinės percepčijos veiksmažodžių semantiką: tik kalbamu metu vykstantis veiksmas gali būti betarpiškai stebimas). Panašiai esamojo laiko formos vyrauja ir kitose pusiau predikatinėse konstrukcijose su netiesioginiaisiais dalyvio linksniais, pvz., absolutiuniame naudininke (plg. LKK V 53, 57), kur jos sudaro apie 75%.

* Konstrukcijos su atributiniais dalyvių galininkais] (neretai) turinčiais priklausomų žodžių į statistiką neįtrauktos.

¹ Tokie abipusiai ryšiai, kai tas pats narys yra kartu ir centrinis (konstitutyvinis), ir gramatiškai priklausomas, apskritai būdingi predikatiniu (resp. pusiau predikatiniu) santykiui susijusiems žodžiams, žr. J. Kuryłowicz, *Esquisses linguistiques*, Wrocław – Kraków, 1960, p. 12, 40; B. Trnka, *On the Basic Categories of Syntagmatic Morphology*, „Travaux linguistiques de Prague“, 1966, p. 167.

Daugumas es. l. dalyvių yra nepriešdėliniai, tačiau dažnos ir formos su priešdėliais, paprastai turinčiais apibrėžtą leksinę reikšmę. Leksinė es. l. dalyvių sudėtis GD nėra ribota: čia randame dalyvių iš įvairiausiuose semantinių grupių veiksmažodžių, reiškiančių tiek veiksmus, tiek būsenas.

2.2.1.2. Būtojo kartinio laiko veikiamieji dalyviai pagal vartosenos GD dažnumą užima antrąją vietą. Vis dėlto senuosiuose raštuose jie yra daugiau negu trigubai retesni už es. l. veik. dalyvius. Skirtingai nuo pastarųjų, būt. k. l. veik. dalyviai būdingesni neobjektinėms konstrukcijoms. Pavyzdžiui, I grupėje neobjektinių konstrukcijų su būt. k. l. veik. dalyviais yra daug mažiau, negu objektinių (203 b: 70 a), tuo tarpu atitinkamų konstrukcijų su es. l. veik. dalyviais santykis yra atvirkščias (313 b : 612 a). Po veiksmažodžių *girdēti*, *išgirsti* objektinės konstrukcijos su būt. k. l. veik. dalyviais iš viso nevartoamos, o neobjektinės pagal paplitimą prilygsta atitinkamoms konstrukcijoms su es. l. veik. dalyviais (83 : 85). Tačiau būt. k. l. veik. dalyviai dažnesni už es. l. veik. dalyvius konstrukcijose su veiksmažodžiais (*ap*)liudyti (24 : 11), (*iš*)rašyti (18 : 4) ir skaityti (12 : 1), randamose daugiausia J. Bretkūno raštuose.

GD vartojami ir priešdėliniai (kiek dažnesni), ir nepriešdėliniai būt. k. l. veik. dalyviai. Daugumas jų turi įvykio veikslų reikšmę ir žymi ankstesnį (palyginti su veiksmažodžio) užbaigtą veiksmą. Tačiau gana įprastos, nors ir retesnės, yra ir konstrukcijos su trunkanti veiksmą žyminčiais dalyviais, pvz.:

Szinnom ghi aug wargu kenteusi BrP I 259. Kaip skaitam pati Kristu ir io Apaschtalus swieta mokinusius BrP II 328. Nes nekurie iszmane / juog Iudoszius tureia maszną / jam kálbeiusi IEzusa SE 248₁₈. Nuwartodami Ponq... mineiusi ir sakiusi ape nukienteima ir numirimą sawo... regiet galime SE 50₁₈.

Trunkančio veiksmo reikšmę GD turi ir daugelis būt.k.l. veik. dalyvių, daromu iš veiksmažodžio *būti* ir atliekančių jungties funkciją (žr. 2.2.3.). Taigi, palyginti su apozicinėmis konstrukcijomis (žr. LKK VII 52 tt.) ir absolutiniu naudininku (žr. LKK V 58 – 59, 64), esamojo ir būtojo k. l. veik. dalyvių veikslinė priešprieša GD yra daug blankešnė.

2.2.1.3. Būsimojo laiko veikiamieji dalyviai palyginti retai, bet dėsninė vartojami senųjų raštų GD konstrukcijose (skirtingai nuo dabartinės lietuvių kalbos bei daugelio kitų ide. kalbų) ir čia sudaro apie 4,6% visų pavyzdžių. Jų randame J. Bretkūno, S. Vaišnoro, M. Daukšos, K. Sirvydo, J. Rézos ir kt. raštuose. Išskyurus pavienius atvejus, būs. l. veik. dalyvai eina tik neobjektinėse konstrukcijose. Su 1 gr. veiksmažodžiais jie sudaro tik apie 1%, su 2 gr. – 8%, o su 3 grupės – net 20% visų GD aptiktų veik. dalyvių; pastaroje grupėje jie skaičiumi netgi viršija būt. l. veik. dalyvius. Taigi būs. l. veik. dalyvius dažniausiai randame ten, kur atributinė funkcija ne tik semantiškai, bet ir konstruktyviai nei-manoma. Toks šių dalyvių pasiskirstymas atitinka bendrąjų jų raidos kryptį: atributinė būs. l. veik. dalyvių vartosena jau XVI–XVII a. gerokai apnykusi ir šių dienų kalbai visai nebūdinga, o predikatinė ir dabar gyva daugelyje tarmių (ypač sudarant vad. netiesioginę nuosaką).

Leksinės raiškos ir veikslų atžvilgiu būs. l. veik. dalyviai GD nėra riboti, nors dažniau vartojamos priešdėlinės įvykio veikslų reikšmės formos.

Tikrai szinnam. Newiena Szmogu amszinai ne passiliksentí szemeie BrP II 520. Nesa nussitiikiu, ghin man ios (sąnarius) attadūsenti BrB II Mak 7,11

(ich hoffe / er werde mirs wiedergeben). Aristotelis... Swieta ... amszinai be gala pasilikenti dumoia MT 245₁₅. Kas ką mili tay tiktay dara / kuo tiki ghi pāmēgsianti SE 124₇. Žinodams smerti umai kaypo žiemq / áteysiančią gatawokis SE 205₁₄. Kaip tadda sakot duschei mano, je paleksentzia PsD 28 (sagt... sie sol fliegen)². Anielas Pannay sakiegi žmogum stosienti (iż się w niey wcielić miał) PK 152. (Žmogus) Nežino ape sawo... atmetimu vñžinon paskundon del nusideimu / kuriuose regi Diewas numirsiunti begayleimo ažu iuos SP I 116₁₈.

Kurie tadda nussimine buwa, nei Diewui nussitikeia, għi karosentj, thie atstoia ir-pabega BrB II Mak 8,12–13 (hatten das vertrauen nicht... das er straffen würde). Ponas... pranesch wargus iūs seksenczius ir-bila BrP II 77. Szinnodams... szmogu ta' waisingai klausienti / Tadda għis tokta... pasaka BrP I 243. O kaip Pharaonas tatai antra karta sapnawa, szenklinassi, Diewaq tatai isch tiesos ir-humai darisenti BrB I Moz 41,32 (bedeut / Das solchs... eilend thun wird).

Dél GD su būs. l. veik. dalyvio būsiqs, -antis formomis žr. 2.2.3.

2.2.2. GD su neveikiamaisiais dalyviais

GD su neveikiamaisiais dalyviais yra palyginti negausūs. Būdami artimesni būdvardžiams, nev. dalyviai iš viso daug rečiau, negu veikiamieji, sakinyje žymi antraeilij veiksmq (būseną); tai būdinga ir kitoms dalyvinēms konstrukcijoms³. Dél tos pačios priežasties su neveikiamaisiais, ypač būtojo laiko, dalyviais daug labiau linkstama sudaryti objektinius (a) negu neobjektinius (b) GD. Tarp a tipo konstrukcijų su nev. dalyviais yra apie 15%, o tarp b tipo – tik apie 7,7%, taigi beveik dvigubai mažiau.

2.2.2.1. Esamojo laiko neveikiamieji dalyviai sudaro mažumą (apie 22%) GD vartojamų nev. dalyvių. Beveik visi GD su jais randami J. Bretkūno ir S. Vaišnoro raštuose, išskyrus pavienes konstrukcijas M. Daukšos „Postilėje“, K. Sirvydo „Punktuose“ ir „Sumoje Evangeliju“.

Tiek nepriešdēlinės (1), tiek priešdēlinės (2) es. l. nev. dalyvių formos GD pa-prastai turi eigos veikslu reikšmę; priešdēliai čia leksiškai modifikuojasi dalyvi.

1) *Mes girdim tawe giriamą kaip schlowingą Wirą BrB I Mak 10,19 (Wir hören dich preisen). Schicze girdim Prarakus falschiwus... siuncziamus ir atenczius BrP II 312. Tassai... tiki tą atleidima grieku / kitiems tedūdama MT 138₁₈. Paklaigeliai žmones... tais tiektai wienais (jsakymais) chriksczonis rædomus stepin MT 204₁₂. Textas... stepin: Ægyptios ir Cananeos karoiemus delei gaschluma MT 223^a₁₄.*

2) *Wierniei ... girdi sau griekus átlaydžiamus SE 97₂₃. Girdi užtureimā ir rustibę Diewą sau ápsakomą SE 97₂₅. Sakau tawe prijmama delei Sunaus Atpirkeia Basznicžos / bei paschwencžema Dwasse schwentaie MT 122₄. Nei reike (saka) to ginti / numirusiuu dusches pabazniste sawuiu giwuiu apreischkemas MT 265^a₁₆. Sophistai... pramane / ir žmogu wiera formūta per meile apteisinama MT 88^a₁.*

² Plg.: *Sakat duschei mana. Jei paleksi BrB Ps 11,1.*

³ Plg. konstrukcijas su naudininku LKK, V, p. 56–57, su jungiamaisiais žodžiais LKK, IX (1967), p. 47, 55, su jungtuku ir „Baltistica“, I (1) 1965, p. 62, apozicinius dalyvius LKK, VII (1964), p. 61.

Tik retkarčiais es. l. nev. dalyviu nusakomas ir baigtinis veiksmas.

Nessa ischkei regime rasbainikus suaunamus ir maischtininkus ant muku wædamus MT 216_a. Tada kielesi didis sturmas (parašt.: schturmas) ant Iurių, kaip tartumbei, ēkrutą sudauszamą BrB Jona 1,4 (das man meinet das Schiff wûrde zubrechen)

Es. l. nev. dalyviai GD konstrukcijoje, kaip ir kitais atvejais, kartais turi bûdvardišką galimybės reikšmę.

Alba beda anus (virš.: ios) priwers (prisjlis) Miesta padoti kurij anis dumoj, ne ischgalimą BrB Judit 7,9 (welche sie meinen / das sie nicht zu gewinnen sey). Kaip ghis... regeia, Szidisckas Szmones ne iweikemas... siunte ghis iumpi BrB II Mak 11,13 (sahe / Das das Iüdische volck vnüberwindlich war). Kádung rodžia mokslu sáwo pigay ižpildžiamu ir padaromu (pokazuia / že náuka... može bydž wypełniona) SP II 136₂₁

GD gali eiti ir bûdvardiškas es. l. nev. dalyvis, neturintis nev. rūšies reikšmės, pvz.: *Isch schu szodziu paties Kristaus girdim io dangaus szengima didei reikema* BrP II 84.

Leksiniu atžvilgiu GD einantys es. l. nev. dalyviai néra ryškiau apriboti.

2.2.2.2. Bûtojo laiko neveikiamieji dalyviai GD paplitę labiau už visus kitus neveikiamuosius dalyvius ir vartojami daugumoje XVI–XVII a. raštų. Skirtingai nuo es. l. nev. dalyvių, jie dažniausiai eina 1 grupės objektinėse konstrukcijose: čia jų randame daugiau, negu visų kitų grupių neobjektinėse konstrukcijose (114a : 96 b), ypač po veiksmažodžių *regéti, išvysti, rasti*.

Jr regiejau dangu atwertą ChB Apr 19,11. Be abeioiimo iszwissimé ii prakárte paguldita DP 35₁₇ (vyžrzymy go we złobie leżącego W 55). Te rassit ghi padeta MŽ 185.

Daugumas bût. l. nev. dalyvių GD yra priešdėliniai ir turi įvykio veiklo reikšmę. Baigtinių veiksmų paprastai žymi ir retos nepriešdėlinės formos, pvz.: *Esch isch PONO girdeiau, paslus Pagonump siustus* BrB Jer 49,14 (*Ich hab gehört... daß eine Botschafft... gesandt sey*). Trunkančio veiksmo reikšmę bût. k. l. nev. dalyviai GD turi tik pavieniais atvejais, pvz.: *Girdeiot taipaieg Szidus keturaku budu nûdem sunkei vargintus* BrP II 347

GD pavartojami ir kokybinės reikšmės bût. l. nev. dalyviai, semantiškai visai artimi bûdvardžiams.

Pagonis numanjs tawe prakeikta (užbr. santi) BrB Ezech 22,15 (du ... must verflucht geacht werden). Ir schlowin (virš.: skelb) ie ischganitą⁴ BrB Pat 31,28 (preisen sie selig)⁵.

Tuo tarpu neobjektinėse konstrukcijose bût. l. nev. dalyviai skaičiumi tik dvigubai viršija es. l. nev. dalyvius. Čia jų daugiausia pasitaiko po veiksmažodžių *girdēti, išgirsti, sakyti* (su įvairiais priešdėliais).

Girdeiom taipaieg ta io uszgimima... su dide schlowe apsakita BrP I 219. *Ir Philistai ischgirdę, Dowida Karaliumi ant Israelo pateptą, atėja wissi* BrB II Sam 5,17 (*hôreten / das man... gesalbet hatte*). *Sako mus trećioy dienoy prikieltus iż numirušiu (pawiadá / žesmy ... wzbudzeni zmártwych)* SP II 252₆

⁴ Viršuje: *palaiminga, pagirta*.

⁵ Čia galima priskirti ir sen. raštuose dažnai konstrukciją *pagirtą mane (ja) sako (sakys), skelbia* MŽ 488, VEE 158₂₂, 161_a, DP 121₂₅, RG 150 ir kt., kurios pamatas – gr. μακαριουσίη με πάντας ir lot. *beatam me dicent* Luk 1, 48.

Žymiai rečiau būt. k. l. nev. dalyviai vartojami su veiksmažodžiais, nevaldančiais galininko, pvz.: *Szadiña ghị pro wissus Miestus Szidai, skunsdamiesi, Onią nekaltą uszmuschtą* BrB II Mak 4,36 (*vnd klagten jm | Das Onias vnschuldiglich ermordet were*), žr. 2.1.3–4.

2.2.2.3. Būsimojo laiko neveikiamųjų dalyvių aptikta tik šiuose trijuose S. Vaišnoro „Žemčiūgos“ GD pavyzdžiuose.

Moxlas apie nuləmima... mokin | wissus ischganisemus Sunuie Diewa / ir delei io paklusnistes... sanczus ischrinktus 175₁₉. *Origenis... nûdem dwasischkus kunus prikelsemus disputawoia* 246₁. *Piktieghi... akies skaudeimus ir mukas sawa duschoie ir kune | smertimi nuweiksemus ir sawe ing nieka pawirsenczus / noprosnai be tikesis* 254₂₀.

Visos trys konstrukcijos yra neobjektinės ir eina su veiksmažodžiais, kurie paprastai nėra siejami su atitinkamos reikšmės objekto galininku.

2.2.3. GD su dalyvinėmis jungtimis

Apie 20 % visų XVI – XVII a. raštuose randamų GD sudaryti su veiksmažodžio *būti* dalyviais, kurie gali eiti vieni arba drauge su kitų dalyvių, daiktavardžiu, būdvardžiu, prieveiksmiu formomis. Veiksmažodžio *būti* dalyviai GD vartojami plačiau už visų kitų veiksmažodžių dalyvius.

Daugelio ide. kalbų istorija aiškiai rodo, kad *es-, *bhū- šaknų veiksmažodžiai, iš kurių ilgainiui susiformavo jungtys, pradžioje turėjo konkrečią leksinę egzistavimo reikšmę⁶. GD konstrukcijoje veiksmažodžio *būti* dalyviai šią reikšmę daug kur yra išlaikę. Ryškiausiai ji jaučiama tais atvejais, kai su N dalyvis eina vienas arba išplėstas tik modalinės reikšmės prieveiksmiu.

a) (Epikureai) *swieta schi ... teip ir santi ir sugaischenti tikeia* MT 46₆. *Toke szibanti schwiesibe passirode | Iog kosznas tare | diena sancze* BrP II 337. *Diewa santi liudij | sunkus karoghimai piktoio swieto* BrP II 178. *Rashtas... liudij ir moka* (177) *Pona Diewa ischtiesos santi ir giwenanti/ikki amsziu amszo* BrP II 177–178. *Idant ... ischmanitumbit, Mane santi* BrB Iz 43,10 (*verstehet | das Ichs bin*)

b) *Passilikka taipaieg nekuros muro trobas ir pustauniczes ant szenkla | thinai miesta buwusi* BrP II 346. *O didzausei regim... schus griekus buwusius* BrP II 196.

c) *Mokinkem tada paszinti ir dumoti | man gala busenti* MT Mld 1₁₃. *Anis tiektai szitą giwątą būsencią tiki* DP 584₃₁ (oni tylko ten żywot być wierzą W 995). *Szmones girdedami busenczen diena Sudo... dumoj* BrP I 18. *Rodessi didi sumischima ir ischpuslijma Szidu busenti* BrP II 339⁷.

⁶ K. Brugmann, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Berlin und Leipzig, 1925, p. 72 tt.; E. Benveniste, La phrase nominale en indo-européen, BSL, XLVI, f. 1, 1950, p. 19tt.; „Etre“ et „avoir“ dans leur fonctions linguistiques, BSL LVI, f. 1, 1960, p. 114 tt. Pažymėtina, kad senoji veiksmažodžio *es- reikšmė „būti iš tikrųjų“ visų pirma atstatoma kaip tik pagal dalyvines formas, kurios ją geriausiai išsaugojo, plg. het. *ašant-*, s. ind. *sant-*, „egzistuojantis, tikras patikimas“, s. isl. *sannr*, rusų *сущий*, „tikras“ ir pan., žr. В. С. Иванов, Общедиоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, М., 1965, p. 266.

⁷ Žr. dar BrB Jer 14, 15; 14, 19; Sir 48, 7.

Konkrečią dalyvio leksinę reikšmę tokiais atvejais kartais pabrėžia pagrečiu einantys sinonimai, pvz.: *Bei isch to permanik Dwase Schwenta ir tawip giwenancze alba esancze* BrP II 125. Ji ryškiai jaučiama ir konstrukcijose su santykiniais prieveiksmiais kur, kaip, kartu atliekančiais jungiamų žodžių vaidmenį.

Nesa kam deretu szmogui Isda koki szinoti | kur essanti | o neszinnatu ta kaipo ischgauti BrP I 76. *Ineija Tiesa Wirai manenspi, bet esch neszinoiau isch kur sanczius* BrB I Joz 2,4 (ich wuste nicht von wannen sie waren). Rupésti tur turēt ape waikús sawús... idant žinotu kiekwienu mētū | kur sanczius DP 65₄₁ (aby wiedzieli... gdzie się obracáia W₁ 65) *Ghis gerai ir isch tola szinna | kaip koszna daikta busenti* BrP II 335.

Su vietas ir laiko prieveiksmiais būti dalyvio leksinė reikšmė jau yra gerokai išblukusi. Tokiais atvejais jis visų pirma vartojoamas kaip gramatinį laiko ir modalumo reikšmių rodiklis, t. y. atlieka jungčiai artimą funkciją, tačiau dar gali būti pakelias veiksmažodžių gyventi, egzistuoti ir pan. dalyviais, plg.:

Girdeia anis, anus arti iu esanczius, ir tarp schu giwensenczius BrB I Joz 9, 16 (das jene nahe bey jnen waren | vnd wûrden vnter jnen wohnen). *Anis isch-girde Kristu netoli santi nûg miesto* BrP I 12. *Ions... Messioschu czaiau santi pažina* MT 127₁₆. *Regedamas tawé teiáus sanczią* DP 177₁₅ (widząc čie być obecną W 303), (*Welinas*) *ischmana Sudna diena sawa amszina prapûlima arti santi* BrP II 437.

Eidamas su daiktavardžių vietininko formomis ir su įvairiomis aplinkybinės reikšmės prielinksniemis konstrukcijomis, veiksmažodžio būti dalyvis atlieka tokia pat jungčiai artimą funkciją, kaip ir su vietas prieveiksmiais (išskyrus minėtą santykinį prieveiksmį kur).

Regim ir ischmanam wissa swieta didzoie bedoie essanti alba giwenanti BrP II 148. *Sakyk: Iog tu stipray tikki | Dûnoje kuną santi RG 305₁₁. A taridamies ii sunti draugiey, eio dienu kielo* (A mniemájąc że on był w towarzystwie) SP I 195₆⁸. *Regim | PONą su tawimi santę* BrB I Moz 26,28 (wir sehen... das der HERR mit dir ist). *Tur anis szinnoti, pranaschą tarp iu santę* BrB Ezech 2,5 (das ein Prophet vnter jnen ist). *Kāip ghi tárpa sáwe santi iszmánitu* MP III 31₁₉⁹ (go być w siebie rozumielu RP 300₁₉). *Sirata wel regedama sziema po akim sancze pradest skunsties* BrP II 395.

Tokiose pačiose konstrukcijose, tik daug rečiau, vartojamos ir būti veikiamojo dalyvio būtojo kartinio bei būsimojo laiko formos.

Aristotelis... Swieta nûg amszu sakie buwussi MT 245₁₅⁹. *Taliaus ape schus Ischmintingus turrim szinoti | anus ne buwusius isch Gimines Szidu* BrP I 153.

Treczia saka szenklus busenczius wandinesa WP 6. *Idant szinotu Kristu... daugesni tarp szmoniu nebusenti* BrP II 115. *Szinna, anus (pabr.) iusų rankosu busenczius* BrB Judit 10, 12 (ich weis | das sie euch in die hende kommen werden)

Visiškai gramatizuotą jungties funkciją būti dalyvio formos turi eidamos su atributinės (kokybinių, posesyvinės ir pan.) reikšmės linksniais bei prielinksniemis konstrukcijomis. Čia jos yra virtusios abstrakčiaiši gramatiniais laiko ir nuosakos rodikliais ir negali būti pakeistos egzistavimą reiškiančiomis kitų veiksmažodžių formomis.

⁸ Panašiai VEE 24₁, Ev 22₁₆, SE 25₁₃ (Luk 2, 44).

⁹ Panašiai MT 46₁₇; plg. dar BrP I 152–153, 334

Bat žinau ász santi tāve ne māžu gieribiu KN 265₁₄. Idant... mokintinius sawa pamokitu Swietischka lobi netikrai musu santi / Net paties Pono Diewo BrP II 321. Numanam schie dwi netiktais prietelkas / net wienos gimines ir gentaines buwuses BrP II 262. O kad' pažino sānti ižg walddzios Hērodo nūsiunte ii Herodoj DP 164₂₃. Tawo marczę žinnai Nésanczę be kaltybes RG 47₆. Ius regit thā Wira be proto santi BrB I Sam 21, 15 (sehet / das der Mann unsinnig ist). Dumoket teipieg, mane isch iusų kaulu ir miesos santi BrB Teis 9, 2–3 (gedencket... das ich ewr Bein und Fleisch bin)

Jungčiai artimą funkciją turi ir GD retkarčiais pavartoja veiksmažodžių tapti, pastoti „pasidairyti“ dalyvių galininkai, plg.:

Ischtirs Gentaine iusu ... sunke tapuse BrP II 265. Ghe disputawoie tari-dami / zmogu paties sawa sila pastoienti pokim Diewa teisumi MT 61^a₁₅.

Jungtimi einantis veiksmažodžio būti dalyvio galininkas dažniausiai siejamas su kitu dalyviu bei vardažodžiu galininku. Tokie būti dalyvio ir minėtų formų junginiai pagal funkciją atitinka sudurtines laikų formas (su dalyviais) arba sudėtinį tarinį (su vardažodžiais bei įvardžiais).

2.2.3.1. Konstrukcijos su dalyvių galininku

Veikiamieji dalyviai GD paprastai pasižymi ryškiomis veiksmažodinėmis ypatybėmis ir jungties nėra reikalingi. Dalyvinė jungtis retkarčiais pavartoja tik su kai kuriais būdvardžių reikšmę turinčiais veik. dalyviais.

Ira tlesia / kuri iszpaszinsta ... Diewa tikrai santi wissagalinti / prises-santi ir padetoiu MT 196^a₇. O Iésausp kad atėio pamâte ii iau sânti numirussi DP 179₂₅ (vyžrzawszy go iuž vmárlego W 307). Idant... apluditumbime... tą wierą sancze nenumirussę / bet gjwq ir silüencze schirdissa musu MT 92₁₅. Phari-zéusz apsudilio moteriszkė sanczią dábar nusidéiusę DP 481₃ (osądzil niewiąstę być ieszcze grzeszną W 808). Nesa schita pirmaghi ateijma / teipo pawargusi busenti Schwenti Prarakai pranesche buwa BrP I 9¹⁰.

Panašiai kaip būdvardis (plg. 2.1.6.), toks veik. dalyvis gali eiti ir įnagininko forma, pvz.: sunumi tą alga / kuri nusidéiusiu sânti sáko DP 348₁₆ (ktorego grzesznym być wyznawa W 574).

Neveikiamieji dalyviai, ypač būtojo laiko, su dalyvinėmis jungtimis vartojami dažniau. Tačiau tokios konstrukcijos sudaro tik nedidelę dalį (apie 15%) visų GD pavyzdžių su nev. dalyviais. Greta daiktavardžių ir būdvardžių, einančių su jungtimis, dažnai dar randame dalyvius be jungties. J. Bretkūno Biblijos rankraštyje pasitaiko pavyzdžių, kur jungtis prie dalyvio yra tokiu atveju išbraukta, pvz.: *Pagonis numanjs tawe prakeikta* (užbraukta *santi*). Ir ischtirs, mane PoNa santi Ezech 22, 16 (*du... must verflucht geacht werden*). Tuo tarpu Z. Blotnas, taisydamas J. Bretkūno išverstą Tobijo knygą, jau siūlo pridėti padalyvinę jungtį, plg.: *Tobioschus taresi, sawa malda ischklausitą* BrB Tob 4,1; paraštėje; *tikieiasi malda sawą ischklausitą sant* (*gedacht / das sein gebet also erhöret werde*). Vis dėlto XVI – XVII a. raštuose daugumas nev. dalyvių, kaip ir veikiamieji, GD eina be jungties. Šiuo atžvilgiu senoji lietuvių kalba ryškiai skiriasi nuo dabartinės, kur neobjektinėse GD konstrukcijose su nev. dalyviais jungtis yra būtina.

¹⁰ Panašiai BrP II 220, 222, 223.

Konstrukcijose su es. l. nev. dalyviais esamojo laiko dalyvinė jungtis būdinga tik S. Vaišnoro raštų pavyzdžiams. Kai kuriuose iš jų es. l. nev. dalyviai yra arčimi būdvardžiams; tokiais atvejais dalyvis su jungtimi atitinka sudėtinį tarinį, pvz.: *Atgimeghie... tikis... tas biauribes sanczes apdengemas bei malone sancze silingesne* MT 59^a₁₉. Tačiau daugumas es. l. nev. dalyvių su būti dalyvio forma funkcionuoja kaip sudurtinių nev. rūšies formų atitikmenys.

Powilas... mokin žadeima tikejmu santi prijmama MT 138₁₆. *Oieigi ghe sakitu Missche sancze wadinamq affiera ijednojma* MT (PM) 9₁. *Asch... tū darbu ludiju... tawe... apmazgojmu atgimimo santi nuczistijema nûg grieku / ir nûg tikroia Diewa teipaieig malonen priimamq* MT 121–121^a.

Konstrukcijose su būt. l. nev. dalyviais jungtis vartojama ne tik S. Vaišnoro, bet retkarčiais ir kitų autorių — M. Daukšos, J. Bretkūno, B. Vilento, K. Sirvydo. Įvairios leksinės reikšmės būt. l. nev. dalyvių junginiai su būti dalyvio forma taip pat paprastai eina sudurtinių nev. rūšies formų atitikmenimis.

Ir idant Pagonis ischtirtu, Namus Israel sawa Grieku delei nuwestus sanczius BrB Ezech 39,23 (*erfahren / wie das haus Israel... sey weggefüret*). *Regim Pono musu... prisikielima ischnumirusiu / sennei pirmai pasakita alba praneschta santi* BrP II 8–9. *Pranaszas pasakie iam sunti átleystu* (65) *nusideimu io (powiedzial byl / že mu odpuszczony byl)* SP II 65–66. *Ionas... sako / smerti ir pragaru sunti imestu Ezeran ugnies (powiada že smierć / y pieklo wrzucone bylo...)* SP II 42₁₅. *Ischkoghi galime žinoti / mus ant amzinoses gjwatas sanczus isch-rinktus?* MT 171. *Basznica... žinna / tq Svieta tikru czesu santi sutwerta / ir tikru czesu paliausenti* MT 235^a₃.

Su būt. l. nev. dalyviais vartojamos ir dalyvio būtojo bei būsimojo laiko formos; tuo būdu GD konstrukcijoje susidaro būtojo bei būsimojo laiko perifrastinių nev. rūšies formų atitikmenys.

Toliaus saka Euangelišta ta panna Maria isch gimines Dowido paszadeta buwuse ing moteri wirui BrP I 334.

Kaip drensi mumus praneschti, Israela busenti nog sawa Diewa apgintą? BrB Judit 612 (*weissagen das das volck... solle... schutz haben*). *Ie ... dumai Karalijstę Diewa toiaus busenczę ischreikshtą* BrB Luk 19,11 (*existimarent quod confestim regnum Dei manifestaretur*). *Kristus saka ir ischkiei moka / Szidus busenczius atmestus / Ir pagoniu daug ant amszino sziwato prijmamus* BrP I 186. *Idant pamokitu / sawe teipo busenti pakasta ing smerti* BrP I 144.

2.2.3.2. Konstrukcijos su vardažodžių ir įvardžių galininku

Dalyvinė jungtis su daiktavardžiais, būdvardžiais ir būdvardiškais įvardžiais vartojama daug dažniau, negu su dalyviais. Nors vardažodžiai ir vieni gali eti dvejybinio galininko antruoju nariu, bet sen. raštuose jie dažniausiai jau siejami su veiksmažodžio būti veik. dalyvių galininkais arba su padalyviais¹¹. Šios dalyvinės jungtys su vardažodžių (īvardžių) galininkais santykiauja lygiai taip pat, kaip veiksmažodiniuose sakiniuose būti asmenuojamos formos su atitinkamų žodžių vardininkais. Tokie GD, *kaip žinau jį esant gerą* atitinka veiksmažodinius pasakymus žinau, (kad) jis yra geras savo reikšme ir daugeliu sintaksinės formos bruožų.

¹¹ Dėl konstrukcijų su padalyvinėmis jungtimis žr. aut., „Baltistica“, IV (2), 1968, p. 198 tt.

Panašiai, kaip veiksmažodiniame pasakyme, su dalyvine jungtimi einantys vardažodžiai dažnai turi priklausomų žodžių ir net šalutinių prijungiamojo sakinio dėmenų.

Konstrukcijose su dalyvinėmis jungtimis daiktavardžių ir būdvardžių randame beveik po lygiai; ryškesnė daiktavardžių persvara išryškėja tik J. Bretkūno Biblijoje dėl kai kurių stereotipinių konstrukcijų (pvz.: *ischtirs mane Poną santį*) dažno kartojimo, plg. LKK XI 43.

Įvardžių su dalyvinėmis jungtimis pasitaiko tik retkarčiais, iš skaitvardžių pastebėtas tik vienas.

Nesa ghi ne nor szinnoti, manne thą sancti, kursai iei dūst. Ruggius. Jauną winą ir Alę BrB Hoz 2, 10 (Sie wil nicht wissen / das ischs sey der jr gibt). Suprantam Schwentos Dwases darbus schus sanczus BrP II 138. Tu tari, mane takį busen-ti koks tu essi BrB Ps 50, 21 (meinestu / ich werde sein gleich wie du)

Nes szitiē nórint' tiki... Diéwą wiéną sánti DP 257₂₃ (wierzą... Bogá być iednego) W 429. Kuriū daiktū prieszasti viena sancze regiu VIn 53.

Daiktavardžių (kartais su priklausomais žodžiais) galininkai dalyvine jungtimi gali būti siejami su bevardės giminės įvardžio *tai, tatai* forma. Tokios konstrukcijos būdingos J. Bretkūno raštams.

Asch reggiu tatai sawa warios Szmones sanczias BrB V Moz 9, 13 (das dis Volck ein halstarrig volck ist). Ponai piaulia ies nei taria tatai grieką sancti BrB Zach 11,5 (vnd haltens fur keine sünde)¹².

Vardažodinis GD narys (N) gali būti ir nepasakytas, numanomas. Tokiais atvejais konstrukciją sudaro dalyvinė jungtis su tarinio vardinės dalies ekvivalentu einančiu daiktavardžio galininku.

Nesa Mamah neszinnoia Angelą PONO sancti BrB Teis 13,16 (wuste nicht / das es ein Engel des HERRN war). Kaczei Simonas gerai suprata, wilių sancti BrB I Mak 13, 17 (mercket / das eitel betrug war) (Plg. 2. 2. 3. tokios pat išorinės formos konstrukcijas, kuriose daiktavardžio galininkas žymi dalyvio būsenos subjektą).

Daiktavardžių ir būdvardžių galininkai dažniausiai eina su *būti* veik. dalyvio esamojo laiko forma:

a) *Tiketij tur duschia tawa | Szmogaus kuna sancti purwa MŽ II 418. Wissas Miestas mana Szmonių szinna, tawe Wieszliba Moterij sancze BrB Rut 3, 11 (weis / das du ein tugendsam Weib bist). Esther pasake, ghị sawa genti sancti BrB Est 8,1 (saget an / wie er jr zugehört). Delei Baszniczes | kurę Diewas noręia sancze wieszliba draugiste MT 221₁. Isch schu pawaisdu galit permaniti | Mielaschirdingiste sancze | toke meile ir passigaileghima | kada wienas antroio sussimilista BrP II 247. Bau tiki mana atleidima | sancti Diewa atleidimą? VIn 31₂₁.*

b) *Numanai | ta Ponā esanti Teisu SE 75₂₄. Taw... dárbay | ludij táwe sancti giarą (świadczą iżesz ty Bog prawy) PK 78. Iu mokintojei... girdēs maną pamokslą miela sancti PsD 246¹³. Asch szinau Ischgelbetoghi mana giwa sancti BrP II 40. Elsbeta... paszinsta... gentaine sawa | sunke sancze BrP II 266.*

Būtojo kartinio laiko formos čia daug retesnės (apie 10 pavyzdžių)

a) *Teip girdim ... io tewa buwusi Zacharioschu | io augiwe Elsbieta BrP II 236. Suprantam Schwenta Iana... paschlowinta ir czesninga wira buwusi*

¹² Žr. dar Jer 32, 9; II Moz 32, 9; 32, 22; Sir 29, 6

¹³ Plg.: *Bus girdeta, iog mana pamokslas mielas ira* (pabr., paraštėj tas pat tekstas, kaip PsD) BrB Ps 141, 6 (wird... Lehre hören | das sie lieblich sey).

BrP II 234. *Thinai regesi Samaritanus bwusus pagonis wissu pikcziusius* BrP I 322. Ir kaip randosi Karoghimas, ischroda, kakius durnus anus bwusius)¹⁴ BrB Išm 1, 3 (beweiset sie | was jene fur Narren gewesen sind)

b) *Didzūkem.* Idant wissur suprastu | mus linksmus bwusius BrP I 237.
Rodžia Wieszpati ne kaltu bwusi | o tečiau kintieusi ažu mus SP II 128₂₄.

Būsimojo laiko formos taip pat randamos tik pavieniais atvejais.

a) *Tą apmasgoghima | tawa schwentaghi Chrikschta busenti paszenklinoyei* Vln 61₃. *Pagonis... tikeios Szidų nepalaimą ių palaimą busentę* BrB II Mak 14,14 (hoffeten der Iüden vnglück solt jr glück sein).

b) *Idant szmones szinotu io Karaliste nebusencze swietischka | bet Duchawna* BrP I 349. *Nesa tikiosi, ghị maloningą ir gerą iumus busentį* BrB II Mak 9,27 (Er werde sich gnediglich vnd freundlich gegen euch halten). *Ianas... szinodams sawe iau ne ilgai giwa busenti* BrP I 31. *Nesa kas szinna ghi ischmintingą alba durną busentį* BrB Pam 2,19 (wer weis | ob er Weise oder Toll sein wird?)

Konstrukcijose su dalyvinėmis jungtimis daugiausia vartojami II ir III grupės veiksmažodžiai; I grupės veiksmažodžiai čia retesni ir paprastai turi psichinės percepčijos reikšmę, plg.: *Karalius regeia* (t. y. suprato), *kari saw perstiprū santę* BrB II Kar 3,26 (*sahe | das jm der streit zu starck war*) Visi GD su dalyvinėmis jungtimis yra neobjektinio (b) tipo. Tuo tarpu konstrukcijos, kuriose veiksmažodžio būti dalyvis siejamas su N, tiesiogiai valdomu V, yra atributinės, ir dalyvis jose turi konkrečią egzistavimo reikšmę, plg.: (*Jonas*) *budamas iscioie pažino Wieszpati sawa | teipaią iscioię mergos szwencziāusios santę* DP 462₂ (*poznał Páná... w żywiocie... będącego* W 770₂₀)

Veiksmažodžio būti dalyvio galininkas jungties reikšme galėjo įsigalėti tik tada, kai N jau nebebuvo laikomas V objektu, o NP junginys tapo ekvivalentiškas priklausomam sakiniui. Pagal analogiją su sakiniiais, turinčiais sudėtinę tarinę arba sudurtinę laiko formą, GD viduje susiformavo visai nauji veiksmažodžio būti dalyvio sintaksiniai ryšiai su vardažodžio, įvardžio ar kito dalyvio galininku, atitinkantys ryšius tarp jungties ir vardinės tarinio dalies (plg. žinau jį esanti karalių ir žinau: jis yra karalius). Tie nauji sintaksiniai ryšiai paveikė ir išorinę konstrukcijos sandarą. Tarinio vardinę dalį atitinkantis vardažodis ar įvardis, panašiai kaip sakinyje su asmenuojamu veiksmažodžiu būti (žinau: jis yra karaliumi), daugeliu atvejų gavo įnagininko formą ir tuo būdu prarado derinimą su N ir P (žinau jį esanti karaliumi)

2.2.3.3. Konstrukcijos su įnagininku

XVI – XVII a. raštuose jos sudaro apie 28% visų pavyzdžių su dalyvinėmis jungtimis (santykis ≈ 140 : 550) ir apie 5% bendro GD skaičiaus. Jose dažniausiai su esamojo laiko jungtimi siejamas daiktavardžio įnagininkas.

Szinom iūs wagimis ir rasbaininkais sanczius BrP II 165. *Ieib kosznas galetu numaniti | ghi esanti tikru szmogumi* BrP I 132. *Rimianis ischgirda Simoną io Brolį Wiriausukunigu essanti* BrB I Mak 14,17 (hōreten das Simon... Hoherpriester war). *Ili Pharižeusz szirdiā sawoiā apsudiio ne santę Pránászu* DP 479₄₉ (osądzil nie być Prorokiem W 808). *Galime... girtiesi drasei sakidami, mus sanczus miesczonimis Baszniczes* MT LŽ 3₄.

¹⁴ Nuo kakius paraštėje, vietoj tekste pabrukto: *kakie anie buwa Durnus.*

Daiktavardžių galininko ir įnagininko formos kai kur randamos lygiai tokio pat tipo sakiniuose ir konkuruoja tarpusavyje. Pavyzdžiui, J. Bretkūno Biblijoje 12 pavyzdžių įnagininku pakeistas galininkas, taisant rankraštį. Vis dėlto galininko forma XVI – XVII a. tebėra populiарesnė ir su jungtimi eina daugiau kaip dvigubai dažniau.

Daiktavardžių įnagininko formos kai kur siejamos ir su būtojo bei būsimojo laiko jungtimi.

Nesa atmink, tawe Tarnu Egypte buwusi BrB V Moz 24,18 (*solt gedencken / das du Knecht... gewesen bist*)¹⁵. *Skaitome iūs Prarakais ir Mokitoieis buwussius* MT (PM) 16^a₁₉. *Sauli karalu... rasztas sako... kitur kieturias dešimtis metu karalum buwusi (powiada / że dwie lecie królował)* SP I 136₁₂. *Girdim Maria su Elsbeta... geromis prietelkomis buwuses* BrP II 261.

Ponas ... noreia... pamokiti (226) ...*ghi busenti tikru karaliumi ir Wiriausiu Biskupu musu* BrP I 226–227. *Idant anis szinotu ghi nebusenti swietischku kaiiu Karaliumi alba Ponu / nei iūos taipaieg ia busenczius Urednikais swietischkais* BrP II 71¹⁶.

Būdvardžių įnagininkas čia yra daug retesnis, negu daiktavardžių (lygiai taip pat jis retesnis ir su asmenuojamomis veiksmažodžio būti formomis).

Tai anis ... węrtu iū sānti pažista DP 77₁₇. (*godnym go być znáia* W₁ 82). *Žmones ... teisumis sanczus tikeia* MT 88₁₅. *Kuriūs ghissai nor ... saw ligeis sanczus* MT LJŽ 17₂₀.

Er tari numirusi Szmogū wel giwu busenti? BrB Job 14,14 (*Meinstu ein todter Mensch werde wider leben?*)

Būdvardžių įnagininkai eina pagreičiui su galininkais visai analogiškuose sakiniuose, plg.: *tur ghi ne czistą esantį nusuditi* BrB III Moz 13,27 ir *tur ghi Plehonas neczistu santį nusuditi* ten pat, 13, 11¹⁷ (*sol jn... vnrein vrteilen*). Pagal analogiją su būdvardžiais vienoje DP vietoje pavartotas ir būt. 1. nev. dalyvio įnagininkas, kuriuo tiesiogiai versta tokia pati lenkų kalbos forma: *tą kuri tikėjo sānti úžmusztu* DP 198₂₆ (*ktorego wierzyli być zabitym* W 337).

Iš įvardžių kartais pavartojanamas *kas, kuris, koks* įnagininko formos.

Kū sakot yūs mane santi? VEE 156₂₁ (*wer saget denn jr / das ich sey?* Mat 16,15)¹⁸. *O iūs kuriū mané santi* (465) *sákote?* DP 465–466. *Intikēio kad' W. Christus búwo toksai / kokiū iū sānti girdéiō* DP 318₂₉ (*iakimgo być slyszeli* W 528).

Nors konstrukcijos su įnagininku XVI – XVII a. raštuose vartojamos žymiai rečiau, negu su galininku (santykis maždaug 95 : 230), tačiau jose itin akivaizdžiai išryškėja pakitę dalyvio sintaksiniai ryšiai su kitais konstrukcijos nariais. Veiksmažodžio būti dalyvis čia visų pirma siejamas ne su galininku, bet su vardinė tarinio dalį atitinkančiu įnagininku. Dalyvinės jungties derinimas su galininku yra netekęs sintaksinio motyvavimo, nes vardinė tarinio dalis su jungtimi šiaipjau linksniu nederinama (veiksmažodinė jungtis iš viso neturi linksnio formos). Todėl dalyvinė jungtis kartais imama derinti su vardinės tarinio dalies atitikmeniu – įnagininku, kurio ryšiai su būti dalyviu yra glaudžiausiai.

¹⁵ Panašiai V Moz 24,22; 5,15; 15,15; I Sam 24, 21; I Kar 14, 2; Išm 8, 9.

¹⁶ Panašiai BrP I 9.

¹⁷ Panašiai BrB III Moz 13,6; 13,7; 13,8; 13,25.

¹⁸ Panašiai VEE 134₁₄, 134₁₈, 156₁₇ DP 465₃₈, Ev 181₉.

¹⁹ Žr. dar MP III 30₃₄, 30^a₂₉, DP 465₃₈, Ev 181₉.

Ischrinktumpiump | kuriūs Diewas... noreia sanczeis dalininkais geribu Sunaus MT 178^a₅. Netariket mane kitu kokiu szmogumi swetimu esancziu BrP II 37. Ischgida Wira... parodidams sawe tikru Diewu/ir ischgelbetoiu Swieto sancziu BrP II 453. Nei tikeia Kristu tikru Diewo Sunu sancziu BrP II 349. Mokinkimes / mus szmones netikrais sanczeis Ponais BrP II 325. Kristus ischrode sawe tikru Diewu sancziu BrP I 279. Galletu numaniti / ghi nebusencziu karaliumi kakiu swietischku BrP I 258. Nesa gerai szinnoiau, ghi nebusentzu giwu po io pūlimo BrB II Sam 1,10 (ich wuste wol das er nicht leben kundte).

Kad būti dalyvio īnagininko formą čia nulémē ryšiai su vardinės tarinio dalies atitikmeniu einančiu īnagininku, matyti iš pavyzdžių, kuriuose pagrečiui su dalyvine jungtimi pavartoti kitą veiksmažodžių dalyviai išlaiko galininko formą:

Regim... schus nescheius tikrai tikeiusius ... ghi tikru Diewu sancziu / ir galinti wissas ... liggas nūg szmogaus prawariti BrP II 456. Kristu isch numirusiu prissikielusi / ir giwu sancziu ischroda (9) deschimteropi io passirodijmai BrP II 9–10.

Artimesnis dalyvinės jungties ryšys su vardinės tarinio dalies atitikmeniu kartais išryškėja ir tada, kai ji turi galininko formą: tai matyti iš derinimo skaičiumi, pvz.: *Ghis taria Gelasz̄i s chaudus sanczius (ne sančiql!) / BrB Job 41,18 (er achtet eisen wie stro)*

2.2.3.4. Konstrukcijos su kilmininku

Konstrukcijos, kuriose jungties funkciją atlieka neigiamos formos veiksmažodžio būti dalyvis, senuosiuose raštuose yra dvejopos.

Vienos iš jų sudaromos pagal įprastinį GD modelį: N, P ir su juo siejamas kitas vardažodis, einantis tarinio dalies atitikmeniu, yra galininko formos, pvz.:

Szinnodami tadangi, iūs nesanczius Diewus, nesibijkites iu BrB Bar 6, 64 (wisset / das es nicht Götter sind). Tadda ischwisi, ne santi Diewa kita, kaip (virš.: tikta) wieną Nebukadne Zarą BrB Judit 6, 2. (wirstu sehen / das kein ander Gott ist). Klaus! ... szinnodamas manne nesant! Piktą BrB Job 10, 7. (weisest / wie ich nicht Gottlos sey)²⁰.

Kitose neigiamas būti dalyvis, panašiai kaip asmenuojamas veiksmažodis (plg. išvydau: tu esi ir išvydau: néra tavęs), siejamas su neiginio kilmininku ir pats turi kilmininko formą. Senuosiuose raštuose (ypač J. Bretkūno) tokią konstrukciją randame su įvairių laikų dalyviais:

Idant ischtirtumbei, man ligaus nesanczio per wissas szemes II Moz 9,14 (innen werden solt / das meins gleichen nicht ist in allen Landen). Ir idant Pagonis paszintu, ne essanczio kito ne wieno... PONO Tob 13, 4 (erkennen / das kein allmechtiger Gott ist). Nesa tu szinnai, newieno musip nesanczio I Kar 5, 6 (du weisest das bey vns niemand ist). Potreacia ir tay žinok / Nei wiena žmogaus teip giáro ir szwenta nesančio SE 65₂₆.

Saka Szmones to kampo, ne wienos kieksches thinal nebuwusios I Moz 38, 22 (sagen die Leute... es sey keine Hure da gewesen).

Gerai tikekimes, bedos ne busenczios Jer 8, 15 (verlasset euch drauff / Es solle keine not haben).

²⁰ Žr. dar BrB I Moz 31, 5; 44, 31; II Moz 2, 12; I Kar 22, 33; MT (PM)I, 15.

Tokie vardažodžio ir dalyvio kilmininkai gali eiti pagrečiu su atitinkamomis galininko konstrukcijomis, priklausančiomis nuo tų pačių veiksmažodžių be neiginio, plg.: *Er regit nu, mane wienā santi, ir nesanczio newieno Diewo prieg manens?* BrB V Moz 32, 39 (*SEhet jr nu / das Ichs allein bin vnd ist kein Gott neben mir?*)

Neiginio kilmininko formą gali turėti ir konstrukcijos su kitų veiksmažodžių dalyviais, pvz.: *Tūgi nu numanat, newieno szodzio PONO ant szemes nepūlusio* BrB II Kar 10, 10 (*erkennet... das kein wort... ist auff die erden gefallen*).

Lygiai taip pat sudarytos atitinkamos dalies kilmininko konstrukcijos su teigiamomis *būti* dalyvio formomis, pvz.:

Turim szinnoti / tokiu kleidunu pamoksle / isch pradzio swieto buwusiu / dabar sancziu ir ikki galo Swieto busencziu BrP II 309 (plg. žinoti: buvo ir bus klaidinu).

Tarp dalyvio ir vardažodžio (ivardžio) čia matome abipusius priklausomybės ryšius: neigiamos formos dalyvis determinuoja vardažodžio kilmininką ir kartu yra derinamas su juo.

Panašiai, kaip su dalies kilmininku, veiksmažodžio *būti* dalyvis derinamas su vardažodžiu kilmininku, priklausančiu nuo prieveiksmio *daug*.

Pagonis... daug Dievu tare essanczu BrP II 180. *Daug szmoniu / nûg pradzios swieto buwusiu / bet wissas numirusias girdim* BrP II 6. *Er neszinnai, paskui daugiaus wargu busencziu(gales buti)?* BrB II Sam 2, 26 (*Weisestu nicht / das hernach möcht mehr jamers werden?*)

Dalyvis tokiose konstrukcijose yra išlaikęs leksinę egzistavimo reikšmę. Panašiai su prieveiksmiais *daug*, *mažai* vartojami ir kitų leksinių reikšmių dalyvių kilmininkai, plg.: *Ianas ischwidens daug Phariseuschu ir Saduceuschu sawo krikschtop atencziu / biloia iemus* BrP II 240²¹.

Dalyvio linksnio formą čia lemia jo ryšiai su vardažodžio kilmininku. Tačiau dėl analogijos su įprastiniais GD atvejais greta daiktavardžio kilmininko retkarčiais pavartojojamas ir veiksmažodžio *būti* dalyvio galininkas, pvz.: *Hoitmanas Sýrios girdeia, gerūsius pas Judą sanczius, ir daug Szmonių kruwoij essanczias* BrB I Mak 3, 13 (*hôret... das ein gros Volck bey einander war*); plg. atitinkamus atvejus su kitų veiksmažodžių dalyviais: *Raschte regim atsipraschusius daug schwentu szmoniu* BrP II 414.

Taigi neobjektinėse konstrukcijose, kuriose dalyvis turi jungties funkciją, ir kitais čia aptartais atvejais aiškiai pastebimas dalyvinio nario linksnio įvairavimas. Jis yra sąlygojamas naujai susidariusių sintaksinių santykų konstrukcijos viduje. Išblukus valdymo ryšiui tarp V ir N, susilpnėjo N ir P derinimas, o dalyvį imta formaliai sieti su tarinio vardinės dalies atitikmeniu einančiu vardažodžiu. Nauji sintaksiniai narių santykiai išklibino ankstesnę GD gramatinę struktūrą ir sudarė palankias sąlygas įiskverbti ir išplisti nelinksniuojamoms dalyvinėms formoms – padalyviams. Kaip tik čia aptarto tipo konstrukcijos su įnagininku ir kilmininku, kuriose N ir P derinimas labiausiai suiro, buvo vieni iš pirmųjų, ankstyviausių padalyvio plitimo GD židinių (plg. 4. 1. 1 ir 4. 1. 6.).

²¹ Žr. dar BrP II 308, 346, 455; dėl atitinkamų padalyvinių konstrukcijų plg. aut., „Baltistica“, IV(2), 1968, p. 197–198.

2.3. Vardažodinis narys

GD vardažodiniu nariu (N) eina daiktavardžių, įvardžių, retkarčiais ir daiktavardiškai pavartotų būdvardžių ar skaitvardžių galininkai.

2. 3. 1. Daiktavardžiai, sudarantys N, gali būti konkrečių ir abstrakčių daiktų pavadinimai.

Iš konkrečios reikšmės daiktavardžių dažniausiai vartojami tie, kurie žymi asmenis ar šiaip gyvas veikiančias būtybes. Jie gali būti tikriniai (a) ir bendriniai (b).

a) *Bei Dowidas regeia Saulą ischeiusi* BrB I Sam 23, 14. *Alexandras suprata, Demetrią Ionathep Prieteliste ieschkantį* BrB I Mak 10, 15.

b) *Ir regeiau Moterischke sedinczą ant raudono Galwijo* BrB Apr 17, 3. *Tūiaus rasite Aslicze pririschta VEE 54₂₁. Skaitom... Smarkinikus tiek tukstanciu szmoniu pamuschusius* BrP I 106.

N sudaro ir kiti daiktų pavadinimai, pvz.:

Kad' pamatis qnt' sawęs wissus daiktús to pasaulo aplēistus DP 554₃₂. Kunigaikschtei... regeia Vgnī nieka nepadarusę BrB Dan 3, 27.

Abstrakčios reikšmės daiktavardžiai GD vartojami rečiau:

Nusitikesimęsi / tokias brangeses geribes mums isch malones / be darbu nusidūdanczes MT 71₉. *Kád ischwisite biauru isznaykinimu... stowinti vnt wietos szwintos* Ev 139₁₂. *Kaip didzius darbus girdeiam daritus* BrB Luk 4, 23. *Iaucziumazę nog manęs ischeiusę* BrB Luk 8, 46.

Su tuo pačiu dalyviu gali būti siejami ir keli daiktavardžiai.

Isch kur szinnai, Saulą ir io Sunų Jonathan numirusius? BrB II Sam 1, 5.

N sudarantis daiktavardis gali būti išplėstas kitais priklausomais žodžiais ar net šalutiniais dėmenimis.

Suprata Iudas ir io draugai, Demetrią Seleuko Sunų, ing Tripoli... ateiusi BrB II Mak 14, 1. *Turreia regeti / sawa miela... berneli ir neszinnanti dabar kas pikt ira / nuszawinama* BrP I 106.

Būdvardžiai, skaitvardžiai ir dalyviai vardažodiniu nariu eina labai retai ir tik tada, kai turi daiktavardžių reikšmę (arba kai daiktavardis numanomas), pvz.:

Tūieigi budu saka gadnūsius ir negadnūsius nasrais kuno kito nieka neprijmanczius MT 161₁₅. *Ir anassai pareiens passake tiewui Tobioschui, wieną uszmuschtą ant uliczos gulinti* BrB Tob 2, 3 (das einer auff der gassen tod lege). *Irgi wel saka atmostūsius nei norinczus / nei galinczus prisiwersti* MT 179₅.

2. 3. 2. Įvardžiai GD vardažodiniu nariu eina labai dažnai. Ypač populiarūs asmeniniai įvardžiai, iš kurių labiausiai paplitusios 3 asmens (*jis, ji* ir *jų* reikšme vartojamų *anas, ana*) formos.

Dwasia netur kuno ir kaulu / kaip regit / mane turinti BrP II 30. *Ponas... moka / mus wissus Diewui daug skælanczus* BrP II 486. *Paszinstu, tawe wis galinti.* BrB Job 42, 2 *Regeiot ghy enti* VEE 73. *Girdime iuos kálbanczius* MP 206₂. *Nesa szinna, ana sawe patį ne galinti gelbeti* BrB Išm 13, 16. ... *Girdedams... anus peikenczius / ir loioianczus* BrP I 301.

Iš kitų įvardžių GD dažniau pasitaiko *šis, tas, kitas, retkarčiais — visas*.

Schi randam wilioianti szmanes musų BrB Luk 23, 2. *Tūs sakome nūg ischganima amszinoia atpūlusius* MT LŽ 6₄. *Izwido kitus stowinčius vnt turgawičiu diku* SP I 317₇. *Regim ne wissus krikschczonis essanczus* BrP I 249.

GD vardažodiniu nariu eina ir santykiniai įvardžiai, pvz.: *Ką czionái regime kūniskai padarīta siénose, tatái dwásiszai tēssi szirdissé* DP 577₃₃. *Ezechiel ápe ánuš kaulus sakie / kur ius regieio laukie gulincžius* MP 165₉.

Apskritai GD vardažodinį narį gali sudaryti visi tie žodžiai, kurie eina ir veiksmožodinio sakinio veiksniu. Pagal vyraujančius N raiškos polinkius GD atitinka absolutinį naudininką, taip pat pagrįstą netiesioginio linksnio junginiu su dalyviu (plg. LKK V 67 tt.)

2. 3. 3. Atskirą grupę sudaro GD, kurių vardažodiniu nariu einantis asmeninis ar sangrąžinis įvardis žymi tą patį veikėją, kaip ir sakinio veiksnys (veiksmažodžio ir dalyvio veiksmų subjekto sutampa). Tokie GD — būdinga senųjų raštų ypatybė, labai retai bepasitaikanti dabartinėje kalboje. Dažniausiai taip vartojamas sangrąžinio įvardžio galininkas, pvz.:

Ghis sakie / sawe santi Karaliumi Szidu VEE 207₂₂. *Paszinkimeg tada / sawe teisei korojemus / ir nūpelnūsius smarkesnes mukas* MT 186₈. *Szadeia ghi iem, sawe tatai norincę dariti* BrB II Mak 7, 26.

Gerokai rečiau tą patį subjektą reiškiančiu N eina asmeninių įvardžių galininko formos: *mane, tave, mus, pvz.:*

Tada asch po akim Pagoniu ant iu parodisiu, mane schwentą santi BrB Ezech 28, 25. *Er szinnoiei tawe thū cziesu gimsentij?* BrB Job 38, 21. *Idant mes... atleidima ghreku mus apturinczus tiketumbim* MŽ II 376.

Šios konstrukcijos visų pirma susijusios su vardininko su dalyviu (nominativus cum participio) problema¹, todėl čia plačiau nenagrinėjamos.

2. 3. 4. GD vardažodinis narys gali būti visai neišreikštasis. N elipsės atvejų pasitaiko tada, kai dalyvio veiksmo subjekto minimas tam pačiame, gretimame sakinijoje arba numanomas iš konteksto ir situacijos, pvz.:

Ineija Tiesa Wirai manenspi, bet esch neszinoiau isch kur sanczius BrB I Joz 2, 4. *Néssq lātras ant' krīzeus / o iszmintigieii kaniūkszteie pažino: anié winimis primusztą / o szie wistiklāis suwistitą* DP 426².

Kitokio pobūdžio yra konstrukcijos, kuriose es. ir būt. k. 1. nev. dalyvių bewardės giminės formos vartojamos beasmeniškai ir jų veiksmas nesiejamas su jokiui konkrečiu veikėju, pvz.:

Ius girdeiot seniemus sakita / Neuszmuschk BrP II 188. *Swietas girdedamas kalbama ape Welina... nieku tatai nuleidz* BrP I 293³.

Nuo bevy. g. dalyvio kartais dar priklauso kitas GD, pvz.: *Szmones Abase girdeia kalbama Simri sudereghimą padarusi* BrP I Kar 16, 16 (žr. 2. 1. 4. 2) Vietoj veikiamujų dalyvių tokiais atvejais nuo seniausių raštų vartojami padalyviai⁴.

¹ Su nom. c. part. jas sieja jau D. Kleinas. žr. Grammatica Litvanica, 1653, p. 165; dėl šių konstrukcijų genetinio ryšio plg. A. Bielenstein, Lettische Grammatik, Heidelberg, 1923, § 817; E. Tangl, Acc., p. 50; I. Marvan, О некоторых предикативных функциях литовского причастия, „Kalbotyra“, IV, Vilnius, 1962, p. 35–36; Verbum infinitum в балтийских языках и его отношение к славянскому состоянию, Slavica Pragensia, II, 1960, p. 13 (kur kalbamо tipo konstrukcijos laikomos nepaliudytomis); kiek kitaip aut., Donum Balticum, Stockholm, 1970, p. 10.

² Panašiai DP 165₁, 407, 265₂₇, WP 6, SIG I 58₂₇, II 111₁₅; RG 539₁₄.

³ Panašiai BrB Pam 5, 7; I Joz 22, 11–12; I Mak 16, 21. Dėl atitinkamų latvių k. GD žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīga, 1951, p. 1001.

⁴ Žr. aut., „Baltistica“, IV (2), 1968, 197 tt.; ten pat dėl vieno problematiško atvejo su būt. k. 1. veik. dalyviu p. 198.

Artimi šioms konstrukcijoms yra retkarčiai pasitaikantys GD, kurių N sudaro bev. g. įvardis, pvz.: *Atmink tatai teipo PONO likta BrB Sir 41, 5*; panašiai atvejais dar pavartojama ir es. l. veik. dalyvio bev. g. forma *esq.*, pvz.: *tikra tariu esq.* BrB II Petr I, 13⁵, tačiau vyrauja padalyviai.

2. 4. GD gramatinės formos apžvalga rodo, kad šią konstrukciją senojoje lietuvių kalboje gali sudaryti beveik visi žodžiai bei jų junginiai, kurie valdo prijungiamoji aiškinamojo sakinio šalutinį dėmenį. Tuo tarpu priklausomieji GD nariai pagal savo sintaksines ypatybes atitinka veiksmažodinio sakinio veiksnį ir tarinį. Turėdamas veiksmažodinį valdymą ir kitas veiksmažodžio ypatybes (išskyrus asmens kategoriją ir nuosakų formas), dalyvis šioje konstrukcijoje gali prisijungti įvairius linksnius su prielinksniais ir be jų, bendratį kartu su priklausančiais nuo jos žodžiais, gali pats eiti jungtini ir sudaryti sudurtinių veiksmažodžio formų bei sudurtinio tarinio atitikmenis. Kitaip sakant, dalyvis čia turi tas pačias konstrukcines galimybes, kaip ir asmenuojama veiksmažodžio forma. Dėl to senuosiuose raštuose GD neretai išauga i sudėtingą išplėstinę konstrukciją, i kurią įeina kitos konstrukcijos ir prijungiamųjų sakinii šalutiniai dėmenys.

Nors GD pirminis modelis yra bendras visoms ide. kalboms, turinčioms atitinkamas dalyvių formas, tačiau tokia įvairi ir sudėtinga šios konstrukcijos struktūra, kokią matome senojoje lietuvių kalboje, yra jau vėlesnės, atskiros raidos padarinys. Pagal vartosenos apimtį ir sintaksinės raidos įvairumą senosios lietuvių kalbos GD užima ypatingą vietą ide. kalbų atitinkamų konstrukcijų tarpe.

Daugiausia bendrų bruožų lietuvių k. GD turi su latvių kalbos GD, kuriame randame tas pačias dalyvių formas (dabartinėje kalboje daugiausia sustabarėjusias), galinčias eiti ne tik po tranzityvinį, bet ir po kai kurių intranzityvinį veiksmažodžių (pvz., *šķist „atrodyti“*⁶), nors ir ne tokiu mastu, kaip senojoje lietuvių kalboje. Prūsų k. paminkluose GD neužfiksotas (matyt, dėl pažodinio vertimo). Iš kitų kalbų artimiausias lietuvių kalbai yra senųjų slavų kalbų GD su atitinkamomis *-nt-*, *-us-*, *-mo-* ir *-to-* dalyvių formomis, turinčiomis panašias reikšmes ir sintaksines ypatybes. Bendros baltų, slavų ir germanų kalboms yra neobjektinės konstrukcijos su psichinės percepkcijos ir sakymo veiksmažodžiais⁷, taip pat susijusios su galininko vartosena tolimesnio objekto reikšme (žr. 1. 6.). Pagaliau beveik visose ide. (ir ne tik ide.) kalbose GD gali sudaryti fizinės percepkcijos (ypač regėjimo ir girdėjimo) veiks-

⁵ Plačiau žr. aut., op. cit., p. 202–204.

⁶ Plg. Škita mani nepruotam (*nepruotuot*) B W 8683, J. Endzelins, op. cit. p. 1001.

⁷ Vis dėlto slavų kalbose jos daug retesnės, negu lietuvių: sen. slavų kalboje, kur apie 90% GD sudaro fizinės percepkcijos veiksmažodžiai, anot R. Ružičkos, jos, „ypač retos“, R. Ružička, Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen, Berlin, 1963, p. 240, 243; be to, čia jos vartojuamos tik su keliais minėtų reikšmių veiksmažodžiais: *minēti*, *razumēti*, (*u*)*věděti*, *glagolati*, *kazati*, žr. R. Večerka, Syntax aktivních participií v staroslověnštině, Praha, 1961, p. 57–58. Labai ribotas jų paplitimas ir sen. rusų kalboje, žr. A. Потебня, op. cit., p. 308 tt.; АН СССР, Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков, м., 1968, p. 124; dėl sen. čekų k. žr. J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, IV, Praha, 1929, p. 600; Dvořák, Vyvoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině, Praha, 1970, p. 160 tt. Panaši padėtis ir sen. germanų kalbose: čia irgi vyrauja konstrukcijos su „*matyti*“, „*jausti*“, „*rasti*“ reikšmės veiksmažodžiais, žr. O. Behaghel, Deutsche Syntax, II, Heidelberg, 1924, p. 388–390, 417–418; A. M. Мухин, Функциональный анализ синтаксических элементов, М.-Л., 1964, p. 104–105, 188–189.

mažodžiai⁸. Tačiau veltui ieškome paralelių kitose kalbų šeimose sen. lietuvių kalbos GD su intranzityviniais veiksmažodžiais (3 gr.), daiktavardžiais, modaliniais ir kitais žodžiais (4 gr.). Tais pusiau predikatinių santykų raiškos atvejais, kur lietuvių kalboje išplito GD, daugelis kitų kalbų apibendrino infinityvines konstrukcijas. Pagal vartosenos apimtį ir pagrindiniu nariu einančiu žodžiu reikšmes liet. k. GD maždaug atitinka lotynų k. acc. cum participio ir acc. cum infinitivo, paimtus drauge⁹. Panašu, tik daug blankesnį vaizdą matome ir senosiose germanų (gotų, sen. vokiečių aukštaičių, sen. anglosaksų) kalbose¹⁰, kuriose infinityvines (kaip ir dalyvines) konstrukcijas po percepcojos ir sakymo veiksmažodžių stimuliavo graikų ir lotynų k. pavyzdžiai; vėlesnėje šių kalbų raidoje infinityvinės konstrukcijos tvirtai įsigalėjo lietuvių k. neobjektiniams GD būdinga reikšme. Dar labiau infinityvinių konstrukcijų vartoseną vietoj acc. c. part. išplėtė romanų kalbos¹¹.

Lietuvių k. GD skiriasi ir sintaksinės sandaros jvairumu bei sakinišku pobūdžiu. Čia vartojuamos visų laikų veikiamujų ir neveikiamujų dalyvių formos (išskyrus palyginti naujus būt. dažn. 1. dalyvius), netgi būsimojo laiko veik. ir neveik. dalyviai, kurių nerandame nei slavų, nei germanų kalbose. Veikiamieji dalyviai GD atitinka asmenuojamujų veiksmažodžių vientisines formas, o neveikiamieji — sudurtines nev. rūšies formas; pastaruoju atveju jie gali eiti ir su dalyvinėmis jungtimis ir be jų. Nors konstrukcijos su dalyvinėmis jungtimis buvo sudaromos ir slavų¹² bei germanų¹³ kalbose, tačiau vartosenos apimtimi jos toli gražu neprilygsta lietuvių k. GD. Daug artimesnės šiuo atžvilgiu lietuvių kalbai graikų k. acc. c. part. su dažnomis dalyvio őv galininko formomis¹⁴, nors jų vartojimą čia taip pat riboja konstrukcijos su infinityvi nėmis jungtimis (εἴναι ir pan.).

⁸ Jų užfiksuoja jau hetitų kalbos tekstuose, žr. A. Hahn, *Genesis of the Infinitive with Subject—Accusative*, TAPA, 81 (1950), p. 128. Dėl GD Avestoje su „matyi“ žr. E. Kieckers, *Historische griechische Grammatik*, IV, Syntax, Berlin u. Leipzig, 1926, p. 89.

⁹ Ypač pažymėtinas šiuo atžvilgiu acc. c. inf. vartojimas subjekto vardininko pozicijoje su easmenia is veiksmažodžiais *apparet*, *liquet*, *constat*, *convenit*, *sequitur*, *efficitur*, modalinės reikšmės žodžių junginiais *verum est*, *verisimile est*, *credibile est*, *certum est*, netgi su daiktavardiniais predikatiniais junginiais *fama est*, *spes est*, *testis sum* (!) ir pan., — t. y. kaip tik tais atvejais, kur senuosiuose liet. k. raštuose randame GD po 4 grupės žodžių, plg. A. Ernout, F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1953, p. 321; plg. taip pat liet. k. GD su bevr. g. nev. dalyviais *sakoma*, *žinoma* ir tokius lot. k. acc. c. inf., kaip *dicitur Gallos in Italiam transisse arba adesse Romanos nuntiatur*, žr. ten pat., p. 327.

¹⁰ Dėl gotų k. plg. W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik*, III, 1, p. 118—121; dėl sen. anglosaksų k. M. Callaway, *The Infinitive in Anglo-Saxon*, Washington, 1913, p. 120 tt.; B. N. Ярцева, Исторический синтаксис английского языка, М.—Л., 1961, p. 231—232; A. M. Мухин, op. cit., p. 120, 188 tt.

¹¹ Dėl prancūzų k. plg. H. Nilsson—Ehle, *L'attribut de l'objet en français*, „*Studia Neophilologica*“, 25, № 3, p. 109 tt; H. B. Соколова, Трёхчленные глагольные словосочетания в современном французском языке, сб.: Грамматика, фонетика и стилистика романских языков, 1971, p. 251 tt.; A. Ernout, F. Thomas, op. cit., p. 283; dėl kitų romanų kalbų žr. M. Manoliu Manea, „*Accusativus cum infinitivo*“ dans les langues romanes, „*Cahiers de linguistique théorique et appliquée*“, VI, 1969, p. 125—136.

¹² Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков, Члены предложения, М., 1968, p. 126—127; R. Večerka, op. cit., p. 58.

¹³ Plg. s. anglos. *Ie hine cuðe cnicht wesende Beowulf* 372, „aš žinojau ji vaiką esanti“ K. Yamakawa, The two constructions: „Acc. and Participle“ and „Genitive and Gerund“, „Annals of the Hitotsubashi Acad.“, 8, № 1, Tokyo, 1957, p. 49.

¹⁴ Žr. R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache*, II. 1, Hannover, 1870, p. 611 tt.

Iš ide. bendrystės laikotarpio paveldėtos GD sudarymo galimybės senojoje lietuvių kalboje buvo išplėtotos ligi tolimiausių ribų. Prielaidas tam sudarė dalyvinių konstrukcijų gajumas ir produktyvumas liaudies kalboje. Dalyvinės konstrukcijos su netiesioginiais linksniais, kurias slavų ir germanų kalbose palaikė literatūrinė tradicija ir klasikinių kalbų įtaka, lietuvių kalboje buvo paremtos gyvaja vartosena, formavosi ir plito jos dirvoje. Tuo atžvilgiu jų raida svarbi tiek istorinei kalbotyrai, tiek ir bendrajai kalbų tipologijai.

3. Galininkas su dalyviu ir aiškinamasis sakiny

3. 1. GD sintaksinių santykų raidai didžiulę reikšmę turėjo šios konstrukcijos sinonimišumas su prijungiamaisiais aiškinamaisiais sakiniams.

Greta dvejybinio galininko su veiksmažodiniai būdvardžiai, vėliau – iš jų išriedėjusiais dalyviais (pvz.: *matau tévą ateinantį*) ide. kalbose iš seno buvo iprasti ir tokie parataktiškos formos pasakymai, kaip *matau : tévas ateina*. Lietuvių kalboje jie išliko iki šių dienų¹ (ypač tarmėse ir tautosakoje), tačiau dabar literatūrinėje kalboje jie paprastai vartoja tik su tam tikra stilistine paskirtimi (norint pabrėžti netikėtumą, suteikti pasakojimui šnekamosios kalbos atspalvį ir pan.) XVI – XVIIa. raštuose jų randame panašiomis aplinkybėmis, kaip GD, tik žymiai rečiau, pvz.:

Schitai ghi esti taw Mote, kamgi tarrei ghi est mana sessū? BrB I Moz 26, 9.
Kitti wel isch Szidu ape Iana dumoa | ghīs ira prarakas koksai BrB I 42. Nes pá-sakia: *esmi sunumi Diewo* SE 261, 24.

GD ir asindetiškai jungiamas sakino dėmuo kartais priklauso nuo to paties veiksmažodžio ir atitinka visai vienodos sandaros originalo konstrukcijas, plg.:

Sakikite sawa Brolims Ammi, anis ira mana Szmones, ir iusų Sēserei, ię sancze maloneie BrB Hoz 2, 3 (*Sagt ewrn Brüder (Ammi) sie sind mein Volck | vnd zu ewr Schwester (Ryhamo) Sie sey in gnaden*).

Iš tokių parataktiškos formos pasakymų susidarę prijungiamieji aiškinamieji sakiniai, vartoja toje pačioje sintaksinėje aplinkoje, ilgainiui virto GD sintaksiniams sinonima. Raštijos pradžioje jie jau buvo smarkiai paplitę, nors didelėje lietuvių kalbos ploto dalyje, bent jau žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmėse, jų vartosenos sfera tuo metu veikiausiai dar neprilygo GD. Tai galima spręsti iš senųjų raštų su šių tarmių ypatybėmis. Nors prijungiamujų aiškinamujų sakinių vartoseną po percepčijos veiksmažodžių juose stimuliavo vokiški, lenkiški bei lotyniški originalai, savo ruožtu paveikti graikiškų bei hebraiskų pirminių tekstu², tačiau GD čia dar buvo žymiai iprastesnis ir populiaresnis. Ypač tai pasakyta apie palyginti retus originalius šaltinius. Pavyzdžiu, S. Vaišnoro „Žemčiūgos“ originalioje lietuviškoje ižangoje greta 10 GD ir 4 vardininko su dalyviu (nominativus cum participio) konstrukcijų randame tik 6 sinonimiškus sakinius su *jog* ir 1 su *kad*. Atitinkamų aiškina-

¹ Plg. E. Hermann, Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionssätze, Jena, 1912, p. 5.

² Graikiškuose Naujojo testamente tekstuose aiškinamieji sakiniai po percepčijos veiksmažodžių išplito skatinami hebrajų kalbos, kurioje jie yra dažnesni, negu GD tipo dalyvinės konstrukcijos, žr. M. Johannessohn, Der Wahrnehmungssatz bei den Verben des Sehens in der hebräischen und griechischen Bibel, KZ, 64 (1937), 3–4, p. 145–260, ypač p. 157, 242. Tuo tarpu ide. kalboms, bent jau po regėjimo veiksmažodžių, aiškinamieji sakiniai veikiausiai nebuvu iš seno būdingi, plg. ten pat., p. 252–253.

muų sakinių skaičius visame „Žemčiūgos“ vertime (apie 100 apytikriu apskaičiavimu) taip pat neprilygsta GD skaičiui. Vilento „Evangelijų ir epistolų“ 50–200 p. pavartota apie 80 aiškinamujų sakinių su *jog*, taigi jų skaičius truputį viršija GD³, tačiau turint galvoje vertimą iš vokiečių kalbos, kur visais atitinkamais atvejais éjo šalutiniai sakiniai, ir sakralinį verčiamo teksto pobūdį, vertusį laikytis originalo raidés, toks kalbamų konstrukcijų santykis neabejotinai rodo didesnį GD gajumą⁴. Tas pat pasakytyna apie J. Bretkūno raštus, kurių autorius, gausiai vartodamas GD, kiekvienu atveju turéjo nugaléti originalų trauką. Pažymétina, kad iš dalies originalios J. Bretkūno „Postilés“ daugelyje vietų aiškinamieji sakiniai néra dažnesni už GD.

Kitokia padėtis senuosiuose raštuose, atstovaujančiuose rytu ar vad. vidurio aukštaičių tarmes. Čia aiškinamieji sakiniai savo gausumu žymiai, kai kur dešimteropai ir dar daugiau pranoksta GD. Pvz., tik 440–470 M. Daukšos Postilés puslapiuose pavartoti 85 aiškinamieji sakiniai su *jog* (tai daugiau negu pusé viso Postiléje rastų GD skaičiaus); kadangi ir kitose teksto dalyse aiškinamieji sakiniai vartojami ne rečiau, iš tų duomenų galima spręsti, jog jų santykis su GD yra maždaug lygus 10 : 1; tai patvirtina ir E. Hermanno pateikti duomenys apie aiškinamujų sakinių vartojimą M. Daukšos Postilés ištraukose ir Katekizme. K. Sirvydo „Punktų“ 6–33 p. pavartota 17 aiškinamujų sakinių su *jog* ir *kaip* (pagal E. Hermanno lentelę); jeigu jų dažnumas toks pat kitose vietose (taip galima spręsti iš mūsų apytikrių apskaičiavimų SP I 34–380 p.), tai aiškinamujų sakinių ir GD santykis čia 5 : 1. Dar kelis kartus dažniau aiškinamieji sakiniai vartojami anominėje 1600 m. Postiléje, kur GD iš viso palyginti retas; jų didelj išplitimą atspindi ir B. Chylinskio Biblia, M. Petkevičiaus Katekizmas ir kiti tekstai. Nors tų raštų duomenys, turint galvoje originalų itaką ir kitas vertimo technikos ypatybes⁵, toli gražu tiesiogiai neatspindi tikrojo kalbamų konstrukcijų santykio to meto gyvojoje kalboje, vis dėlto iš jų aiškiai matyti, kad XVI–XVII a. didelėje lietuvių kalbos ploto dalyje aiškinamieji sakiniai su jungtukais *jog*, *kad*, *kaip* ir kt. po percepcoj, kalbėjimo ir kitų komentabiliųjų veiksmažodžių buvo gana paplitę ir vartosenos dažnumu kai kur tikriausiai pranoko GD.

3.2. Beveik visi XVI–XVII a. raštuose randami GD gali būti pakeisti aiškinamaisiais sakiniais su *jog* arba *kad*, neiškreipiant teksto prasmės (bet ne atvirkščiai, nes sakinių su *kad* ir *jog* vartosenos sfera gerokai platesnė). GD ir aiškinamuju sakinių sinonimiją patvirtina ir kitos jų vartosenos ypatybės.

3.2.1. Lygindami tekstus, išverstus iš to paties originalo, matome, kad atitinkamos vietas vieni autorai vertė GD, kiti – aiškinamaisiais sakiniais. Plg.:

Sakot Beelzebubi mani izmetineiunti welinus SP II 43₁₂. – Bilote / idant asz Beelzébube ižtremdinéče welinuwas DP 117₄₀. – Sakote nesang / iuog asz Beelzebuba mace izmetineiu welinus SE 63₁₃.

O Pilatas regiedams... tū daugiaus didesni tranksma santi... priesudija VEE 205. – O kaip regeio Pilatas... kaip io didesnis tranksmas stoiosi BrB Mat 27, 24⁶.

³ Plg. statistinius GD vartojimo duomenis LKK, 11 (1969), p. 54–55.

⁴ Kitoks šių konstrukcijų santykis „Enchiridione“, kur greta 7 GD pavartota 41 aiškinamasis sakinsky su *jog* ir *jeng*, žr. E. Hermann, op. cit., priedas.

⁵ Plg. aut. LKK, 5(1962) p. 50–51; LKK, 11(1969), p. 52 tt.

⁶ Panašiai SE 259₁₇.

Ir paszwilktereiusios ischwida / akmeni atrista nog Grabo BrP I 399. – Ir weisdedamas ischwida / iog akmū atristas buwa VEE 56⁷.

3.2.2. Kad GD ir aiškinamasis sakiny s buvo laikomi paraleliomis išraiškos priemonėmis, galinčiomis viena kitą pakeisti, akivaizdžiai matyti iš J. Bretkūno Biblijos taisymų. Taisydamas vertimo rankraštį, pats vertėjas daugelį aiškinamujų sakinių, paprastai atitinkančių vokiškojo originalo sakinius su *daß*, *wie* ir kt., pakeitė GD, pvz.:

Idant numanitū ana Vgnj... neprietelių iawus pagadinnāczę (tais. iš *iog ugnis neprietelių waisių pagadinna*) Išm 16, 26 (*Auf das sie inne würden | wie das fewr... der Feinde früchte verderbete*).

O Wieschpatie nemokinkem galą man busentj ir sziwata mana raką turintj ir mane numirsentj (tais. iš: *iog galas man bus, ir sziwats mana raką turi, ir esch nueiti turiu* Ps 39,5 (*lere doch mich | das ein ende mit mir haben mus... vnd ich davon mus*)).

Ir staios passakita, ghị Namūsa əsantj (tais. iš: *kaip Namūsu butų*) Mork 2,2 (*vnd es ward rüchtbar | das er im Hause war; quod in domo esset*)⁸.

Niekas ne gal skūsties kaip ghis ne gielbetų (*ghi negelbanti*) (nuo *kaip* iki skliaustelių pabraukta) Sir 40 (*vnd man darff vber keinen mangel klagen | an seiner Hülffe*).

Ypač gausu tokij taisymų Naujojo testamento vertimo rankraštyje. Pavyzdžiui, vien Jono evangelijos vertime J. Bretkūnas apie 20 aiškinamujų sakinių pakeitė sakiniai su GD⁹; apie 10 tokij taisymų randame ir Mato evangelijoje¹⁰ (iš viso Naujajame teste mente jų yra 40 su viršum)¹¹. Antra vertus, Luko evangelijoje, verstoje iš lotynų kalbos, pastebėta tik viena vieta, kur GD pavartotas vietoj aiškinamojo sakinio, taisant rankraštį.

Iei szinnatū ukinykas ant kurios hadinos wagi ateisenti (viršuje pabraukto: *kure hadyną wagis turetū ataiti*) *isch tiesas budetū* Luk 12,39 (*si sciret... qua hora fur veniret*).

Kartais aiškinamasis sakiny ir GD rankraštyje paliki abu ir eina pagrečiuui kaip du galimi ir reikšme tolygūs vertimo variantai.

Ieib kas ne sakytu, mane ant sawo wardo krikschtijusi (*iog esch ant sawa wardo buczau krikschtijes*) I Kor 14 -15 (*Das nicht jemand sagen möge | Ich hette auff meinen namen getauft*).

Idant paszintumbei, iog Auksczciausis Macę tur ant Karalistes Szmoniu (*Auksczciausis macę turrinj ant Karalistę Szmonię*) ir dūdantj ies, kurem ghis nor. Dan 4,22 (*das der Hochest Gewalt hat... vnd gibt sie*).

Priešingų pavyzdžių, kur GD keičiamas aiškinamuoju sakiniu, pasitaiko labai retai, pvz.:

⁷ Panašiai įvairuoja ir šios vietos vertimai iš lenkiško originalo, plg. DP 184, SP II 225_s, Ev 64_s – GD, bet SE 79,5 – aiškin. sakiny. Plg. taip pat Luk 24,20 vertimą BrB II 17 – GD, SP II 235_{1s}, Ev 67_s, DP 189₂₀ – aiškin. sak. su *jog*, SE – aišk. sak. su *kad*.

⁸ Žr. dar BrB Išm 1,3; 18,13; Tob 9,1; 10,9; Bel 23; II Mak 2,25 ir kt.

⁹ Jon 1,32; 4, 1; 6, 15; 7, 26; 7, 32; 8, 54; 9, 20; 9,31; 11,7; 11,13; 11,17; 12,12; 12,34; 19,10; 19,33; 21,17; 21,24.

¹⁰ Plg. Mat 5,17; 10,34; 14,5; 16,13; 16,14; 17,10; 17,13; 21,26.

¹¹ Plg. dar Mork 2,8; 2,10; 11,32; 15,39; 16,4; Apd 9,27; 10,3; 14,19; Rom 2,3; 2,15; 4,21; I Kor 4,9; 6,19; I Kor 7,3; Gal 1,20; Filip 1,30; 2,22; Hebr 11,14.

Ir anassai pareiens passak... Tobiaschui wieną uszumuschtą ant uliczos gulinti (paraštėje: *iog wiens ant uliczios numires gulleia*) Tob 2,3 (*das einer auff der gassen tod lege*).

Idant swietas szinnotų, ką ghis gali (tais. iš: *ghị galinti*) Job 37,7.

3.2.3. GD ir aiškinamujų sakinių paralelumą geriausieji XVI–XVII a. autorai stengėsi panaudoti stilistiniai motyvais. Verčiant vienus vokiečių ar lenkų kalbų aiškinamuosius sakinius atitinkamais lietuviškais sakiniais, kitus – GD, buvo išvengiama tų pačių pasakymų kartojimo, monotonišumo. Visiškai tos pačios sandaros šalutinių dēmenų. J. Bretkūnas viename sakinyje versdavo atitinkamu šalutiniu dēmeniu su *kad ar jog*, o kitame, šalia einančiame sakinyje – GD. Plg.:

Iei sakom, aną isch Dangaus buwusi, tada sakis mumus, Kamgi iam netikeiot? O *iei sakom, kaip¹² buwa isch Szmonių, tada Szmonių turrim bijotis* Mat 21, 25–26. (*Sagen wir / sie sey vom Himmel gewesen... Sagen wir aber / sie sey von Menschen gewesen*).

Panašiai buvo įvairuojama ir verčiant du to paties aiškinamojo saknio šalutinius dēmenis: vienas buvo verčiamas šal. dēmeniu su *jog, kad ar pan.*, kitas – GD.

Apreischk schę dieną, iog tu Diewas Israele essi, bei esch tawa Tarnas, ir mane tatai wis pagal tawa Szodzio darusij BrB I Kar 18,36 (Las heute kund werden | das du Gott... bist... vnd das ich solchs alles... gethan habe).

Wieni Paslai sutink sche ir thę kitus, ieib pasakitu Karaliui Babilonios, iog io Miestas ischgaletas ir... ir Eszerai ischdekti, ir Szalnerius nussiminusius. BrB Jer 51, 31–32 (*dem Könige... anzusagen | Das seine Stad gewonnen sey... vnd die Kriegsleute seien blöde worden*¹³).

O Pilotas regiedams|iog nieka negaleia jmaniti| bet tū daugiaus didesni tranksma santi... priesudija VEE 205₁₄. (*Da aber Pilatus sahe|das er nichts schaffet| sondern das viel ein grösser getümmel ward*).

Aiškinamojo saknio šalutinis dēmuo ir NP junginys, prilausantys nuo to paties veiksmažodžio, eina pagrečiui ir originaliuose tekstuose.

Mes priegtam ischtiрем iog daug Kurschu ir Lietuwniku... Deiwu alba stabu garbinaghima dara alba laika... ir paweikslius bandikschezia [kakia daranczius, ir kitus szalineghimus alba szinawimus | bei burtawimus laikantis IF 10–20.

Ischmoke isch schos kosanies Diewo Sunu | musu szmoniu delei szmogumi gimusi | ir iog daug gero mumus pawargusiems isch io uszgimmimo randasi | Tadda nu... mokinkimes... BrP I 76.¹⁵

3.2.4. Dėl GD ir aiškinamojo saknio funkcinio ekvivalentiškumo senuosiųose raštuose pasitaiko abiejų konstrukcijų kontaminacijos atvejų: šalutinio dēmens pavyzdžiu prijungiamasis jungukas, santiokinis prieveiksmis ar įvardis pavartojamas ir GD pradžioje¹⁶, pvz.:

Ir ne skaitomę idant' (Marija) daugiaus tiektái kęturiš kartus Ewangelia S. prakalbusiu (prakalbusią) DP 474₅₄. Idant macznai tikietu | iog (26) per tą ghrie-

¹² Viršuje – *iog*.

¹³ Plg. dar Ezech 20,48; Judit 6,13; I Mak 3,13; 14,21; 7,25.

¹⁴ Visai panaši konstrukcija DP 167₁₉, atitinka originalo sakinių su *tž.*

¹⁵ Panašiai BrP I 422, II 241, 403, 456–457, 475, Vln 65,

¹⁶ Žr. dar 2. 2.3. Panašiai kontaminuoja su prijungiamaisiais sakiniais ir kitos pusiau predikatinės dalyvių konstrukcijos, pvz., absoliutinis naudininkas, žr. LKK, 5 (1962), p. 79 tt.

kus sanczius atleistus Dangui Vln 28–29¹⁷. Tada ischleisk ię, kur norinczę, bei tu ios nepardük. BrB V Moz 21, 14 (wo sie hin wil). A kaip Saule usztek, atstoij, kaip neszinnai, kur palikusius BrB Nah 3, 17¹⁸ (wo sie bleiben). Bei Wiriausieghi neszinnoia, mane kur æijsi, nei ką weikentि BBrB Nehem 2,16 (wusten nicht / wo ich hin gieng / oder was ich machte) Nesa ghis pirm szinnoia, ką darisanczus BrB Išm 19,1 (Denn er wuste zuvor wol / was sie künftig thun würden)

3.2.5. Kai sakinyje eina du arba keli GD, vienas iš jų gali būti priklausomas nuo kito. Tuo būdu sudaromos sudėtingos „dviaukštės“ konstrukcijos, atitinkančios dviejų laipsnių prijungiamuosius sakinius. GD jose kartais dar turi prisijungęs šalutinių dėmesnį.

Isch schu szodziu... galim permaniti Szidus penktaghi Diewo prisakima netikrai ischmaniusius / net tikeiusius Diewa tame tikta / wirschutini uszmuschima ussakiusi BrP II 288. Saka... sawe tarusius / ghi essanti tikru Messiaschumi, kursai Israela tureia ischgelbeti PrP II 26. Regim... schitta Moterischke... stiprai tikeiuse / Pona IEsu Kristu galinti bei norinti iei griekus atleisti BrP II 304¹⁹. Girdeiom teipaieg daug isch Szidu / netikeiusius schi Kristu tikru Diewo paszadetu Messioschu essanti BrP II 5²⁰. Ieng passiroditumbime mus pažistanczius / tq santi tirkūiu Diewu / kuri teip garbiname MT 119₅.

Panašiai kaip aiškinamojo sakinio šalutiniai dėmenys, keli NP junginiai gali priklausyti nuo to paties V ir būti tarp savęs siejami įvairiais sujungiamaisiais santykiais.

Thie... skundesi werkdami. Pagonis isch wissu Miestu... Galileana ̄eiusius, isch Ptolemais, Tiro ir Sidono, ir wissa Galilea pilna Neprietelių essanczę BrB I Mak 5,15. Paszinkimeg tada / sawe teisei korojemus / ir nupelnusius smarkesnes mukas: tacza tas sanczes palengwinamas delei Tarpinika MT 186₈.

J. Bretkūno ir S. Vaišnoro raštuose kartais randame ištisas serijas įvairiai tarp savęs siejamų GD, kurie plačiu mastu atstoja veiksmažodinius pasakymus. Štai būdingas tokio periodo pavyzdys:

Schwentas Mathieius... rascha / Ischmintageus ritu szemeie ischwidusius nauie szwaisde / ir ant tos manusius Szidu szemeie naughi karaliu / swieto Isch-ganitaghi / uszgimusi / ir anus todelei isch sawa szemes ik Ierusales ataijusius / idant io melstuse ir iam prisiektu / priegtam karaliu Heroda / su wissu miestu Ierusalies / delei scho garso Ischmintageui issigandusi. Bei schus ischmintageus liepusi eiti ing Bethlehem Kristausp. A ghi tikoiusi / idant ta Berneli Iesu nuzawintu BrP I 105²¹.

Taigi GD nemaža prisideda prie daugeliui senųjų raštų būdingo dalyvinio (t.y. iš esmės nominalinio) stiliaus. Panašūs polinkiai reikšti tarp savęs susijusių veiksmų eilę dalyvinėmis konstrukcijomis, ypač ryškūs klasikinio laikotarpio lotynų kalboje ir sanskrите, aiškiai matomi ir senosiose germanų (pvz., gotų) bei slavų kalbose²².

¹⁷ Plg. E. Hermann, op. cit., p. 25.

¹⁸ Panašiai BrP II 288, II 387.

¹⁹ Panašiai BrB II 456.

²⁰ Plg.: *Gali manusiti / Iana szinoiusi iog schissai Kristus ira tikrasis Messioschus* BrP I 31. Čia aiškinamojo sakinio šalutinis dėmuo užima tokią pačią sintaksinę poziciją, kaip GD cituotame pavyzdyje.

²¹ Plg. dar BrP I 64; BrB I Mak 5,38–39.

²² Plg. E. Hofmann. Zum Gebrauch der Partizipien in den Skeireins, kn.: Indogermanica, Festschr. für W. Krause, Heidelberg, 1960, p. 28–30.

3.2.6. GD skyryba XVI – XVII a. raštuose taip pat rodo, kad vardažodžio (ivardžio) ir dalyvio galininko junginys buvo laikomas atskiru prasminiui, kartais ir intonaciniu vienetu, tolygiu aiškinamojo sakinio šalutiniam dėmeniui. Nors skiriamieji ženklių senuosiųose raštuose daug kur dedami nenuosekliai ir išvairuoja, tačiau iš didesnio pavyzdžių skaičiaus aiškiai išryškėja vyraujantys polinkiai. Pažymėtina, kad beveik niekur kableliais ar kitais ženklaus neskiriama objektinės konstrukcijos, kuriose N yra tiesiogiai valdomas. Antra vertus, tuose sakiniuose, kur V fraziniu valdymu siejamas su visu NP kaip aiškinamojo sakinio šalutinio dėmens atitikmeniu, kablelių arba jam tolygū įkypą brūkšnį (//) randame labai dažnai. Štai keletas pavyzdžių:

O kas tik, tawę taip didei rustaujenti? PsD 164 (Wer glaubts aber / das du sehr zürnest?) Bei dabokessi, schitas Szmones tawa Szmones sanczes BrB II Moz 33,13 (Vnd sihe doch / das dis volck dein volck ist). Iau uu (=nu) paszistam / tawe wissus daiktus szinanti VEE 71 – 72 (Nu wissen wir / das du alle ding weisest). ... Nepriwala tie / kurie isch schirdies tikki / Christu sedinti deschineip maces MT (PM) 32_a. Pirmiaus / žinokim / Tą ceremonią / senoia Zokaná... prádzia sawo turinčią nuog Diewá paties SE 23₂₄. Bau atmeni / Bagocziu pirm lepawusi BrGD LXXIII.

Dažniausiai NP junginys išskiriama J. Bretkūno ir S. Vaišnorų raštuose. Neobjektinės konstrukcijos su veiksmažodžio būti dalyviais, einančios po V, čia skiriama taip dažnai, kad neišskirti atvejai sudaro mažumą (žr. 2.2.2.). Tarp V ir NP minėtų autorų raštuose kartais dedamas ir taškas arba dvitaškis.

Schwentas Lukoschus rascha. Pona werkusi / sawa schwentas ascharas pralieiusi / ir isch dugna sawa schirdies gaileiusinsi BrP II 335. Tatai pirmiausei isch schos historios atmink. Kristu gimmusi / Kada Szidai iau pradeie buwa newalnais... buti BrP I 56. Himenæi ir Phileti... sake. Prikelima tada nusidūdanti / kad žmones schoie giwatoie Diewop prisiwerce MT 245^a₁₃. Christus Joh. 3. ludje: Mus atgemanczus isch wandinia ir dwasses MT 127^a₂₀. Ir Augustinus... ischkei raschidams saka: Chrikschtą krauiumi Christaus raudonuuenti. MT 122^a₁₁.

Taigi GD skyryba senuosiųose raštuose patvirtina šios konstrukcijos prasminį savarankiškumą. Laikydami GD aiškinamojo sakinio ekvivalentu, senųjų raštų autoriai daug kur taikė jam ir tuos pačius skyrybos principus.

3.3. GD ir aiškinamojo sakinio sinonimija paremta jų vidinės struktūros bendrumu.

Sudėtingi tarpusavio ryšiai tarp GD narių rodo, jog ši konstrukcija ir sinchroniškai žiūrint yra ne pirminė, o išvestinė. Tradicinė gramatika iškélė jos artimumą sakinui ir aiškino jį tuo, kad GD, kaip ir kitos dalyvinės konstrukcijos, esąs tam tikras sutrauktinis sakinys²³ arba sakinio atitikmuo, turintis subjekto – predikato struktūrą²⁴. GD ir sakinio ryšys tiksliau apibrėžiamas transformaciniu

²³ Plg. Ф. Буслаев, Историческая грамматика русского языка, М. 1959, p. 281 тт., 538 – 539. Remdamasis rusų kalbos gramatikomis, panašiai aiškino lietuvių kalbos dalyvines konstrukcijas J. Jablonskis, kartu pažymėdamas „sutrauktinio sakinio“ termino sąlygiškumą ir tradiciškumą, žr. J. Jablonskis. Rinktiniai raštai, I, p. 516 – 518. H. Poutsma taip pat laikė anglų kalbos infinityvines konstrukcijas, atitinkančias lie. GD, sakiniais, iutrauktais į kitus sakinius, žr. H. Poutsma, A. Grammar of Late Modern English, I, Groningen, 1904, p. 433 тт.

²⁴ O. Jespersen, A. Modern English Grammar on Historical Principles, IV, New York, 1956, p. 5 тт.; Философия грамматики, М., 1958. p. 133 тт., 139 тт.

metodu, kuris šiuo atveju gali būti panaudotas kaip sakinio analizės priemonė, padedanti nustatyti tiriamos konstrukcijos vidinę struktūrą pagal santykį su kitomis tos pačios kalbos konstrukcijomis²⁵.

Transformaciniu požiūriu GD pamata sudaro sakiny, išrauktas į kitą sakinį pagal tam tikras formaliai apibrėžtas viso komplekso sudarymo taisykles. Objektinio ir neobjektinio tipo GD sudarymo (derivacijos) taisykles yra skirtingos.

3.3.1. Neobjektinio tipo konstrukcijos sudaromas iš tokų sakinių, kurių pirmajame (matriciniame) yra tuščia objektinė pozicija (P^{ob}), sąlygojama veiksmazodžio frazinio valentingumo ir žyminti antrojo (konstitutyvinio) sakinio vietą²⁶, pvz.: *žinau + P^{ob} (brolis grīžo)* ⇒ *žinau brolī grīžusi*. Objektinė pozicija gali būti nusakoma ir atliepiamojo žodžio funkciją turinčiu įvardžiu: *žinau [tai]*. Vardažodžio ir dalyvio galininko junginys (*brolī grīžusi*) čia reprezentuoja vardažodinę frazę (NP), perrašomą pagal taisyklę NP→N(S) arba tiesiog NP→S²⁷. Šia taisykle nustatoma, kad vardažodinę frazę sudaro konstitutyvinis sakinsky S, užimantis tokią pačią poziciją, kaip vardažodis N (plg. *žinau pasakojimā*). Konstitutyvinio sakinio formą apibrėžia transformacijos taisykles, pagal kurias jo pagrindinės dalys išreiškiamos vardažodžio ir dalyvio galininko linksniu.

Smulkiau nenagrinėjant neobjektinių konstrukcijų generavimo eigos, svarbu pažymėti, kad jų vidinė struktūra yra visiškai tokia pat, kaip ir prijungiamųjų aiškinamujų sakinių. Sakinsky *žinau*, *kad brolis grīžo* sudaromas iš tų pačių sakinių ir pagal tą pačią derivacijos taisyklę, kaip ir GD *žinau brolī grīžusi*²⁸. Skiriasi čia tik transformacijos taisykles, kurios konstitutyviniam sakiniui suteikia kitokią formą. Panašiai santykiauja su aiškinamaisiais sakiniais ir kitų kalbų dvejybinių linksnų konstrukcijos²⁹. Kadangi sakinio vidinė struktūra yra pagrįsta semantine

²⁵ Dėl požiūrio į transformacijas kaip sintaksinių santykių tarp konstrukcijų bei sakinių nustatymo priemone plg. Z. S. Harris, Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure, "Language", 33 (1957), № 3, p. 283 tt. (= The Structure of Language, Englewood Cliffs, New Jersey, 1964, p. 155 tt.); Transformational Theory, "Language" 41 (1965), № 3, P. 1, p. 363, 370 tt.; L. G. Heller, J. Macris, Perspectives in Functionalism, "Word" 23 (1967), № 1 – 2 – 3, p. 291; dėl transformacinių metodo reikšmės už generatyvinės gramatikos ribų, plg. O. Lepška, Место трансформационных отношений в языковой структуре, „Československá Rusistika“ 1966, XI, 2, p. 65–66. Kad konstrukcijų funkcinių pakaitalų tyrinėjimas yra vienas iš svarbiausių sintaksės uždavinii, nurodė jau Ch. Bally, Syntaxe de la modalité explicite, „Cahiers F. de Saussure“, 1942, № 2, Genève, p. 6.

²⁶ GD sandarai nušvieti neturi lemiamos reikšmės, ar jų laikysime sudarytą generalizuotus transformacijos būdu (taip atitinkamų pasakymų sandara buvo aiškinama anksčiau, plg. R. B. Leest, The Grammar of English Nominalizations, Indiana, 1960, p. 54–55; E. Bach, An Introduction to Transformational Grammars, New York – Chicago – San Francisco, 1964, p. 67; P. Roberts, English Syntax, New York – Chicago, 1964, p. 169; J. Lyons, Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge, 1968, p. 265–266), ar plėtojant vieną derivacine schemą, kaip linkstama matyti dabar, žr. 27 išn.

²⁷ Plg. P. S. Rosenbaum, The Grammar of English Predicate Complement Constructions, Cambridge, Massachusetts, 1967, p. 1–5, 71 tt.; R. Lakoff, Abstract Syntax and Latin Complementation, Cambridge, Massachusetts – London, 1968, p. 5, 17, 20–36.

²⁸ Apie liet. k. aiškinamujų sakinių vidinę struktūrą žr. aut., Lietuvų kalbos prijungiamujų sakinių struktūriniai tipai, „Baltistica“, VIII (1), 1972, p. 39. Dėl matricinio ir konstitutyvinio sakinio santykio plg. R. B. Lees, op. cit., p. 54–55; W. Hartung, Die zusammengesetzten Sätze des Deutschen (Studia Grammatica IV), Berlin, 1966, p. 62 tt.

²⁹ Dėl lotynų ir anglų k. žr. R. Lakoff, op. cit., 75–76; dėl anglų k. P. S. Rosenbaum, op. cit., 71 tt.; atitinkami romanų kalbų sakiniai su acc. c. infinitivo kartais laikomi tiesiog transformacijų būdu išvestais iš prijungiamujų sakinių, plg. M. Manoliu Manea, „Accusativus cum infinitivo“ dans les langues romanes (completive ou relative?), „Cahiers de linguistique théorique et appliquée“, VI, 1969, p. 125 tt. su lit.

iš ją tiesiogiai atspindi³⁰, GD ir aiškinamojo sakinių derivacinių schemos bendruumas rodo, jog abiem konstrukcijomis realizuojamas tolygus ir vienodai skaidomas (segmentuojamas) semantinis turinys.

3.3.2. Objektinio tipo konstrukcijos sudaromos iš tokiu sakiniu, kurių pirmojo (matricinio) objekto sutapa su antrojo (konstitutyvinio) subjektu, plg.: *matau tėvą (tėvas grįžo)* ⇒ *matau tėvą grįžusį*. Taigi šiu sakinių santykis kitoks, negu sudarant neobjektines konstrukcijas³¹. Vardažodinės frazės perrašymo taisykla čia yra NP→NS; ji rodo, kad i konstrukcijos pamatą sudarančią vardažodinę frazę jeina ir vardažodinis objekto, ir sakiny. Iš tų pačių bazinių sakinių pagal tą pačią derivacijos taisykla, bet pritaikant kitokią transformaciją, galima sudaryti prijungiamuosius aiškinamuosius sakinius su vad. proleptiniu subjektu: *matau tėvą, kad jis grįžo*. Dabartinei literatūrinei kalbai tokie sakiniai nebūdingi, tačiau jų neretai pasitaiko tarmėse ir senuosiouose raštuose, pvz.: *nesa anus girdeia, iog g hie lieszuweis kalbeia* VEE 78₂₉³². Tokiu sakinių išorinė forma artima objektinių GD vidinės struktūros schemai. Jie gali eiti GD sinonimais, pvz.: *Nęsa kiek-wienas girdeia / lieszuwiu sawa yūs kalbanczus* VEE 84, plg. dar: *iszwido Egypczoniey aną žmoną, jog buwo labey grézy* ChB (Reinh. 243) ir *regeia Egypciakai aną Moterischkę, graszę sanczę* BrB I Moz 12, 15 (sahen... das Weib / das sie fast schón war).

3.3.3. Proleptini veiksmo subjektą, sakinyje išreikštą nuo veiksmažodžio priklausomu galininku, senuosiouose raštuose kartais turi ir patys GD.

Tu gerai paszinsti sawa Tiewą ir io Szmones, annus³³ stiprus sanczius, ir rustos schirdies BrB II Sam 17,8 (das sie starck sind). *Paszinna anis Nikanorą ant Scharwo, ghị drauge³⁴ uschmuschtą* BrB II Mak 15,28. (*kennen Sie Nicanor... das er auch erschlagen war*)³⁵. (*Ptolemeas*) *kaltinoia Alexandrą, ghi bei giwato sawo ir karalistes tikouisį* BrB I Mak 11,11 (*gab A. schuld / er hette jm nach dem Leben... getracht*). *Iei tu nasrais sawa ischpaszisti IEsu / ghi santi Wieschpatimi* BrP II 111³⁶.

GD su proleptiniu subjektu artimas tokiom naudininko su dalyviu konstrukcijoms, kaip *iam nuencziam, uszutekeio iam io Tarnai* BrB Jon 4,51, žr. LKK V, 10–11. Objektinio linksnio pakartojimas, rodantis GD vardažodinio nario semantinį ryšį su veiksmažodžiu, kartu pabrėžia konstrukcijos savarankiškumą, jos sakinišką pobūdį.

Tokio tipo konstrukcijos svarbios dar ir tuo, kad jose išryškėja senieji objektinio ir neobjektinio tipo ryšiai. Lygiai taip pat, kaip nuo 1 gr. veiksmažodžių,

³⁰ Dėl vidinės, arba giluminės, struktūros semantinio interpretavimo plg. Ch. J. Fillmore, The Case for Case, Universals in linguistic theory, 1968; J. D. McCawley, Concerning the Base Component of a Transformational grammar, kn.: Foundations of Language, 4, 1968, p. 243–269.

³¹ Panašiai aiškina atitinkamą anglų kalbos konstrukciją su veiksmažodine -ing forma skirtumą Z. Harrisas, tokius pasakymus, kaip *He saw the car stalling on the tracks* (t.y. objektinius), laikydamas sudarytais pagal schemą N₁V₁N₂ + N₂V₂, o tokius, kaip *I remember the dog barking there* (t.y. neobjektinius) — pagal schemą N₁V₁(N₂V₂), plg. Z. S. Harris, Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure, The Structure of Language, 1964, p. 178–179.

³² Žr. E. Fraenkel, Kas., p. 156 su lit., Pietk. p. 87.

³³ Pabraukta, viršuje: *ios*.

³⁴ Pabraukta, paraštėje: *ghi drauge prapulusi*.

³⁵ Panašiai BrB Jer 48, 30.

³⁶ Panašiai BrP II 24; plg. dar BrB II Mak 4,1 su *pakalbēti*, žr. 2.1.2.3.

dalyvinio veiksmo proleptinių subjektą reiškiantis galininkas kartais dar priklauso ir nuo 2 gr. veiksmažodžio *sakyti*, pvz.: *Sakome izminti Diewo paslaptopoy / anu vžusleptu* SP II 205³⁷. Tačiau pagrečiui vartojami ir sakiniai, kuriose viso NP junginio, o ne vardažodinio nario, priklausymą nuo veiksmažodžio pabrėžia atliepiamasis įvardis *tatai*, pvz.:

Iesu Kristu / wissu swieta ischgelbethogi uszgimusi tatai (79) wissu pirmiausei apsake Schwentas Angelas isch dangaus ateiens BrP I 79–80. Pasake ghis tatai sawa Szidams, kurie pas ghij buwa, Karj atentj BrB II Mak 8, 12 (hielt er es seinen lüden fur... wie ein Heer komen würde).

Pagal savo vidinę struktūrą šios konstrukcijos yra neobjektinės. Atliepiamasis įvardis, rodantis GD sintaksinę poziciją sakinyje, čia išlaikytas visai taip pat, kaip jis kartais išlaikomas aiškinamuosiuose sakiniuose, plg. *apsaké tatai, kad jis užgime*³⁸.

GD savarankišumas aiškiai išryškėja ir tuose pavyzdžiuose, kur dalyvio veiksmo subjektas reiškiamas sakinyje veiksmažodžio valdoma prielinksnine konstrukcija arba kitu linksniu (ne galininku). Tokios konstrukcijos yra taip pat neobjektinio tipo nepriklasomai nuo veiksmažodžio valentingumo ir reikšmės.

Taliaus ape schus Ischmintageus turrim szinoti / anus ne buwusius isch Gimines Szidu BrP I 153. Ir liepe ape ghij apreikschi, ghij tretj Poną santj Karalistaie BrB Dan 5,29 (das er der dritte Herr sey)³⁹. *Isch to galim permaniti / iüs ing Kristu tikeiusius / ghi esanti... ischgelbetoiu* BrP II 387. *Todelei mokinkimes... Kristui ischtketeti / ghi galinti isch tos bedos ischgelbeti* BrP II 457⁴⁰.

3.3.4. Abiejų tipų GD vidinės struktūros skirtumas gali būti formaliai apibrėžtas ir pagal priklausomybių teoriją, pastaruoju metu besiformuojančią į atskirą generatyvinės gramatikos kryptį⁴¹. Neobjektinio tipo GD ir aiškinamojo sakinio vidinės struktūros komponentų hierarchija reiškiama tomis pačiomis priklausomybės taisyklemis⁴²: V (* N); N (* S); jomis nusakoma, kad nuo veiksmažodžio (V) priklausanti vardažodinė kategorija (N) realizuojama sakiniu (S). Vienodus priklausomybės ryšius galima nustatyti ir kitų kalbų atitinkamų konstrukcijų ir aiškinamųjų sakinii vidinėje struktūroje⁴³. Tuo tarpu objektinio tipo GD vidinę struktūrą reikėtų žymėti taisyklemis V (*N), N (* NS), žyminčiomis, kad N kategorija realizuojama ir vardažodžiu, ir sakiniu.

³⁷ t.p. SP II 18₂₅.

³⁸ Dėl aiškinamųjų sakinii su atliepiamaisiais žodžiais struktūros transformaciniu požiūriu žr. aut., „Baltistica“ VIII (1), 1972, p. 38 tt.

³⁹ Žr. dar BrP II 238; BrB Iz 16,6; I Mak 8,1.

⁴⁰ Panašiai BrP I 92; žr. dar 2.1.3.2. su žvalgytis BrB Job 35,5 ir dabotiesi MT 117_s; t.p. žr. 2.1.3.4. su skystis BrB II Mak 14,26.

⁴¹ Plg. D. G. Hays, Dependency Theory: a Formalism and some Observations, „Language“ 40, № 4, (1964), p. 511–525; J. J. Robinson, A Dependency-based Transformational Grammar, kn.: Actes du X Congress International des Linguistes, Bucarest, 1970, p. 807–813

⁴² Taisykles formuluojamos pagal J. J. Robinson žymėjimą (J. J. Robinson, Dependency Structures and Transformational Rules, „Language“, 46, № 2, 1970, p. 265–266), tik kategorija T pakeista S, kad būtų lengviau palyginti su pasakymo struktūros (phrase structure) taisyklemis. Žvaigždutėmis pažymėti frazės būtinieji elementai.

⁴³ Dėl prancūzų k. acc. c. inf. ir aiškinamojo sakinio vidinės struktūros tapatumo priklausomybių gramatikos požiūriu žr. B. Ю. Розенцвейг, Об одном типе синтаксической интерфейсации, сб.: Фонетика, фонология, грамматика к 70-летию А. А. Реформатского, М. 1971, p. 270–276; dėl atitinkamų vokiečių k. konstrukcijų ir sakinii santykio pagal valentingumo teoriją (kurios bendrieji principai artimi priklausomybių gramatikai) žr. R. Große, Zum Verhältnis von Form und Inhalt bei der Valenz der deutschen Verben, kn.: Beiträge zur Valenztheorie, Halle (Saale), 1971, p. 126–127.

3.3.5. Objektinių ir neobjektinių GD skirtumas ne visada atispindi jų išorinėje struktūroje. Daugelis konstrukcijų su komentabliaisiais tranzityviniais veiksmažodžiais XVI – XVIIa. yra, atskirai paimtos, dviprasmiškos, t.y. jos gali būti sudarytos iš skirtingai santykiaujančių sakinių pagal skirtingas derivacijos taisyklės. Pavyzdžiu, GD *regeiot ghy enti* VEE 81 gali būti sudarytas iš sakinių *regéjot* [*tai*] (*jis eina*) pagal taisykłę NP→S kaip *regéjot, kad jis eina* sinonimas; antra vertus, jis gali būti sudarytas ir iš *regéjot ji* (*jis eina*) pagal taisykłę NP→NS⁴⁴. Tokių GD sintaksinės homonimijos prieštarauja seniai prieš raštijos pradžią, kai pirmynkštės objektinės konstrukcijos suartėjo su NP→S vidinės struktūros aiškinamaisiais sakiniiais (pradžioje bejungtukiais, vėliau – jungtukiniais). Su aiškinamaisiais sakiniiais GD siejo priklausymas nuo tų pačių tranzityvinių veiksmažodžių. Santykis tarp GD vardažodinio ir dalyvinio nario taip pat buvo tos pačios sintaksinės prigimties, kaip tarp aiškinamojo saknio šalutinio démens veiksnio ir tarinio. Svarbiausias abiejų konstrukcijų išorinės formos skirtumas buvo tas, kad antraeilio veiksmo subjektą reiškiantis vardažodis ar įvardis GD konstrukcijoje buvo formaliai determinuotas pagrindinė veiksmą reiškiančio veiksmažodžio, o aiškinamajame sakinyje savo forma nuo jo nepriklausė. Pastaruoju atveju veiksmažodžiui buvo subordinuotas visas šalutinis démuo. Tačiau tas skirtumas netrukdė abi konstrukcijas vartoti toje pačioje aplinkoje, juo baigiant galininko priklausymas nuo veiksmažodžio iš pradžių buvo daugiau semantinio pobūdžio.

Kintant valdymo pobūdžiui ir vykstant tiesioginio ir tolimesnio objekto diferenciacijai, konstrukcijose su *mąstyti*, *žinoti*, *sakyti*, *tarti* ir pan. veiksmažodžiais (pvz.: *anis tars*, *mus nog ių beganczius* BrB I Joz 8,6) įvardžio galininkas *mus* jau nebegalėjo būti laikomas tiesioginiu veiksmažodžio objektu. Tokie GD turėjo arba išnykti, arba jų narių sintaksiniai santykiai turėjo būti modifikuoti. Sintaksinė sinonimija su aiškinamaisiais sakiniiais padėjo išlikti tokioms konstrukcijoms ir netgi išplėtė jų vartojojamą su kitais komentabliaisiais veiksmažodžiais, nevaldančiais galininko, bet galinčiais prisijungti aiškinamąjį sakinių šalutinius démenis. Virtęs aiškinamąjį sakinių ekvivalentu, GD užémė ir tas jų sintaksines pozicijas, kuriose anksčiau negalėdavo eiti. Kuo jis buvo dažnesnis ir išprastesnis, tuo labiau išryškėjo tas analogijos procesas. Kaip matėme, XVI – XVII a. jis toliausiai pažengė tą autorių kalboje, kur GD iš viso buvo plačiausiai vartojuamas.

Išplitus neobjektinio tipo GD, konstrukcijos su tranzityviniais komentabliaisiais 1 gr. veiksmažodžiais (*matyti*, *girdėti*, *pastebėti*, *jausti*, *rasti* ir pan.) taip pat buvo pradėtos vartoti kaip aiškinamąjį sakinių, turinčių NP→S tipo vidinę struktūrą, atitikmenys. Tokiai atvejai vardažodžio ar įvardžio galininkas, turintis priklausomos saknio dalies formą, kartu reprezentavo konstitutyvinio saknio subjektą. Kadangi pagrečiui išliko ir objektinė šių konstrukcijų vartosena, jos pasidarė sintaksiškai homonimiškos. Daugelio jų tipą senuosiųose raštuose galima nustatyti tik iš narių leksinės reikšmės bei konteksto. Prieštaravimas tarp skirtingos vidinės ir tapačios išorinės struktūros darė konstrukcijos gramatinę formą nepatvarią ir skatino jos tolesnę raidą.

⁴⁴ Dėl atitinkamų anglų k. konstrukcijų su *-ing* forma dvejopos interpretacijos plg. N. Chomsky, Current Issues in Linguistic Theory, kn.: The Structure of Language, p. 73; A Transformational Approach to Syntax, ten pat, p. 238 – 239.

4. Galininko su dalyviu tolesnės raidos bruožai

Apžvelgus GD sandarą ir vartoseną senojoje lietuvių kalboje, matyti, kad du pagrindiniai šios konstrukcijos tipai – objektinis ir neobjektinis – nuo pat raštijos pradžios skiriasi tarp savęs vidine struktūra ir sinoniminiais ryšiais su kitomis konstrukcijomis. Tas skirtumas dažnai išryškėja iš GD narių leksinių bei sintaksinių ypatybių. Kaip jau minėta, objektines konstrukcijas sudaro tik tranzičiniai veiksmažodžiai, galintys valdyti konkrečių ir abstrakčių žodžių galininką. Tuo tarpu neobjektines konstrukcijas gali sudaryti visi komentabilieji veiksmažodžiai nepriklausomai nuo linksnio valdymo, o dažnai ir neigiamos formos tranzičiniai veiksmažodžiai, šiaip jau valdantys kilmininką. Skiriasi ir dalyvinio bei vardažodinio nario raiška. Pavyzdžiui, tik neobjektinėms konstrukcijoms būdingos dalyvinės jungtys arba sangrąžiniai įvardžiai, užimantys vardažodinio nario poziciją. Tačiau pagal pagrindinių narių morfologinę formą daugumas abiejų tipų GD raštijos pradžioje sutampa. Šių tipų tolesnę diferenciaciją galima stebėti jau rašytinės tradicijos laikotarpiu.

4.1. Neobjektinės konstrukcijos

4.1.1. Neobjektinių konstrukcijų tolesnę raidą labai paveikė sinonimija su plintančiais aiškinamaisiais sakiniams. Dalyvio, virtusio aiškinamojo saknio šalutiniame dėmenyje einančio veiksmažodžio ekvivalentu, galininko forma neteko sintaksinio motyvavimo. Intensyvi neobjektinio tipo GD vartosena senojoje lietuvių kalboje dar labiau išryškino prieštaravimą tarp senosios vardažodinės dalyvio linksnio formos ir jo naujo veiksmažodinio tarinio. Visa tai sudarė palankias sąlygas nelinksniuojamų dalyvių formų – padalyvių įsigalėjimui.

Padalyvis įsigiverbė į GD jau kaip susiformavusi priemonė skirtingo veikėjo atliekamam (arba savaiminiam) antraeliam veiksmui reikšti. Laipsniškas padalyvių plitimas XVI–XVII a. yra aptartas atskirai¹, todėl jo čia nenagrinėsime; reikia tik pažymeti, kad kai kuriuose XVI a. paminkluose, ypač J. Bretkūno raštuose, dar galima įžiūrėti pirmuosius to plitimo etapus: padalyviai paprastai eina tik su bevardės giminės būdvardžiais bei įvardžiais (pvz.: *regesit tatai prassidendant BrP I 15₁₀; ischitirsii... ger essant BrB I Sam 20, 12*), išstumdamai senesnes bevygės dalyvių formas (plg.: *tikra tariu esq BrB II Petr 1, 13*), arba vartoja konstrukcijose be pirmojo galininko (*gird keikent BrB Pat 29, 24*); retkarčiais jie atlieka veiksmažodinės jungties funkciją ir kitais atvejais (pvz.: *rassi tikrai tiesą sant BrB Moz 17, 4*). Tolesnis padalyvių plitimas buvo labai spartus: XVI a. raštuose jie randami tik 3,4% visų GD, o XVII a. – jau 38%. XVIII–XIX a. padalyvio forma neobjektinėse konstrukcijose pasidaro pagrindinė ir vyraujanti. Neobjektinės konstrukcijos su linksniuojamais dalyviais tolydžio nyksta, užleisdamos vietą GD su padalyviais, prijungiamiesiems sakiniams ir kitoms sintaksinėms priemonėms.

4.1.2. Neobjektinių konstrukcijų su linksniuojamais dalyviais nykimas ir padalyvių įsigalėjimas aiškiai matyti, palyginus įvairių laikotarpių tekstus, verstus iš tų pačių ar panašių originalų. Pavyzdžiui, daugelyje vietų, kur J. Bretkūnas varotoja GD su linksniuojamais dalyviais, 1701 m. Bytnorio Naujojo Testamento verti-

¹ Žr. aut., Galininkas su padalyviu senuosiouose lietuvių kalbos paminkluose, „Baltistica“, IV(2), 1968, p. 195–209 su lit.

me arba 1824 m. L. J. Rėzos Biblioje jau randame atitinkamas padalyvines konstrukcijas (žr. 3 lent.). Plg.:

A ius ką manę sātin sakat? BrB Luk 9, 20 – ką manę éasant sákote Bt – ką sákot, manę éasant RB (Vos autem quem me esse dicitis? Wer saget jr aber das ich sey?)².

Szinom, ghị mus klausantị BrB I Jon 5, 15 – žinnom, jị mus klausant RB – žinome / jog klauso mus Bt (Wir wissen / das er vns höret; scimus quia audit nos).

Tureio nekurius Klausimus... ape wieną... kuri Powilas sake giwenantị. BrB Apd 25, 19 – kurę éasant gijwą... sake Bt – sake gywą éasantị RB (Paulus sagete / er lebete; quem affirmabat Paulus vivere).

Bet tare Brolus io numananczus BrB Apd 7, 25 – dumoji sawo brolus iszmanysent RB – tárres / jog Brolei... turetu iszmanijt Bt (Er meinet aber seine Brüder soltens vernemen. Existimabat autem intelligere fratres³).

Girdeiot, ghị sirgusi BrB Filip 2, 26 – iszgirdę sergant jị Bt – girdéję, jị sirgusi RB (gehöret hattet / das er kranck war gewesen; audieratis illum infirmatum).

Iš 102 J. Bretkūno pavartotų neobjektinių konstrukcijų su dalyviais S. Bytnorio vertime pakeista 10, o L. J. Rėzos Biblioje – 20. Daug labiau, negu padalyvinės konstrukcijos, neobjektinį GD su linksniuojamais dalyviais stumia iš vartosenos aiškinamieji sakiniai. Jų vaidmens didėjimas ypač akivaizdus S. Bytnorio Naujajame testeamente, kur aiškinamieji sakiniai su *jog* (retkarčiais – *kad*) pakeičia daugiau negu pusę visų J. Bretkūno vartotų GD. Kai kurie GD, pavyzdžiu, su *norēti*, nekeičiami padalyvinėmis konstrukcijomis, bet apskritai išnyksta, o jų vietą užima žodžių junginiai su bendratimi, pvz.:

Kaip ghis ghi naretu wadinamą BrB Luk 1, 62 – kaip jis norētu jị wadint Bt – norētu praminti RB (quem vellet vocari eum; wie er jn wolt heissen lassen).

Panašiai ir GD su tą patį, kaip veiksmažodinio veiksmo, veikėjų žyminciu asmeniniu ar sangražiniu įvardžiu užleidžia vietą ne padalyvinėms konstrukcijoms, o vardininkui su dalyviu (*nominativus cum participio*).

Kurie sakis, sawe Szidus sanczius BrB Apr 3, 9 – kurie sákos Žijdais esq Bt – kurrie sakos, esq Žydai RB (die da sagen / sie sind Juden; dicunt se Judaeos esse).

Priesziniks... radidomasi sawe diewu santi⁴ BrB II Tes 2, 4 – rodidamasis Diewu esqs Bt – sakosi, Diewu ésqs RB (gibt sich fur / er sey Gott; tamquam sit Deus).

4.1.3. Plintant prijungiamiesiems aiškinamiesiems sakiniams ir kitoms sinonimiškoms konstrukcijoms, neobjektinių GD vartosenos sfera XVIII–XIX a. apskritai siaurėja. Pavyzdžiu, 1701 m. S. Bytnorio Naujojo Testamento vertime neobjektinio tipo GD su linksniuojamais dalyviais išlaikytas tik 5 vietose iš 102, kuriose jų vartojo J. Bretkūnas, o neobjektiniai GD (su dalyviais ir padalyviais) sudaro tik apie 15% J. Bretkūno GD atitikmenę. Panašūs duomenys gauti ir palyginus su J. Bretkūno vertimu 1816 m. J. A. Giedraičio „Naują Įstatymą“.

² Panašiai Mork 8, 27, Luk 9, 18.

³ Plg. dar Luk 5, 24; 20, 6; Rom 3, 8; I Kor 14, 23; II Kor 8, 22; 12, 19, Rom 4, 18.

⁴ *sawe* ir *santi* pabraukta, greta – *essans*.

J. Bretkūno pavartotų GD atitikmenys S. Bytnorio (1701) ir L. J. Rėzos (1824) Naujojo testamente vertimuose

	Bt 1701		RB 1824	
	Neobjektiniai	Objektiniai	Neobjektiniai	Objektiniai
Galininkas su dalyviu	5	149	33	160
Galininkas su padalyviu	10	6	20	11
Šalutinis sakinsky	68	14	20	5
Kitos konstrukcijos	19	12	29	5

Daug geriau išsilaičė neobjektinio tipo GD 1824 m. J. L. Rėzos Biblioje, kur dalyvinės ir padalyvinės konstrukcijos sudaro apie 50% J. Bretkūno vartotų GD atitikmenų. Be to, GD Rėzos Biblioje dažnai pasitaiko ir tose vietose, kur J. Bretkūnas vartojo kitas sintaksines priemones. Pavyzdžiui, vien Apd knygoje čia randame 36 neobjektinio tipo GD su dalyviais ir 13 su padalyviais, t.y. net daugiau, negu J. Bretkūno vertime. Tačiau labai abejotina, ar toks neobjektinių konstrukcijų su linksniuojamais dalyviais gajumas atspindi to meto gyvosios kalbos polinkius. K. Donelaičio kūriniuose, paraštuose tarme, kurioje GD turėjo būti labai paplitęs, matome visai kitokį vaizdą: čia neobjektinėse konstrukcijose eina tikta padalyviai. Matyt, linksniuojamų dalyvių vartojimą XIX a. religiniuose raštuose palaikė literatūrinė tradicija, ypač varžanti sakralinių tekstu kalbos keitimą. GD su linksniuojamais dalyviais, iprastas senajai literatūrai, tuo metu jau veikiausiai turėjo archaišką atspalvį, kuriuo naudotasi stiliaus sumetimais. Pastangomis paaikyti seniesiems raštams būdingas kalbos priemones iš dalies paaiškinamas dažnesnis GD su linksniuojamais dalyviais vartojimas S. Daukanto kūryboje, kurioje ir šiaip apstū tradicinių sintaksės priemonių (plg. linksniuojamus dalyvius absolutiame naudininke, žr. LKK V 61); vis dėlto daugumoje neobjektinių konstrukcijų ir čia randame padalyvius. Kad neobjektinio tipo GD su linksniuojamais dalyviais XIX a. gyvojoje kalboje buvo jau retas, o daugelyje vietų ir visai išnykęs, matyti iš liaudies kalbai artimesnių M. Valančiaus, A. Baranausko, A. Strazdo, S. Stanevičiaus ir kt. autorų raštų ir tuo metu užrašytose pasakojamosios tautosakos (dainuojamoji tautosaka dėl savo metrinių ir ritminių ypatybių GD su linksniuojamais dalyviais išlaikė daug geriau). Nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios, kai literatūrinė kalba tvirtai atsistoja ant liaudies kalbos pamato, neobjektinės konstrukcijos su linksniuojamais dalyviais pasitraukia iš aktualios vartoseinos. Dabartinei literatūrinei kalbai jos nebūdingos ir tik retkarčiais panaudojamos grozinėje literatūroje kaip stilistiskai žymėti archaizmai⁵.

4.1.4. Neobjektinių konstrukcijų su padalyviais pagrindiniai nariai dabariniėje kalboje eina tų pačių valentinių grupių veiksmažodžiai (kartais ir kiti žodžiai)

⁵ Plg. Gal todėl nuo senų laikų, kai dar Gugis buvo jaunesnis, visi manė jį esantį raganių KrėvRg 85, žr. dar LTSR MA, Lietuvių kalbos gramatika, II, Vilnius, 1971, p. 363.

džiai), kurie XVI – XVII a. sudarydavo atitinkamas konstrukcijas su linksniuoja-mais dalyviais. Iš jų dažniausiai vartojami šie:

1 gr. veiksmažodžiai *matyti*, *pastebėti*, *girdėti*, *išgirsti*, *klausyti*, *jausti*, *pajusti*, *rasti*, *rodyti*, *įtarti*, kurie kitais atvejais sudaro ir objektines konstrukcijas, pvz.:

Patarėjas matė savo darbą visą veltui esant BsRP 84. Pastebėjau laikrodį mušus visai ne laiku CvR III 234. Girdžiu tavo mergužėlę su kitu sugėrus Nm. Tėvas, išgirdės jį imant darbininkę, tikriausiai atlėks CvR III 41. Andrius klausovokietę kartojant jam nesuprantamus žodžius CvR IX 179. Kaip jauti tėvą pasielgiant? LKŽ IV 318. Kastis pajuto savo akis tvinstant ašaromis ŠRagR III 21. (Vaikinas) atrado viską ant niekų einant BsMt II 207. Tai rodo šiuos motyvus labai senus esant (trš). Kaip gali mane įtart esant čia egoistę! ŠRagR III 236.

2 gr. veiksmažodžiai *žinoti*, *suprasti*, *manyti*, *tikėti*; *sakyti*, *kalbėti*, *tvirtinti*, *pranešti*, kurie GD su linksniuojamais dalyviais dabartinėje kalboje jau iš viso nebesudaro.

Kad jis žinotų aušružę auštant JD I 201. Jis suprato tėvą gavuspaskolą PaukštK 55. Kastis manė ją miegant ŠRagR III 124. Nebūčiau tikėjės Ciprą tokį likus per tą keletą metų. ŽemR II 118. Tegu tad vyrai pasakys moteris nemo-kant pinigų uždirbtį VaižgRR II 1689. Žmonės kalbėjo kaimyną pardavus karvę Krs. Duktė patvirtino tėvą grįžus beveik tuo pačiu metu (trš.). Ateina liokajus ir praneša žmogų atėjus su reikalų ŠRagR II 102.

Su sangražiniais 3 gr. veiksmažodžiais *tartis*, *tikėtis* padalyvinės konstrukcijos sudaromos labai retai, o su *girtis*, *džiaugtis*, *skystis*, *mokyti* ir pan. visai nebe-vartojuamos. Tačiau gana dažnai jos siejamos su tariniu einančia bendratimi, pvz.:

Buvo girdėti galandant dalgius CvR III 190. Iš to buvo matyti ją esant puikią šeimininkę Sln. Ir émė rodytis jauniesiems Vidmantam tėvą esant kaltą VaižgR VII 40.

Padalyvinės konstrukcijos čia užima vardininko poziciją ir tuo atžvilgiu atitinka senujų raštų GD po 4 gr. žodžių. Dėl glaudaus ryšio su subjekto vardininku jų vardažodinis narys kartais pats gauna šio linksnio formą, pvz.: *matyti praplaukiant didesnis laivas SimonVK I 206⁶* (plg. *matyti laivas*). Subjekto vardininko pozicijoje jos eina ir su predikatiniais bevardės giminės būdvardžiais, neveikiamais dalyviais bei kai kuriais veiksmažodžiais (*rodytis*, *išeiti*, *paaikėti* ir pan.), pvz.:

Buvo aišku artėjant audrą su kruša MPs 43. Dar nebuvो žymu... jī virtus pūzru VaižgRR I 134–135. Ne veltui sakoma lapę gudrią esant VaižgRR II 173. Viešniai rodos joki pasaulio virėjų neatspėsiant... VaižgRR 118. Iš čia išeina bus du kunigu LT I 345.

Taigi galininką su padalyviu dabartinėje lietuvių kalboje randame tomis pa-čiomis aplinkybėmis, kaip neobjektines konstrukcijas su dalyviais XVI – XVII a. raštuose. Tačiau neobjektinio tipo galininko su padalyviu vartosenos apimtis da-bar yra gerokai siauresnė. Daug dažniau, negu senojoje kalboje, atitinkamais at-vejais vartojami sinonimiški aiškinamieji sakiniai.

4.1.5. Padalyvio įsigalėjimas GD yra dalis bendresnio atributinių ir pusiau predikatinių dalyvių diferenciacijos proceso, pasireiškusio ir kitose konstrukcijose su netiesioginiais linksniais. Dėl panašių priežascių, tik daug anksčiau, linksniuo-jamų dalyvių priebalsinio kamieno naudininkas sustabarėjo absolutinio naudinin-

⁶ Žr. ten pat, p. 395.

ko konstrukcijoje, padėdamas pagrindą pačiai padalyvio kategorijai⁷. Lygiai taip pat, kaip į GD, padalyvis prasiskverbė ir į kilmininko su dalyviu konstrukcijas, plg.: *niekur nepatyrė jos esant Jrk 112⁸*.

Panašų nelinksniuojamų dalyvių (vad. gerundijais, absolutyvais ir pan.) įsigalėjimą vietoj pusiau predikatinė dalyvių matome ir daugelyje kitų giminiškų kalbų. Dar toliau šiuo keliu yra nuėjusi latvių kalba, kurioje sustabarėjo ir es. l. nev. dalyvių formos su *-m*, plačiai vartojamos GD konstrukcijose (plg. *nerędz saules uzlęcam⁹*). Slavų kalbų GD nelinksniuojamos dalyvių formos randamos ja nuo seniausią paminklų (plg. s. sl. *vidiši učenika predajošte* Supr 408)¹⁰, tačiau joms galutinai įsigalėti sutrukė pats neobjektinių konstrukcijų sunykimas ir jų pakeitimas aiškinamaisiais sakiniais. Lotynų kalbos accusativus cum infinitivo varatosena liet. k. galininkui su padalyviu artima reikšme, davusi kryptį atitinkamų konstrukcijų susidarymui romanų, iš dalies ir germanų kalbose, veikiausiai taip pat nėra pirminė ir gali būti paaškinta infinityvo įsigalėjimu vietoj senesnių dalyvio galininko formų¹¹.

4.1.6. Lietvių kalbos raidoje pastebime ir tolesnio GD sintaksinių santykių kitimo polinkius. Įsigalėjus padalyviui vietoj dalyvių galininko, P priklausomybė nuo N, kurią žymėjo derinimas, neobjektinėse konstrukcijose galutinai išblanko. Padalyvis, atlikdamas tą pačią funkciją, kaip veiksmažodis aiškinamojo sakinio šalutiniame dėmenyje, pasidarė NP junginio pagrindiniu nariu, atstovaujančiu jo sintaksinius ryšius su V. Nederinama forma igalino jį vartoti ir be vardažodžio ir įvardžio galininko (resp. kilmininko). Senojoje lietuvių kalboje beasmenės ir kitos joms artimos konstrukcijos be N buvo vienas pirmųjų padalyvio plitimo GD židinių; XVI–XVII a. kalbos paminkluose jos sudaro 14,1% visų padalyvinių konstrukcijų, o J. Bretkūno raštuose, kur tas plitimas dar tik prasideda – net apie 65%. Dabartinėje kalboje padalyvinės konstrukcijos be galininko vartoja- mos tiek beasmeniuose, tiek neapibrėžtuose asmeniniuose, eliptiniuose ir kt. pa- sakymuose, pvz.:

Supratau reikiant stoties ValPJ 29. Pajutau lašant Grž. Paskui šalia išgirdau bekalbant ŽemR II 52. Pamačiau mušantis Sk. Matau užkylant ir užliūliuojant ant prakilno kiemuželio KlvD 32¹².

Eidamas be vardažodžio ar įvardžio galininko, pats padalyvis tokiais atvejais užima objektinio linksnio poziciją, plg.: *Paėjes galel̄, jis išgirdo šnypštelējus nosimi, paskum kostelējus, o netrukus ir išgąstingą balsą* CvR III 61.

Vardažodžio ar įvardžio galininkas, pasidaręs sintaksiškai nebūtinės, imamas laikyti priklausomu nuo padalyvio. Ta N priklausomybė nuo P labiausiai išryškėja konstrukcijose su neigiamais padalyviais, kurie, kaip ir veiksmažodžiai, lemia N kilmininko formą, pvz.:

⁷ Plačiau apie tai žr. LKK V 15 tt. su lit.

⁸ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 473–474; E. Fraenkel, Kas., p. 84 tt.; LTSR MA, Lietvių kalbos gramatika, II, Vilnius, p. 363, 395.

⁹ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 1001 – 1002; LPSR ZA, Mūsdieni latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 664.

¹⁰ W. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik, 2 II, 407.

¹¹ Plg. A. Hahn, Genesis of the Infinitive with Subject-Accusative, TAPA, 81 (1950), p. 117 tt.

¹² Žr. dar J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 195; LTSR MA, Lietvių kalbos gramatika, V., 1971, p. 395–396.

Kuriuos namuos ši paprotį pildo, sako blusų per visą kiaurą metą neesant MLLG II 179. Žvejys, matydamas doros nebūsiant, padarė, kaip ans vokiečiuks geidė MLLG I 360 (Šl). (plg.: matėt ji nebūsiant žemės darbininką VaižgRR I 443).

Tokių konstrukcijų pasitaiko jau nuo senųjų raštų, pvz.: *klaigonai... tarp Sacramentu... iokia atskiria nesant / bet wiena buda esanti stata* MT 120₁₆. Skirtingai nuo atitinkamų konstrukcijų su dalyviais, pvz.: *szinnai, newieno musip nesanczio* BrB I Kar 5, 6 (žr. 2.2. 3. 4.) čia jau nebéra išreikšto abipusio N ir P sintaksinio ryšio, ir tik N forma priklauso nuo padalyvio, bet ne atvirkščiai¹³. Panašius santykius matome ir konstrukcijose, kuriose padalyvis eina su dalies kilmininku, pvz.:

Buvo numanu jo sieloje esant kažin kokios neramybės VaižgRR I 128. *Iš pradžių tarėmės ir mums tokį nekaltų juokų būsiant* VaižgRR II 151. *Nuo namo iki namo matyt einant būreliais žmonių* CvR IX 110.

Čia aptarto tipo konstrukcijos rodo besiformuojant tokį neobjektinio tipo GD sintaksinių santykų modelį:

(5) V → P → N

4.2. Objektinės konstrukcijos

4.2.1. Objektinių konstrukcijų raidai santykis su aiškinamaisiais sakiniais turėjo daug mažesnę reikšmę, nes joms sinonimiški aiškinamieji sakiniai su proleptiniu subjektu (plg.: *matau tėvą grįztantį* ir *matau tėvą, kad jis grįžta*, žr. 3.3.2.) yra palyginti reti, o literatūrinei kalbai dabar jie iš viso nebūdingi. Tarp V ir N tose konstrukcijose išliko linksninio valdymo santykis. Stiprėjant sakinio sutelktumui ir atskirų jo dalių priklausomybei nuo veiksmažodžio, pastarajam buvo tiesiogiai subordinuotas ir dalyvinis GD narys, žr. 2.1.5.(4). Toks objektinio GD sintaksinių ryšių modelis, kurį matome jau seniausiuose raštuose, liko iš esmės nepakitus ir dabartinėje lietuvių kalboje. Tačiau, formaliai atskyrus neobjektiniams GD, objektinio tipo GD su linksniuojamais dalyviais dar labiau priartėjo prie atitinkamų konstrukcijų, priklausančių nuo frazinio valdymo neturinčių, t.y. nekomentabilių veiksmažodžių, o pats dalyvio galininkas jose gavo aiškesnę kokybių reikšmę.

Dabartinėje lietuvių kalboje objektines konstrukcijas su linksniuojamais dalyviais dažniausiai sudaro šie komentabilieji fizinės percepcijos veiksmažodžiai, priklausantys prie 1 gr.: *matyti, regerti, išvysti, girdeti, išgirsti, pastebeti, jausti, pajusti, rasti, pvz.:*

Matydavau jį tarp didesnių besisukinėjantį Maš AMB 78. *Regime avių dalyką pralaimėtą* VaižgRR II 158. *O kad jis išvydo ugnele toluoj žeruojančią, tai ir pasileido ton pusėn LTR. Tik tegirdėsi girelę üžiančią* JD II 551. *Išgirdo bitukę atlekiančią.* Vrn. *Motina mane pastebėjo drebančią* SimonOBT 158–159.

¹³ Senuosiuose raštuose pasitaiko ir pereinamųjų atvejų, kur nuo to paties veiksmažodžio priklauso konstrukcija ir su dalyvio kilmininku, ir su padalyviu, plg.: *S. Powilas... sáko nie wieno sutwerimo nesunt ir negalinicío but (powiada że niemász stworzenia / y że być nie może)* SP II 114₂₆. *Nesa ghis weisdes, iu Maces neb àssanczios, ir uszrakintą ir apleistą nebeëasant* BrB V Moz 32, 36 (*wird ansehen / das jre Macht dahin ist / und beide das verschlossen und verlassen weg ist*).

Tarytum jaučiu kokią nelaimę užkrintančią... ŽemR IV 474. Žmonės surado Gugį sušalusį KrévRg 254¹⁴.

Iš nekomentabiliųjų veiksmažodžių objektinėse konstrukcijose pagrindiniu nariu dažniausiai eina *palikti*, *sutikti*, *sugauti*, *laikyti*, *turēti*, *vesti*, *nešti*, *vežti*, *mesti*, *saugoti*, *padėti*, *(pa)imti*, *(pa)kelti* ir pan., pvz.:

Jasiulis... paliko Marelę sunkiai dūsaujančią JD III 1210. Šeimininkas... dar ją iš kiemo neišbėgusią sugaudavo CvR II 59. Piemenys visą naktį laikė arklius supančiotus. LKŽ VII 37. Purvino bernes parnešė ją baisiausiai musikavusią SimonoOBT 70. Tesaugo jis mus miegančius Šd (MLLG IV 45). Ne-galejo vaiko merga išmaitinti, padėjo prie kelio suvyniotą CvR III 14.

Tokiose konstrukcijose dalyvio galininkas visų pirma žymi tam tikros objekto ypatybės buvimą veiksmažodinio veiksmo metu¹⁵. Taigi čia vyrauja kokybinė, būdvardiška dalyvio reikšmė, plg. *radau jį pavargusi / piktą arba išvedė ją neapsirengusi / nuogą*. Antra vertus, tose objektinėse konstrukcijose, kuriose vyravo veiksmažodinė dalyvio reikšmė, jau rašytinės tradicijos laikotarpiu išplito padaivai.

4.2.2. Senųjų raštų duomenys leidžia manyti, kad i objektines konstrukcijas padalyvis ėmė skverbtis tik tada, kai jau buvo įsitvirtinės neobjektinėse (beasmenėse) arba su bevardės giminės įvardžiais. J. Bretkūnas objektines konstrukcijas daro tik su linksniuojamais dalyviais; išskyrus retas išimties, tą patį galima pasakyti ir apie M. Daukšą, B. Vilentą, S. Vaišnorą. Tačiau XVII a. raštų (pvz., K. Sirvydo „Punktų“) objektinėse konstrukcijose jau dažnai randame padalyvius; tokia varotosena ypač išryškėja B. Chylińskio Biblijoje. K. Donelaičio raštuose, kaip ir dažartinėje kalboje¹⁶, padalyviai vyrauja ir laisvai vartoja su galininku, priklausančiu nuo veiksmažodžių *matyti*, *girdēti*, *išgirsti*, *jausti* ir pan., pvz.: *visi drūti pargrīžtant vasarą matom* DnR 42; *karietas blizgančias girdēdami trinkant* 28; *jis būrus išgirdavo keikiant* 46; *nepabūkim, kad išgirsim darganas užiant* 31; *vasarą su šiltoms dienelėms jaučiame grīžtant* 30.

Kadangi objektinės konstrukcijos po komentabiliųjų ir nekomentabiliųjų veiksmažodžių daromos pagal tą patį sintaksinių santykų modelį, padalyvis ēmė skverbtis ir i pastarasių, ypač su artimos reikšmės veiksmažodžiais. Pavyzdžiui, išsigalėjus padalyviams konstrukcijose su *rasti*, susidarė sąlygos pavartoti padalyvį ir atitinkamuose pasakymuose su nekomentabiliu to veiksmažodžio sinonimu *užklupti* (pvz.: *mane varts daugsyk užklupo bedarbant* DnR 79) arba su jo daliniu antonimu *palikti* (pvz.: *palikau juos smarvę beēdant* DnR 132). Dabartinėje kalboje padalyvius dažniausiai randame konstrukcijose su nekomentabliaisiais veiksmažodžiais *palikti*, *sutikti*, *užtikti*, *pavyti*, *sučiupti*, *pagauti*, *nutverti*, *sugriebti* ir pan.

Tos (panos)... paliko savo išgelbėtoją luote miegant BsMt I 186. *Sutiko žmogų atjovant an arklio* BsV 299. *Ir užtiko ji tą vaikiną plunksnas turint* BsMt I 68. *O tas vilkas išbėgęs pavijo tą durną važiuojant* LB 242. *Bene nučiupsime*

¹⁴ Žr. dar J. Jablonskis, op. cit.; p. 472 tt.; 614–615; J. Balkevičius, op. cit., p. 193 tt.; LTSR MA, Lietuvių kalbos gramatika, II, p. 362–363; ten pat dėl atit. konstrukcijų su kilmininku p. 363–364.

¹⁵ Plg. A. Valeckienė, Predikatyvinis pažymynas kaip atskira sakinio dalis, LKK IX, p. 99 ir 13 išnašą.

¹⁶ Žr. J. Jablonskis, op. cit., p. 321–322, 472; J. Balkevičius, op. cit., p. 193 tt.; LTSR MA, Lietuvių kalbos gramatika, I, p. 392 tt.

aną vagi bevagiant J (LKŽ II 115) Gyrūnas užsigauna, kai ji meluojant pagaua KrėvP III 11. Vieną sykį nutvérė ji tetušis darže ropes beraunant LzPR II 138. Sugriebė ji bemeluojant Upt.

Kaip matome, padalyvinės konstrukcijos daromos ne su visais veiksmažodžiais, galinčiais eiti atitinkamų dalyvių konstrukcijų pagrindiniais nariais, o tik su tais, kurie semantiškai susiję su komentabliaisiais. Tuo tarpu nuo komentabiliųjų 1 gr. veiksmažodžių, reiškiančių fizinę percepцию, gali priklausyti ir dalyvinės, ir padalyvinės konstrukcijos. Tačiau jų reikšmė nėra visai vienoda. Kai percepčijos objektas yra pats veiksmas, paprastai vartojamos padalyvinės konstrukcijos, o kai ypatybė – dalyvinės (arba būdvardinės). Abiejų konstrukcijų reikšmės gražiai skiriamos jau K. Donelaičio, plg.: *bet kiti tarp jų... kūliais išsirito irgi bekapano-jant ant kiemo Duraką rado DnR 99 ir kraiką jie visur didžiai sudriskusi rado* 22. Dabartinės lietuvių kalbos konstrukcijose su padalyviumi taip pat vyrauja veiksmažodinė, o su dalyviumi – būdvardinė priklausomojo nario reikšmė, plg.: *mačiau brolyti grižtantį KlvD 138 ir moteriškė... pamatė vyra ateinant CvR IX 114*. Taigi objektinės konstrukcijos su padalyviais pagal reikšmę artėja prie atitinkamų neobjektinių (plg. 4.1.4.). Tas objektinių konstrukcijų reikšminės diferenciacijos procesas toli gražu nėra pasibaigęs, ir daugeliu atveju padalyvis ir dalyvio galininės čia gali būti kaitaliojami su labai nežymiu prasmės skirtumu.

4.2.3. Panašią atitinkamų konstrukcijų diferenciaciją matome ir kitose ide. kalbose. Lotynų kalbos accusativus cum participio ir accusativus cum infinitivo po fizinės percepčijos veiksmažodžių *video*, *audio* ir pan., pvz.: *eum audivi cane-u tem / canere arba eum vidi ingredientem / ingredi*¹⁷, skiriasi beveik tuo pačiu reikšmės atspalviu, kaip liet. *girdžiu ji dainuojantį / dainuojant arba matau ji įeinant / įeinantį*. Panašus skirtumas tarp objektinio linksnio konstrukcijų su *-ing* forma (artima mūsų dalyviams) ir infinityvu susidarė ir anglų kalboje¹⁸.

4.3. Iš GD apžvalgos matyti, kad jo narių sintaksiniai santykiai keitėsi ta pačia kryptimi, kaip ir kitose dalyvių konstrukcijose su netiesioginiais linksniais. Tuos pakitimus visų pirma salygojo šie bendresni sintaksinės sistemos raidos dėsninumai:

- a) laipsniška pusiau predikatinė konstrukcijų subordinacija veiksmažodiui, susijusi su didėjančiu saknio sutelktumu bei vieningumu;
- b) veiksmažodinio valdymo stipréjimas ir valdomų bei šliejamų konstrukcijų atribojimas;
- c) pusiau predikatinius ir atributinius santykius reiškiančių formų diferenciacija.

Gauta
1973.III.12

¹⁷ Žr. O. Riemann, *Syntaxe latine d'après les principes de la grammaire historique*, Paris, 1927, p. 536. Plg. taip pat A. Hahn nurodomą infinityvo ir dalyvio reikšmės skirtumą Plauto raštose: infinityvas reiškia "perceive that", o dalyvis – "perceive someone doing something" žr. A. Hahn, *Genesis of the Infinitive with Subject-Accusative*, TAPA, 81 (1950), p. 125.

¹⁸ Plg. K. Yamaka wa, *The Two Constructions: "Accusative and Participle" and "Genitive and Gerund"*, "Annals of the Hitotsubashi Academy", Tokyo, 1957, V. 8, № 1, p. 44–45, 47, 62.

СТРУКТУРА И УПОТРЕБЛЕНИЕ ВИНИТЕЛЬНОГО С ПРИЧАСТИЕМ (ACCUSATIVUS CUM PARTICIPIO) В ДРЕВНЕЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Структурным и генетическим основанием винительного с причастием (в дальнейшем ВП) являются конструкции двойного винительного, в которых первый винительный имени или местоимения непосредственно зависит от глагола, а второй винительный имени, местоимения или причастия связан с первым полупредикативным отношением, напр.: *Kam sakei ię tawa Seserj?* BrB I Moz 12, 19. Из всех разновидностей двойного винительного ВП в древнелитовском языке получил наибольшее распространение и прошел своеобразный путь развития.

Реликты беспредложного винительного в значении непрямого объекта с глаголами *kalbēti*, *sakyti*, *byloti*, *skelbti*, *rašyti*, *girdēti*, *klausyti*, *žinoti*, *mästyti* в памятниках XVI–XVII вв. (напр.: *kalbame iszminti* ChB I Kog 2, 6; *girdeiom... darbus* BrP I 231) подтверждают предположение А. А. Потебни и Э. Тангля о первоначальной зависимости именного члена (N) конструкции от глагола (V) и позволяют восстановить единую первичную модель синтаксических связей ВП: V→N←→P. Эта модель мотивирована некоторыми древними особенностями индоевропейского предложения: семантическим характером связи падежных форм с глаголом, более свободным употреблением аппозитивных конструкций, близких к предложению, и функцией второстепенного сказуемого, характерной для номинальных по происхождению причастных форм.

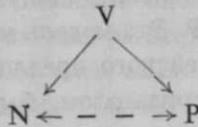
Анализ синтаксической формы и употребления винительного с причастием в работе проведен на основании почти всех в настоящее время доступных письменных памятников литовского языка XVI–XVII вв. Классификацию и статистическую характеристику глаголов, выступающих в качестве основного компонента ВП, см. в табл. 1 и 2.

Почти половину ВП в древнелитовских текстах образуют глаголы, управляющие винительным объектом как с конкретным, так и с абстрактным значением. Это глаголы физического восприятия *matyti*, *regēti*, *veizdēti*, *išvysti*, *girdēti*, *išgirsti*, *klausyti*, *jausti*, *pajusti*, *rasti* и под., указания *rodyti*, *ženklinti* и некоторые глаголы умственной деятельности: *pažinti*, *atminti*, *laikyti*. Большинство из них еще сохранили прямую объектную связь с именным членом ВП. Однако почти в 41% этих оборотов винительный имени или местоимения уже не может считаться прямым объектом глагола. В таких случаях указанные глаголы физического восприятия выступают с исторически вторичным значением умственного восприятия.

Широким распространением отличаются также ВП с глаголами умственной деятельности, обычно управляющие только абстрактными объектами: *žinoti*, *suprasti*, *manyti*, *mästyti*, *dingoti*, *sapnuoti*, *tikēti*, *nulemti* и др. Прямая объектная связь между глаголом и винительным имени или местоимения здесь наблюдается только в сравнительно редких случаях архаического характера.

Непосредственная зависимость первого винительного (N) от глагола уже в древнейших памятниках часто заменяется фразовым управлением всей конструкцией в целом, вследствие чего ВП вступает в связь с глаголами, которые не могут и, по-видимому, никогда не могли управлять винительным падежом, напр., с возвратными глаголами предположения *tikētis*, *tartis* (*palāimq padētq tikis* DP 596), с безличными глаголами состояния *rodytis*, *regētis*, *rastis* (*regissi [iums] mane walganī BrB Tob 12, 19*) и др. В древнелитовской письменности ВП зависит и от причастия среднего рода в функции сказуемого, напр., *žinoma*, *giedama*, *rašoma*, *kalbama*, *randama*... *sakyta*, *parašyta*, *regētina* (*yra*, *buvo*), а в некоторых случаях даже от имен существительных *garsas*, *stebuklas*, *nusitikējimas*, *sentencija*, *dūmos*, *gromata*. Широкое применение причастной связки (напр.: *koszna tare*, *dienasancze BrP 337*) также свидетельствует об изменении синтаксических связей, которые могут быть выражены схемой $V \rightarrow (N \leftarrow \dashrightarrow P)$.

Вследствие централизации предложения изменение синтаксических связей наблюдается также в конструкциях, которые сохранили объектную зависимость винительного имени (N) от глаголов *regēti*, *matyi*, *jausti*, *rast* и под. Причастие, соотносимое только с именем, вступает также в связь с глаголом, и конструкция получает типическую форму трехчленного слово сочетания:

Причастие в исследуемом обороте обладает всеми конструктивными свойствами глагола. Действительные причастия здесь употребляются как эквиваленты простых спрягаемых глагольных форм, а страдательные причастия — как эквиваленты перифрастических форм пассива. В отличие от многих других иде. языков, действительные и страдательные причастия выступают также в формах будущего времени. Весьма большое распространение получают ВП с причастиями от глагола *būti*, которые образуют сочетания, соответствующие по функции составным формам сказуемого, и составляют в древнелитовской письменности около 20% всех ВП.

Исследование синтаксической структуры ВП приводит к заключению, что по сложности своей грамматической формы, семантической разнообразности глаголов и широту сферы применения древнелитовский оборот пре- восходит соответствующие конструкции других родственных языков. Возможности образования и применения этой конструкции, унаследованные от иде. языковой общности, в древнелитовском языке получили особенно богатое развитие, вследствие чего ВП стал выполнять те функции, в которых многие другие родственные языки обобщили инфинитивные обороты и придаточные предложения.

По своей глубинной структуре, которую вскрывает трансформационный анализ, ВП древнелитовского языка соответствует придаточному изъяснительному предложению. Большинство ВП в памятниках XVI—XVII вв. построены по деривационному правилу $NP \rightarrow S$. ВП с объектной зависимостью сохранили глубинную структуру типа $NP \rightarrow N^S$, которая характерна также

для изъяснительных предложений с пролептическим субъектом. Внутренняя структурная близость ВП и изъяснительного предложения послужила основой для их широкого синонимического употребления и сыграла важную роль в дальнейшем развитии исследуемого оборота.

Преобразование синтаксических связей внутри оборота создало благоприятные возможности проникновению несклоняемых причастных форм с *-nt* и *-us-*, т. н. деепричастий. Деепричастия проникают в ВП как уже готовое, оформленное средство выражения полупредикативно-адвербиальных отношений. Прежде всего они появляются с именами прилагательными и местоимениями среднего рода и в оборотах без первого винительного, однако в XVII в. они очень быстро распространяются и в оборотах с первым винительным имен или местоимений мужского и женского родов. Если во всех доступных исследованию памятниках XVI в. деепричастия обнаружены только в 3,4% оборотов (соотношение 76 : 2.177), то в XVII в. — уже в 38% (349 : 571).

В письменности XVIII—XIX вв. прослеживается дальнейшее распространение оборотов с деепричастиями, которые постепенно становятся господствующими. Конструкции ВП после многих глаголов выходят из употребления и заменяются соответствующими оборотами с деепричастиями или придаточными предложениями.

ВП современного литературного языка отличается от соответствующего древнелитовского оборота как по своей структуре, так и по своему месту в системе синтаксических средств. В настоящее время обороты со склоняемыми формами причастий употребляются только тогда, когда первый винительный является объектом глаголов чувственного восприятия (*matyti, regēti, išvysti, pastebēti* и под.), обнаружения (*rasti, aptikti, sutikti*) и некоторых фактитивных глаголов, лишенных фразового управления (*vesti, siuſti, palikti, sutikti* и под.). Винительный причастия здесь имеет функцию предикативного атрибута и двойную синтаксическую связь (с первым винительным и с глаголом); он варьирует с деепричастием, ср. *matai tēvq sédinti* (*sédint*). Когда глагол управляет всей конструкцией в целом и первый винительный не может считаться его прямым объектом, применяются только деепричастия, напр. *žinai tēvq sédint* (винительный причастия в таких случаях возможен лишь как стилистически отмеченный архаизм).

Изменения в структуре ВП, которые протекали в том же направлении, как в причастных конструкциях с дательным падежом, обусловлены некоторыми более общими закономерностями развития синтаксической системы:

- а) процессом постепенной субординации глаголу полупредикативных конструкций, связанным с ростом внутреннего единства (компактности) предложения;
- б) дифференциацией форм, выражающих полупредикативные и атрибутивные отношения;
- в) сужением сферы применения беспредложного винительного вследствие более четкого разграничения форм прямого и косвенного объекта.

Поступило
12.III.1973

————— *